

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ГОРИН ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ

УДК 336:364.05

**ДЕРЖАВНЕ ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Науковий керівник

доктор економічних наук, професор

Андрущенко Володимир Леонідович

ТЕРНОПІЛЬ – 2010

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВВП – валовий внутрішній продукт

ВРУ – Верховна Рада України

Держкомстат – Державний комітет статистики України

ЄС – Європейський Союз

КМУ – Кабінет Міністрів України

МБАЗКГУ – Міністерство будівництва, архітектури і житлово-комунального господарства України

МПСПУ – Міністерство праці та соціальної політики України

МФУ – Міністерство фінансів України

НСОЗ (NHS) – Національна система охорони здоров'я Великобританії

НСОМС – Національна система обов'язкового медичного страхування Франції

ОЕСР – Організація економічного співробітництва і розвитку

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПМ – прожитковий мінімум

РЗПМ – рівень забезпечення прожиткового мінімуму

СЗП – середня заробітна плата

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Теоретичні засади державного фінансового забезпечення соціальних гарантій та соціальної безпеки.....	12
1.1. Соціальні гарантії в науці державних фінансів: ідейна еволюція, економічна сутність та роль у розбудові соціальної держави.....	12
1.2. Соціальні гарантії в системі соціальної безпеки.....	35
1.3. Концептуалізація державного фінансового забезпечення соціальних гарантій.....	54
Висновки до розділу 1.....	70
Розділ 2. Практика державного фінансового забезпечення соціальних гарантій у контексті сталого розвитку суспільства.....	73
2.1 Діючий механізм формування фінансових ресурсів на забезпечення соціальних гарантій населенню в Україні.....	73
2.2. Аналіз тенденцій фінансового забезпечення матеріального добробуту населення за рахунок фінансових ресурсів держави.....	89
2.3. Оцінка динаміки державного фінансування соціальних гарантій споживання суспільних послуг.....	114
Висновки до розділу 2.....	132
Розділ 3. Удосконалення державного фінансового забезпечення соціальних гарантій у контексті підвищення соціальної безпеки.....	135
3.1. Сучасні світові тенденції державного фінансового забезпечення соціальних гарантій та можливості їх використання у вітчизняній практиці.....	135
3.2. Стратегічні пріоритети удосконалення державного фінансового забезпечення соціальних гарантій в умовах соціально-економічних перетворень.....	159
Висновки до розділу 3.....	183
Висновки.....	186
Додатки.....	190
Список використаних джерел.....	254

ВСТУП

Соціальні гарантії як невід’ємна детермінанта демократично-правової соціальної держави є інструментом вияву розподільчої функції державних фінансів і об’єктивно необхідним елементом системи забезпечення суспільного добробуту. Без соціальних гарантій та механізмів їхньої реалізації неможливо досягти суспільної стабільності, соціальної злагоди між різними верствами населення та, зрештою, піднесення економіки. Розвиток системи соціальних гарантій свідчить про посилення соціальної орієнтації економічних систем.

Визначальний чинник забезпечення соціальних гарантій та досягнення на цій основі соціальної безпеки – наявність необхідного обсягу фінансових ресурсів. Незважаючи на те, що фінансове забезпечення соціальних гарантій передбачає використання багатьох джерел фінансування, його основу мають формувати ресурси держави. Однак насправді зростання видатків держави на надання соціальних гарантій не супроводжується відповідним покращенням показників задоволення основних соціальних інтересів громадян України. У сучасних умовах перед владою особливо гостро постали проблеми, пов’язані із загально низьким рівнем матеріального добробуту населення, неефективністю системи соціальних трансфертів, зниженням якості й доступності суспільних благ у сфері освіти, охорони здоров’я, культури та ін. Такі проблеми виникли як через недостатність обсягів фінансування соціальних гарантій, так і через застосування неефективних форм та методів використання коштів. З огляду на це актуальним питанням у сучасних умовах залишається реформування вітчизняної моделі фінансового забезпечення соціальних гарантій відповідно до суспільних очікувань і економічних можливостей держави та підвищення її дієвості щодо досягнення соціальної безпеки. Його ж вирішення потребує проведення ґрунтовних наукових досліджень.

Вагомий внесок у теоретичне й емпіричне дослідження питань державного фінансового забезпечення соціальних гарантій зробили зарубіжні вчені, серед яких слід назвати І. Бентама, Дж. Гелбрейта, Л. Ерхарда, Дж. Кейнса, С. Кузнеця, Т. Мальтуса, А. Маршалла, Дж. С. Мілля, А. Мюллер-Армака, В. Парето,

В. Петті, А. Пігу, Дж. Роулза, П. Самуельсона, С. Сісмонді, М. Фрідмана, Ф. фон Візера і Ф. фон Хайєка. Аналізом цієї проблематики на даний час за кордоном займаються науковці Г. Браун, Дж. Вейт-Вілсон, М. Ніхаус, Ф. Нойман, Дж. Сакс, А. Сен, С. Р. Тейбор.

На сучасному етапі питання забезпечення соціальних гарантій населенню за рахунок фінансових ресурсів держави і його відповідності критеріям соціальної безпеки стали предметом дослідження у працях вітчизняних вчених В. Андрущенко, Ю. Архангельського, А. Баланди, С. Батажок, Н. Борецької, С. Буковинського, О. Василика, О. Величка, В. Гейця, І. Гнибіденко, О. Кириленко, В. Кравченка, Є. Крихтіна, Е. Лібанової, І. Луніної, О. Макарової, В. Мандибури, Л. Момотюк, О. Новікової, В. Опаріна, К. Павлюк, В. Паламарчука, О. Пищуліної, Д. Полозенка, В. Федосова, П. Шевчука, С. Юрія й ін., а також російських науковців Л. Абалкіна, В. Бобкова, Н. Волгіна, В. Івашова, С. Кадомцевої, І. Караваєвої, В. Левашова, Н. Рімашевської, Г. Сілласте, Л. Циркаевич та Г. Шахової.

Проте незважаючи на значну увагу, яку приділяють дослідники питанням функціонування соціальних гарантій як складової системи забезпечення соціальної безпеки, фінансові аспекти цієї проблематики потребують подальших досліджень. У сучасних умовах виникла необхідність у комплексному дослідженні практики забезпечення соціальних гарантій за рахунок фінансових ресурсів держави та здійсненні оцінювання її впливу на досягнення соціальної безпеки, що може стати передумовою для вдосконалення як соціальної, так і фінансової політики України.

Важливість та актуальність вказаних проблем, науково-теоретична цінність і практична значущість та корисність їхнього вирішення зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою частиною науково-дослідних робіт, які виконуються колективом кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету відповідно до планової комплексної теми «Фінансова політика в стратегії

соціально-економічного розвитку України» (номер державної реєстрації 0105U000861), у межах якої дисертантом запропоновано комплекс заходів щодо вдосконалення державного фінансового забезпечення соціальних гарантій для підвищення соціальної безпеки.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у поглибленні теоретичних засад та здійсненні аналізу діючої практики державного фінансового забезпечення соціальних гарантій, а також у розробці на цій основі практичних рекомендацій з питань його вдосконалення для суттєвого підвищення соціальної безпеки.

Досягнення вказаної мети передбачає виконання таких *завдань*:

- поглибити розуміння сутності соціальних гарантій і внести уточнення в їхню класифікацію, а також визначити роль цих гарантій у розвитку соціальної держави;
- сформувані теоретичні засади фінансового забезпечення соціальних гарантій за рахунок фінансових ресурсів держави та встановити його значення у досягненні соціальної безпеки;
- проаналізувати сучасну практику планування розмірів соціальних гарантій і формування фінансових ресурсів на їхнє забезпечення;
- дослідити практику забезпечення матеріального добробуту населення й державного фінансування соціальних гарантій споживання суспільних благ;
- узагальнити та розширити наукові підходи до оцінювання рівня соціальної безпеки й ефективності видатків держави на її забезпечення;
- розробити комплекс заходів щодо вдосконалення порядку формування фінансових ресурсів держави на забезпечення соціальних гарантій;
- скласти науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення методів та напрямків державного фінансування соціальних гарантій для підвищення рівня задоволення суспільних інтересів і досягнення соціальної безпеки.

Об'єктом дисертаційного дослідження є соціальні гарантії як елемент соціальної безпеки та їхнє фінансове забезпечення.

Предмет дослідження – економічні відносини, які виникають у процесі державного фінансового забезпечення соціальних гарантій при дотриманні критеріїв соціальної безпеки.

Методи дослідження. Основу дисертаційної роботи становить сукупність загальнонаукових і спеціальних прийомів та методів дослідження. У першому розділі застосовано діалектичні й формально-логічні, системні та структурні методи, історичні підходи, що сприяло реалізації концептуальної єдності дослідження. При обґрунтуванні категорійно-поняттєвого апарату використано метод наукових абстракцій і аналогій. У другому розділі застосовано економіко-статистичні методи дослідження, аналіз та синтез, узагальнення, індукцію і дедукцію, порівняння, групування, спостереження, прийоми середніх та відносних величин. У дисертації широко використовується графічний метод для наочного ілюстрування досліджуваних явищ і процесів.

Теоретичну основу дисертації формують фундаментальні положення світової економічної та фінансової науки, висновки, узагальнення й розробки сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених, а також провідних фахівців з питань забезпечення соціальних гарантій за рахунок фінансових ресурсів держави, які вміщені у монографічній, спеціальній та періодичній літературі, матеріалах наукових і науково-практичних конференцій.

Інформаційно-нормативною базою дослідження є Конституція України, законодавчі й нормативно-правові акти України, дані Міністерства фінансів України, Пенсійного фонду України та інших фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Комітету з питань бюджету Верховної Ради України і матеріали Державного комітету статистики України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному системному підході до дослідження проблем державного фінансового забезпечення соціальних гарантій для досягнення соціальної безпеки. У цьому контексті дослідження підпорядковане провідній ідеї, яка полягає в обґрунтуванні бюджетних технологій фінансового забезпечення соціальних гарантій з урахуванням соціогуманітарного підходу та національних особливостей України.

Найважливіші результати дисертаційної роботи, які містять наукову новизну і виносяться на захист, полягають у такому:

вперше:

– сформовано комплексний підхід до розкриття державного фінансового забезпечення соціальних гарантій з таких позицій: як явище – сукупність грошових потоків, організованих та спрямованих державою на задоволення соціальних потреб громадян відповідно до соціальних стандартів та можливостей економіки; за матеріальним змістом – як реалізований на основі наукових принципів процес формування доходів держави та їхнього використання відповідно до системи соціальних стандартів на забезпечення матеріального добробуту населення і надання йому суспільних послуг; за формою вияву – як сформовані за результатами оцінювання соціальних потреб громадян доходи держави й відповідні їм видатки, визначені на основі соціальних стандартів та соціальних гарантій, а також фінансових нормативів бюджетної забезпеченості. Такий підхід допоможе розкрити теоретичну сутність, встановити практичне значення державного фінансування соціальних гарантій і забезпечити його ефективне використання з метою досягнення соціальної безпеки;

– розроблено формульний підхід для виявлення кореляційного зв'язку між рівнем соціальної безпеки й обсягами державного фінансування соціальних гарантій, а також доведено доцільність використання інтегрального коефіцієнта оцінювання залежності динаміки індикаторів соціальної безпеки від обсягів видатків держави на фінансування соціальних гарантій, що необхідно здійснювати при коригуванні державної фінансової політики;

удосконалено:

– підхід до класифікації соціальних гарантій та напрямків їхнього фінансування: фінансування соціальних гарантій матеріального добробуту і фінансування соціальних гарантій споживання суспільних послуг. При застосуванні такого підходу стає можливим обґрунтування взаємозв'язку державного фінансового забезпечення соціальних гарантій та соціальної безпеки;

– трактування сутності поняття «соціальна безпека» в контексті соціогуманітарних ідеалів як реалізованого через організаційно-правові форми, фінансові методи, інструменти й важелі стану, при якому забезпечено нейтралізацію існуючих і попередження потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз соціальним інтересам окремої особи й суспільства загалом, а також кількісну та якісну реалізацію цих інтересів на економічно обґрунтованому і суспільно прийнятному рівні з метою подальшого розвитку держави;

– методику оцінювання рівня соціальної безпеки держави шляхом доповнення переліку її індикаторів певними коефіцієнтами, а саме: співвідношення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму, середньої заробітної плати по області й державі загалом, частка домогосподарств з житловою площею нижчою від норми, рівень видатків зведеного бюджету на культуру у ВВП. При використанні такої методики враховується вплив чинників мінімального рівня та міжрегіональної диференціації оплати праці, а також ступеня задоволення житлових і культурних потреб при розрахунку інтегрального коефіцієнта соціальної безпеки.

набуло подальшого розвитку:

– оцінювання ефективності державних видатків на забезпечення соціальних гарантій у контексті запровадження коефіцієнтів результативності видатків та якісного результату. Це дасть змогу оцінити як кількісний, так і якісний рівень задоволення суспільних потреб та сприятиме коригуванню державою фінансової політики у сфері соціальних гарантій.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані й обґрунтовані у дисертаційній роботі теоретичні положення, висновки і пропозиції, які розроблено на основі проведеного дослідження концептуальних засад, прагматики та проблематики державного фінансового забезпечення соціальних гарантій, поглиблюють теорію і практику, дають змогу визначити напрями його вдосконалення для досягнення соціальної безпеки.

Отримані в дисертаційній роботі результати використані у практичній діяльності Департаменту фінансів охорони здоров'я та соціальних програм

Міністерства фінансів України у процесі аналізу практики фінансового забезпечення соціальних гарантій і розробки стратегічних заходів щодо його вдосконалення (довідка № 31-19010-02 від 6 жовтня 2009 р.), Департаменту з питань науки та гуманітарних питань Рахункової палати України при підготовці висновків щодо виконання Державного бюджету України стосовно оцінювання ефективності використання бюджетних коштів на фінансування соціальних гарантій (довідка № 05-23/178 від 14 грудня 2009 р.), Управління праці та соціальної політики Тернопільської міської ради при підготовці пропозицій щодо вдосконалення практики надання соціальних допомог (довідка № 2456 від 10 жовтня 2009 р.), у навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету (довідка № 126-24/2872 від 28 грудня 2009 р.).

Особистий внесок автора. Наукові результати і висновки, які виносяться на захист, отримані автором самостійно. Дисертація є одноосібно виконаною науковою працею.

Апробація результатів дисертації. Основні науково-практичні положення дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на тематичних наукових семінарах кафедри фінансів Тернопільського національного економічного університету і наукових конференціях, зокрема на: Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми розвитку економіки і підприємництва в Україні в контексті міжнародних інтеграційних процесів» (м. Тернопіль, 26–27 травня 2005 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті» (м. Тернопіль, 23–24 лютого 2006 р.); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Наука та освіта – 2006» (м. Дніпропетровськ, 23–31 січня 2006 р.); науковій конференції професорсько-викладацького складу «Проблеми фінансової теорії та практики в постстабілізаційний період» (м. Тернопіль, 13 квітня 2006 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених (м. Тернопіль, 22–23 лютого 2007 р.); науковій конференції професорсько-викладацького складу «Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний

період» (м. Тернопіль, 18 квітня 2007 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки» (м. Тернопіль, 18 квітня 2007 р.); науковій конференції професорсько-викладацького складу «Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період» (м. Тернопіль, 16 квітня 2008 р.); науковій конференції професорсько-викладацького складу «Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах світової економічної кризи» (м. Тернопіль, 15 квітня 2009 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи викладено у 15 наукових працях загальним обсягом 5,64 д. а., з яких 5 статей опубліковано у наукових фахових виданнях (2,91 д. а.), 9 – у збірниках праць за матеріалами науково-практичних конференцій (1,69 д. а.). Окремі висновки і положення дисертації використано при підготовці колективної монографії «Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій» (авторський внесок становить 1,04 д. а.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 279 сторінки друкованого тексту. Основний зміст роботи викладено на 189 сторінках, список використаних джерел налічує 271 найменування на 26 сторінках. Дисертація містить 11 таблиць на 11 сторінках та 24 додатки на 63 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ТА СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Соціальні гарантії в науці державних фінансів: ідейна еволюція, економічна сутність та роль у розбудові соціальної держави

Утвердження прав людини, забезпечення гідних умов її життя, честі і гідності є однією з фундаментальних ознак розвинутої соціальної держави. Посилення соціальної та морально-етичної орієнтації економічних систем, підпорядкування економічної політики інтересам людини відносять до об'єктивних закономірностей розвитку сучасного суспільства в умовах демократично-правової державності. «Відійшли у минуле ті часи, коли виробництво можна було розвивати за рахунок людей... Сучасна економіка вимагає складної робочої сили..., а їх праця – гідної оплати... Доходи населення формують платоспроможний попит, а останній – головний двигун зростання у ринковій економіці. Підвищення добробуту, таким чином, – не тільки результат, а й абсолютно необхідна передумова економічного зростання» [225, с.54].

Незважаючи на те, що поняття «соціальні гарантії» в сучасному розумінні виникло ще на початку ХХ століття, питання забезпечення суспільного добробуту та досягнення соціальної стабільності в державі перебувають у полі зору дослідників практично з часів зародження суспільства.

У зв'язку з відсутністю у первісному суспільстві універсальної системи соціальних гарантій на перших етапах розвитку цивілізації соціальний захист непрацездатних, догляд та допомога хворим здійснювалися на рівні сім'ї. Ті, хто перебував поза її межами і потребував допомоги, могли розраховувати на сприяння громади. Захист нужденних здійснювався у формі індивідуальної та громадської благодійності без втручання держави.

Нерозвиненість суспільної організації та випадковий характер заходів соціального захисту підтверджується епізодичністю першоджерел, що присвячені

соціальної проблематиці. Перші ідеї щодо сутності суспільного добробуту, його впливу на безпеку держави містяться у творах стародавніх мислителів, представників цивілізацій Середнього Сходу, Китаю [249], Індії [9], Греції [8]. В них відображено погляди щодо необхідності забезпечення державою соціальної стабільності, піклування про вразливі верстви населення, недопущення надмірної майнової нерівності.

Витоки сучасної теорії соціальних гарантій можна зарахувати до початку XIX століття разом із появою перших наукових праць, присвячених дослідженню проблем суспільного добробуту. У творах англійського філософа та юриста Ієремії Бентама (1748 – 1832) знаходимо думку: «Найбільше щастя найбільшій кількості членів суспільства – ось єдина мета, до якої повинен прагнути уряд» [22, с. 321], що стала основоположною ідеєю, на основі якої сформувалася сучасна теорія суспільного добробуту. В подальшому вчення про суспільний добробут розвинулося у дві течії, що трактували його з протилежних позицій: радикальну, що визначала досягнення суспільного добробуту через забезпечення потреб кожного окремого члена суспільства та комуністичну, що розглядала добробут як певну цільову характеристику соціально-економічного статусу людини, певних соціальних груп і класів. На основі поєднання ідей цих течій теорії добробуту сформувалося сучасне вчення про систему соціальних гарантій.

На початку XX ст. починає формуватися система соціальних гарантій, що проявлялася в епізодичних заходах соціальної допомоги нужденним, фінансованих за рахунок коштів церковних громад, добродійних організацій та місцевої влади. З часом ці заходи набували все більшого розвитку, що вимагало їхнього теоретичного обґрунтування та законодавчого закріплення. Першими нормативними актами, які можна зарахувати до сфери правового забезпечення соціальних гарантій були «Ордонанс про робітників і слуг» (1349) та «Закон про бідних» (1601), прийняті в Англії. Відповідно до них, джерелами фінансування соціальних програм визначалися кошти державних та муніципальних фондів, пожертви релігійних і громадських організацій та приватних осіб. Допомога нужденним відповідно до цих документів надавалася, здебільшого, у натуральній

формі. З часом дія соціальних програм поширилася і на інші верстви населення, а джерела їх фінансування доповнені відрахуваннями роботодавців.

Теоретичним підґрунтям функціонування соціальних гарантій виступали положення класичної економічної теорії, базованої на ідеології «laissez faire», що пропагує самодостатність ринкової економіки та неприпустимість втручання держави в економічне та суспільне життя. Незважаючи на заперечення класичною економічною теорією доцільності державного регулювання, наукова спадщина Ф. Кене (1694 – 1774), Т. Мальтуса (1766 – 1834), Дж. С. Мілля (1806 – 1873), В. Петті (1623 – 1687), Д. Рікардо (1772 – 1823), Ж. Б. Сея (1767 – 1832), Н. Сеніора (1790 – 1864), А. Сміта (1723 – 1790), Ж. Тюрго (1727 – 1781) все таки торкається окремих аспектів функціонування соціальних гарантій. Втім, більшість дослідників концентрували свою увагу переважно на проблематиці оплати праці.

Спільною позицією практично для всіх представників класичної економічної науки є теза про необхідність обмеження заробітної плати розмірами фізіологічного мінімуму, необхідного людині для особистого виживання та утримання сім'ї. Зокрема, В. Петті, вважаючи заробітну плату природною ціною відшкодування витрат праці, стверджував, що двократне її підвищення призведе до відповідного падіння продуктивності [168, с. 70-71]. Низьку заробітну плату вчений вважав запорукою отримання прибутку і здійснення нагромаджень. Д. Рікардо на основі власних поглядів про існування природної та ринкової ціни праці, наголошував, що важливим моментом при визначенні розміру заробітної плати є врахування купівельної спроможності грошей. При цьому він стверджував, що під впливом зміни цін рівні ринкової та природної ціни праці можуть відрізнятись, але держава повинна сприяти їх наближенню [6, с. 449]. Залишаючись прихильником визначення заробітної плати на основі фізіологічного мінімуму, А. Сміт відстоював необхідність підвищення мінімального її рівня, аргументуючи це тезою «те, що веде до поліпшення умов існування більшості, аж ніяк не можна визнати шкідливим для цілого» [6, с. 147].

Поділяючи, в основному, погляди представників класичної теорії стосовно необхідності збереження заробітної плати на мінімальному рівні, Дж. С. Мілля

наполягав на необхідності прогресивного оподаткування і встановлення неоподаткованого мінімуму, який є однією із найважливіших соціальних гарантій. Узалежнюючи податкове навантаження від величини того, що залишається у платників, Мілль звертав увагу на те, що навіть за низької ставки оподаткування податковий тягар для окремих верств населення може бути занадто важким, а кошти, що залишаються після сплати податків не дадуть змогу задовольнити первинні потреби людини.

На відміну від єдності поглядів у питанні встановлення розмірів заробітної плати, позиції економістів-класиків стосовно існування соціальної допомоги суттєво відрізняються. При цьому, на наш погляд, можна виокремити два підходи щодо визначення необхідності її застосування – радикальний (Т. Мальтус, Д. Рікардо), згідно якого повністю заперечувалася необхідність соціальних допомог; та поміркований (С. Сімонді, Дж. С. Мілль, В. Петті), представники якого допускали обмежене регулювання оплати праці та існування окремих форм соціальної допомоги.

Апологети радикального підходу обґрунтовували необхідність відмови або суттєвого обмеження заходів соціальної допомоги вразливим верствам населення. Дотримуючись думки, що людина, яка не здатна забезпечити собі засоби для прожиття, не має права претендувати на отримання допомоги, Т. Мальтус наполягав на необхідності відмови від законів про допомогу бідним. Він заперечував «уявне право людини на прожиток» і «право бідних на утримання за рахунок суспільства», стверджуючи, що вони суперечать «законам природи, або Божим законам» [122]. Д. Рікардо закликав до ліквідації заходів допомоги бідним, аргументуючи це тим, що вони приносять більше шкоди, ніж корисного ефекту.

Представник поміркованого підходу В. Петті схвалював зростання державних видатків на утримання бідних, сиріт, калік, оскільки поширення жебрацтва, на його думку, було більш вартісним способом утримання цих людей, ніж фінансування відповідних закладів допомоги. Крім того, вчений стверджував, що в умовах збереження заробітної плати на мінімальному рівні, у робітників відсутні можливості для заощадження коштів на випадок хвороби або каліцтва, а

тому витрачання коштів на соціальну допомогу бідним є соціально справедливим кроком [169].

Дж. С. Мілль у проведенні соціальної політики закликав віддавати перевагу заходам активної підтримки населення, зокрема, державному фінансуванню освіти. Водночас, вчений вказував, що остання повинна мати добровільний, а не обов'язковий характер [133, с. 962-963].

С. Сімонді (1773 – 1842), якого можна вважати одним із засновників теорії соціальних гарантій, акцентував у своїх працях увагу на соціальних наслідках економічних перетворень. Загострюючи увагу на проблемі нерівномірного розподілу власності і доходів, вчений одним із перших вказав на необхідність проведення активної соціальної політики. Сімонді виступив із програмою соціальних реформ через «поступові і непрямі заходи з боку законодавства», а саме:

- запровадження соціального забезпечення робітників за рахунок підприємців;
- створення грошових фондів, які б захищали робітників у період безробіття, інвалідності, старості;
- обмеження робочого дня і встановлення мінімальної зарплати [94, с. 314].

У період XV-XVII століть стимулом до розвитку вчення про соціальні гарантії стало піднесення наукової течії утопічного соціалізму, започаткованої працями Т. Мора (1478 – 1531), Т. Кампанелли (1568 – 1639), і продовженої у дослідженнях К. А. Сен-Сімона (1760 – 1825), Ш. Фур'є (1772 – 1837), Р. Оуена (1771 – 1858). Поширення соціалістичних ідей відбувалося на фоні первісного нагромадження капіталу, посилення майнового розшарування суспільства, поглиблення соціальних конфліктів. Вказуючи на неспроможність капіталізму подолати суперечності між інтересами різних верств населення, на провокування вільним ринком соціальних конфліктів, утопічні соціалісти апелювали до необхідності пошуку нових форм організації суспільного устрою, базованого на відсутності приватної власності та усуненні соціальної нерівності.

В останній третині XIX ст. в економічній науці окреслився неокласичний напрям, теоретичну основу якого сформуvalи концептуальні положення класичної економічної теорії і доповнили австрійська школа маржиналізму (Ф. фон Візер (1851 – 1926) та ін.), американська та кембриджська неокласичні школи (Дж. Кларк (1884 – 1963), А. Маршалл (1842 – 1924), А. Пігу (1877 – 1959) та ін.). Основні положення неокласичної теорії у сфері соціальних гарантій полягають у тому, що держава має забезпечити громадянам зростання якості життя шляхом випереджаючого зростання мінімальної заробітної плати та створення належних умов для задоволення їх першочергових потреб.

Представник австрійського маржиналізму Ф. фон Візер, критикуючи зрівняльний розподіл доходів, разом з тим стверджував, що держава не повинна допускати втрату особою доходу, який дає змогу забезпечити особисту працездатність [94, с. 520].

А. Маршалл вказував на неприпустимість поширення бідності серед робітників, а видатки держави на забезпечення належних умов життя працюючих визначав одними з найбільш пріоритетних. Необхідною умовою зростання суспільного добробуту, на його думку, є випереджаюче зростання мінімальної заробітної плати, оскільки зростання доходу найменш оплачуваних працівників буде мати більший корисний ефект порівняно з підвищенням оплати праці для інших категорій працюючих.

Залишаючись прихильником збереження мінімальної заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму, вчений надає останньому нового змісту. На відміну від позиції економістів-класиків, які ототожнювали фізіологічний і прожитковий мінімуми, А. Маршалл під останнім розуміє дохід, який дає змогу не лише задовольнити особисті потреби у харчуванні та одязі для робітника та членів його сім'ї, а й забезпечити певну якість життя. До її ознак вчений зараховував наявність зручного житла і комунальних послуг, достатній обсяг вільного часу, певний рівень освіти тощо. При цьому А. Маршалл наголошував, що основну роль у забезпеченні комфортних умов проживання громадян повинна відігравати держава, спрямовуючи на ці потреби кошти від оподаткування землі [126].

Погляди А. Маршалла стосовно недопустимості ототожнення прожиткового і фізіологічного мінімумів в подальшому були розвинуті його послідовником А. Пігу. Він вводить в науковий обіг поняття індивідуального добробуту, основними характеристиками якого визначає, крім задоволення первинних фізіологічних потреб, показники якості життя – умови довкілля, умови праці та відпочинку, доступність освіти, медичне обслуговування тощо.

Новий виток розвитку теорії та практики соціальних гарантій припадає на період кінця ХІХ – початку ХХ століття у зв'язку з розвитком концепції «держави загального добробуту», або «соціальної держави». Загострення соціальних протиріч та розгортання робітничого руху привернуло увагу економістів до дослідження проблематики соціальних конфліктів та пошуку шляхів їх розв'язання. Спочатку у Німеччині, а потім в інших європейських країнах запроваджується система соціальної допомоги та формується відповідна організаційна структура їх надання, реалізуються програми безкоштовної освіти та лікування. Можна стверджувати, що відхід від системи, базованої на засадах самозабезпечення, ознаменував становлення нової доктрини соціального захисту.

Представники економічної течії інституціоналізму, що отримала розвиток в цей період і представлена науковими поглядами Т. Веблена (1857 – 1929), Дж. Гобсона (1858 – 1940), Дж. Коммонса (1862 – 1945), В. Мітчелла (1874 – 1948), основною ідеєю свого вчення вважали встановлення позаекономічного соціального контролю над економікою. Головне завдання держави представники цього напрямку економічної теорії зводили до «забезпечення благоустрою всіх членів суспільства» [94, с. 1120]. Своє продовження теорія інституціоналізму отримала у працях Дж. Гелбрейта (1908 – 2006), С. Кузнеця (1901 – 1985), які займалися дослідженням процесів вирівнювання доходів, зростання суспільного добробуту та формування середнього класу. Зокрема, Дж. Гелбрейт одним із ефективних способів зменшення нерівності вважав встановлення максимально допустимого розриву між середньою та найвищою заробітною платою. При цьому, на думку вченого, найбільш прийнятним способом соціального вирівнювання є забезпечення росту доходів низькооплачуваних працівників, а не

їх перерозподіл від осіб з високою заробітною платою. Разом з тим, Дж. Гелбрейт наголошував на необхідності узгодження темпів підвищення мінімальної заробітної плати і відповідної динаміки продуктивності праці.

Наступного еволюційного поштовху теорія і практика соціальних гарантій отримала після подолання соціально-економічної кризи 1929-1930 років, що пов'язано із подальшим розвитком концепції соціальної держави. Хоча вперше термін «соціальна держава» висловлений Дж. Гелбрейтом [224, с. 37], однак широкого розвитку відповідна концепція отримала у період після Другої світової війни. Концепція «соціальної держави» у цей період передбачала, що держава повинна брати на себе значну частину функцій перерозподілу благ у суспільстві, забезпечувати певний рівень добробуту, підтримку соціально вразливих громадян і цілих соціальних груп. У відповідності з нею в країнах Західної Європи та США впроваджуються програми державної системи освіти, охорони здоров'я, соціальних трансфертів малозабезпеченим, підтримки житлового будівництва.

Економічна депресія 1970-х років спровокувала кризу концепції «соціальної держави», що пов'язано з негативними проявами її реального втілення. Патерналістське спрямування державної соціальної політики спричинило послаблення мотивації до праці, виникли «застійні зони» цілих соціальних груп, які були зорієнтованими на державне піклування та забезпечували своє існування завдяки різним видам соціальної допомоги, а отже, не мали стимулів для докладання власних зусиль в цьому напрямку [147, с. 68]. Водночас, неконтрольоване зростання соціальних витрат держави спричинило розбалансування системи державних фінансів та провокувало розвиток інфляційних процесів. З огляду на це, набувають популярності ідеї посилення індивідуальної відповідальності людини за рівень свого матеріального добробуту, часткового повернення до механізмів ринкового саморегулювання.

Представник німецького неолібералізму та відомий державний діяч Німеччини Л. Ерхард (1897 – 1977) у своїх працях наголошував на необхідності пошуку оптимального рівня соціалізації економіки. Виступаючи проти проведення «активної політики заробітної плати», що полягала у

випереджаючому її зростанні, вчений вказував на те, що єдиним наслідком такого кроку є неконтрольоване зростання інфляції. Наголошуючи на необхідності розширення відповідальності кожної особи за рівень власного добробуту, Ерхард закликав до обмеження системи соціальної допомоги населенню. Остання, на його думку, спричиняє поширення утриманських настроїв та зниження продуктивності праці. Ерхард був переконаний, що соціальні гарантії означають, насамперед, створення умов, при яких кожний може та зобов'язаний подбати сам про себе. В такому випадку кожна особа буде проявляти ініціативу та винахідливість у пошуку шляхів підвищення власного добробуту [80].

Питанням взаємозв'язку соціальної захищеності і свободи людини присвячена праця представника англійського неолібералізму Ф. фон Хайєка (1899-1992) «Дорога до рабства». Вчений стверджував, що соціальна справедливість може існувати лише за умов примусової економіки, а її забезпечення блокує економічну свободу. Ф. фон Хайєк дотримувався ідей про те, що людина сама повинна відповідати за рівень свого добробуту. Стверджуючи, що держава не має займатися питаннями соціального регулювання та надання соціальної допомоги, вчений обґрунтовував свою позицію ризиком втрати особистої свободи [244, с. 100]. Система соціальних виплат, згідно поглядів Ф. фон Хайєка, повинна обмежуватися допомогою на випадок безробіття та старості. В подальшому погляди Ф. фон Хайєка були розвинуті у працях Р. Ноузіка (1938 – 2002), якого можна вважати його послідовником. Будучи прихильником «мінімальної держави», вчений закликав до гранично можливого обмеження програм соціальної допомоги, які ведуть, згідно з його поглядами, до залежності індивіда від дій інших людей [152, с. 11]. Р. Ноузік абсолютизує особисту свободу, вважаючи її втрату недостатнім аргументом для боротьби з нерівністю.

Сучасна теорія соціальної держави представлена науковими поглядами зарубіжних вчених Г. Брауна, Дж. Вейт-Вілсона, М. Ніхаус, Ф. Ноймана, Г. фон Хаферкампа, вітчизняних науковців Р. Кондратьєва, В. Куценко, І. Новака, О. Панкевича, В. Сокурєнка, Б. Токарського, В. Шаповала та інших. Серед сучасних зарубіжних дослідників, які займаються питаннями теорії соціальних

гарантій як складової вчення про соціальну державу можна відзначити А. Сена (нар. 1933), В. Шину (нар. 1953), які у своїх працях акцентують увагу на пошуку ефективних механізмів подолання бідності, майнової нерівності та забезпечення соціальної справедливості. Зокрема, А. Сен вказує на абсолютний характер бідності, її залежність не лише від доходу, а й від спроможності досягти певних мінімальних можливостей, при цьому обґрунтовуючи необхідність встановлення їх абсолютних стандартів [263, с. 20].

У сучасному розумінні соціальна держава – це держава, діяльність якої спрямована на забезпечення певного стандарту матеріального добробуту [253, с. 14; 210, с. 114], мінімізацію соціальної і майнової нерівності [106, с. 82; 224, с. 41], забезпечення стабілізації соціальної і економічної системи [205, с. 138]. З огляду на вищезазначене та з урахуванням теоретичних підходів до формулювання завдань соціальної держави [163, с. 118; 224, с. 41; 109, с. 77; 147, с. 70], вважаємо за можливе виділити такі основні ознаки соціальної держави, пов'язані з функціонуванням соціальних гарантій:

- наявність умов для самостійного забезпечення людиною гідного рівня матеріального добробуту для себе особисто і членів своєї сім'ї. Цьому сприятиме встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати;

- втілення державою заходів, спрямованих на забезпечення матеріального добробуту непрацездатних громадян відповідно до соціальних стандартів на суспільно прийнятному рівні, що проявляється у встановленні мінімального розміру пенсії, стипендії, соціальних допомог у зв'язку з непрацездатністю;

- реальне забезпечення гарантій задоволення економічних, соціальних і культурних потреб громадян на рівні, який враховує суспільні очікування та економічні можливості держави. Реальним втіленням цієї ознаки є розробка мінімальних стандартів споживання суспільних послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, культури тощо;

- реалізація заходів, спрямованих на приведення показників майнової диференціації населення до критеріїв соціальної безпеки, забезпечення злагоди у

суспільстві передбачають встановлення розмірів соціальних допомог малозабезпеченим сім'ям, житлових субсидій, соціальних пільг та компенсацій.

Таким чином, практично усі перелічені ознаки соціальної держави отримують своє практичне втілення у процесі проведення відповідної політики соціальних гарантій, що підтверджує нерозривний зв'язок між цими поняттями.

Підсумовуючи дослідження еволюції наукових підходів щодо визначення необхідності та ролі соціальних гарантій, можемо констатувати залежність положень економічної науки від етапів становлення сучасного суспільства та рівня розвитку економічних відносин. Цілком зрозуміло, що в умовах зародження капіталістичних відносин XVII-XIX століть більшість науковців дотримувалися позиції щодо обмеження, а то й повного невтручання держави в економічні і соціальні процеси, мінімізації форм матеріальної підтримки населення. Однак, процеси розвитку та ускладнення суспільних відносин, утвердження демократичних засад існування держави привели до того, що уже навіть представники неокласичного напрямку економічної думки не заперечують необхідності розвитку в державі системи соціальних гарантій, дискутуючи, в основному, навколо форм і механізмів їх забезпечення.

Сучасна вітчизняна економічна думка приділяє достатню увагу проблематиці теоретичного обґрунтування соціальних гарантій, які розглядаються в рамках дослідження теорії соціальної держави. Питання формування теоретичного базису та окремі аспекти практики функціонування соціальних гарантій відображені у наукових працях В. Базилевича, С. Батажок, Н. Борецької, С. Буковинського, О. Василика, О. Величка, В. Гейця, І. Гнибіденко, О. Кириленко, В. Кравченка, Е. Лібанової, І. Луніної, В. Мандибури, В. Опаріна, П. Шевчука та інших. Водночас, не зважаючи на достатню розробленість цієї проблематики, єдиний підхід до розуміння вихідного поняття «соціальні гарантії» досі відсутній.

Відповідно до трактувань наукових словників загалом під соціальними гарантіями (від фр. «garantie», лат. «garantir» – забезпечити, охороняти) розуміють матеріальні та юридичні засоби, що забезпечують реалізацію конституційних соціально-економічних та соціально-політичних прав членів суспільства [214,

с. 50]. Вони покликані убезпечувати настання або в тій чи іншій мірі компенсувати несприятливі особливості життєвого становища окремих категорій працівників та членів їх сімей. Однією з основних форм реалізації соціальних гарантій в період економічних трансформацій визначено соціальний захист найбільш вразливих прошарків і груп населення. Матеріальну основу соціальних гарантій складають соціальні фонди держави та суб'єктів господарювання, тобто частина соціального фонду, призначена для соціального забезпечення й задоволення потреб соціально пріоритетних членів суспільства [234, с. 166-167].

У загальному вигляді можна виділити кілька підходів щодо змістовного наповнення поняття «соціальні гарантії»:

- правовий аспект, відповідно до якого соціальні гарантії відображають законодавчо закріплене право;
- соціально-економічний аспект характеризує соціальну гарантію як стан, який визначає достатність та змістовність життєзабезпечення людини та реалізації її особистих соціальних інтересів;
- фінансовий аспект, відповідно до якого соціальні гарантії трактуються як сукупність економічних відносин з приводу розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів для забезпечення фізичного та духовного розвитку людини на суспільно прийнятному рівні;
- інституційний аспект визначає соціальні гарантії як сукупність певних складових, існування яких спрямоване на забезпечення доступності життєво важливих благ і послуг;
- соціогуманітарний аспект, відповідно до якого соціальні гарантії можна розглядати як метод створення умов для генерації та задоволення потреб людини з метою забезпечення її гармонійного розвитку.

Характерною ознакою правового підходу є визначення соціальних гарантій як елемента правовідносин держави та громадянина. Зокрема, А. Стребков тлумачить соціальні гарантії як «...реалізовані соціальні права», тобто права, забезпечені відповідними державними ресурсами. Соціальні права при цьому науковець розуміє двояко: з однієї сторони, як частину соціальної сфери життя

людини, яка є недоступною для інших сил суспільства, крім держави; з іншого боку, як особливу форму державного регулювання суспільних відносин і вирішення соціального конфлікту [219, с. 21].

Акцентуючи увагу на змішаній, економіко-правовій природі соціальних гарантій, В. Левашов визначає їх як функцію держави і основу її політики, яка реалізується у соціальній сфері. Під соціальними гарантіями він розуміє сукупність правових норм, які регулюють конкретну сферу суспільних відносин, зокрема, відносини з приводу загальносуспільних гарантій виплат і соціального забезпечення [110, с. 151].

О. Мачульська визначає зміст соціальних гарантій як метод реалізації соціального захисту. Останній, на її погляд, втілюється у системі економічних і правових гарантій, які забезпечують додержання найбільш важливих соціальних прав громадян та досягнення соціально прийняттого рівня життя: гарантії охорони праці, здоров'я, мінімальної оплати праці тощо [216, с. 24]. В цілому, визнаючи раціональність запропонованого тлумачення, можна констатувати, що воно вимагає додаткового розкриття змісту поняття «соціально прийнятний рівень життя».

В соціально-економічному аспекті соціальні гарантії трактуються по-різному. О. Василик визначає соціальні гарантії як законодавчо закріплені права на рівень життя, необхідний для підтримання здоров'я, власного добробуту та добробуту сім'ї і на соціальне забезпечення в разі втрати засобів до існування з незалежних від людини обставин. Соціально-економічні гарантії, на думку О. Василика, є об'єктивною необхідністю для будь-якої держави, змістом і доцільністю її існування, що виступає мірилом рівня її цивілізованості [29, с. 284].

Особливістю підходу О. Новікової та Н. Борецької до розуміння суті соціальних гарантій є їх поділ на дві групи: мінімальні гарантії держави та гарантії договірного регулювання трудових відносин. Під першими науковці розуміють зобов'язання держави щодо підтримки життєзабезпечення особи на рівні, необхідному для її виживання. Тобто, межа даних гарантій не допускає можливості фізичного знищення людини, проте не дає змоги вийти на рівень її

нормального функціонування й розвитку. Щодо соціальних гарантій договірною регулювання трудових відносин, то їх рівень є більш високим, із тенденцією до зростання на макрорівні [149, с. 40; 24, с. 155].

Поважаючи право О. Новікової та Н. Борецької на власну думку, вважаємо, що обмеження мінімальних соціальних гарантій держави фізіологічним мінімумом суперечить основним засадам соціальної держави. Більш того, відповідно до чинного Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» прожитковий мінімум, який є базовим соціальним стандартом і основою для розрахунку усіх соціальних гарантій, передбачає можливість не лише фізіологічного виживання людини, а й задоволення нею певних соціально-культурних потреб, що, цілком зрозуміло, не узгоджується із висловленою тезою про забезпечення виключно фізичного виживання особи.

А. Задоя та Ю. Петруня визначають соціальні гарантії як зобов'язання держави перед членами суспільства щодо формування доходів останніх, а також умов отримання певних товарів, послуг та робочих місць [83, с. 388].

Формулюючи економічну сутність соціальних гарантій, Л. Момотюк визначає їх як систему взаємовідносин населення і держави з приводу гарантування державою певного рівня задоволення соціальних потреб населення, з одного боку, та згоди населення на участь у фінансуванні необхідного для цього обсягу соціальних благ, а також самостійне забезпечення решти своїх соціальних потреб, з іншого [138, с. 6]. На наш погляд, слід погодитись із думкою, що первиною категорією, яка покладена в основу формування сутності соціальних гарантій, є людські потреби, і саме міра їх задоволення визначає масштаби гарантій. Водночас, вважаємо недоцільним звужувати систему відносин лише до взаємодії держави і населення. Вважаємо, що об'єктивним процесом розвитку сучасного суспільства є посилення соціальної відповідальності корпоративного сектору, що стає вагомим джерелом фінансування соціальних програм, а тому ігнорувати цей аспект при формулюванні змісту соціальних гарантій не доцільно.

Автори колективної монографії «Соціальна політика та економічна безпека» за редакцією Є. Крихтіна визначають соціальні гарантії як систему відносин

людини і держави з приводу розподілу наявних ресурсів для задоволення потреб, які забезпечують становлення особистості у суспільстві на основі цивілізованості, рівної доступності, безоплатності. При цьому забезпечується досягнення мінімально допустимого добробуту населення та гарантується соціальна безпека суспільства [213, с. 19]. Поділяючи вищевказаний підхід до розуміння соціальних гарантій, О. Гордей зауважує, що межі мінімальних потреб розширюються із розвитком факторів виробництва та економічних відносин [44, с. 44].

Згідно інституційного підходу соціальні гарантії визначаються як сукупність складових, спрямованих на забезпечення певного рівня споживання суспільних благ і послуг. Зокрема, Є. Крихтін визначає їх як встановлені та законодавчо закріплені форми та рівні забезпечення комплексу елементарних умов життєдіяльності людини, що формують однакову доступність всіх членів суспільства до отримання життєво важливих благ, послуг і доходів. При цьому необхідність й рівні соціальних гарантій детермінуються ступенем соціального ризику в конкретних умовах [213, с. 21]. Цієї ж думки дотримується В. Капильцова, деталізуючи ці обставини так: а) специфіка соціально-економічної системи; б) стадія економічного циклу; в) рівень економічного і соціально-політичного розвитку; г) особливості історичного розвитку і ціннісних орієнтацій громадян [97, с. 5].

В. Базилевич та Л. Баластрик ототожнюють зміст понять «соціальні гарантії» та «соціально-економічні гарантії». При цьому під останніми науковці розуміють метод забезпечення з боку держави задоволення різноманітних потреб громадян на рівні соціально визначених норм та нормативів [11, с. 160]. Відзначимо, що недоліком запропонованого формулювання змісту «соціально-економічних гарантій» є відсутність критеріїв, згідно яких норми і нормативи можна вважати соціально визначеними.

Комплексний підхід до розуміння змісту соціальних гарантій застосовує С. Батажок, яка чітко окреслює різницю між економічними категоріями «соціальні гарантії» і «соціально-економічні гарантії», трактуючи останні як поняття вужче. При цьому вона вважає, що соціально-економічні гарантії

стосуються перерозподілу доходів у грошовій формі на рівні держави і відносить до них гарантії матеріальної забезпеченості (право на зайнятість і оплату праці). Всі інші гарантії (освіта, відпочинок і дозвілля, охорона здоров'я та праці) С. Батажок визначає суто соціальними, вказуючи на відсутність в їх основі економічно обґрунтованого та вираженого у грошовому вимірі базису [17, с.21].

Поряд з вищезазначеним, С. Батажок вводить в науковий обіг поняття «мінімальні соціально-економічні гарантії», в основу визначення яких має бути покладено гарантовану межу їх забезпечення, визначену з урахуванням об'єктивно сформованого рівня життя населення і фінансових можливостей держави. Нижче цієї межі знаходиться величина, яка відображає один із аспектів «недоспоживання», а вище – вартісна величина, зумовлена об'єктивними факторами. Наголошуючи на неприпустимості використання прожиткового та фізіологічного мінімумів при розрахунку мінімальних соціально-економічних гарантій (оскільки «...держави не має права гарантувати населенню підтримання стану бідності або злиденності»), С. Батажок стверджує, що в їх основу повинен бути покладений показник, який наближається до мінімального споживчого бюджету. З огляду на це, науковець стверджує, що мінімальні соціально-економічні гарантії є складною економічною категорією, яка відображає систему взаємовідносин між державою, індивідами, юридичними особами та міжнародними інститутами з приводу забезпечення соціально припустимого та економічно виправданого рівня задоволення потреб населення.

Думку про необхідність визначення мінімального споживчого бюджету як базового показника при розрахунку соціальних гарантій знаходимо у наукових працях В. Мандибури. При цьому автор розмежовує поняття прожитковий мінімум і мінімальний споживчий бюджет, відносячи їх до критеріїв бідності та злиденності життя людини, відповідно.

Подаючи власне бачення меж застосування поняття соціальних гарантій, В. Мандибура стверджує, що у широкому розумінні до їх складу повинні бути включені абсолютно всі умови та джерела, що забезпечують реалізацію прав людини. У вузькому розумінні під соціальними гарантіями слід розуміти лише

законодавчо закріплені конкретні норми, які стосуються вирішення питань соціального забезпечення населення. При цьому В. Мандибура виділяє такі форми соціальних гарантій:

- соціальні гарантії у грошовій формі, які визначають розміри мінімально гарантованого доходу (в тому числі соціальних трансфертів);

- соціальні гарантії у формі законодавчо закріпленої можливості отримати безоплатну послугу (гарантії безоплатного отримання послуг; пільги компенсаційного характеру; привілеї обмеженому колу осіб). При цьому він звертає увагу на те, що пільги, за своєю суттю, є соціально виправданою економічною компенсацією, а привілеї не мають під собою ні економічного обґрунтування, ні суспільного виправдання;

- соціальні гарантії у формі зниження рівня цін і тарифів на товари і послуги масового попиту, які забезпечуються шляхом покриття витрат на їх виробництво за рахунок бюджетних дотацій. Не зважаючи на втрату свого первісного значення, вони призначені для забезпечення соціального захисту громадян при формуванні цін і тарифів на житлово-комунальні послуги та залізничні пасажирські перевезення тощо [124, с. 191-193].

Проведений теоретичний аналіз щодо змістовного наповнення поняття «соціальні гарантії» дає підстави сформулювати власну позицію з цього приводу. На наш погляд, при визначенні економічного змісту поняття «соціальні гарантії» не варто обмежуватися соціальними інтересами чи соціальними правами. Вважаємо, що соціальні інтереси – надто широке поняття, оскільки вони можуть бути такими, які мають механізм практичної реалізації, а також інтересами, які не мають реального втілення з об'єктивних причин. Більш вдалим, на наш погляд, є використання поняття соціальні потреби, які можна визначити як відчуття недостачі певних матеріальних або нематеріальних засобів, необхідних індивіду для досягнення його нормальної життєдіяльності. Після закріплення у чинному законодавстві соціальні потреби трансформуються у права. Разом з тим, законодавче закріплення прав громадян на реалізацію власних соціальних потреб ще не гарантує їх реального забезпечення. Поряд із створенням правової бази,

необхідною умовою функціонування соціальних гарантій є наявність відповідного фінансового та організаційного забезпечення, а також відповідна морально-етична позиція. Вона полягає у трактуванні соціальних гарантій як соціогуманітарного явища. На відміну від положень теорії соціальної держави, де кінцевою метою соціальних гарантій визначається задоволення соціальних потреб людини, соціогуманізм розглядає їх не як ціль, а як засіб досягнення. Мета соціальних гарантій має полягати у забезпеченні гармонійного розвитку людини, що передбачає реалізацію як фізичного, так і творчого потенціалу індивіда.

Враховуючи вищенаведені аргументи та напрацювання попередників, вважаємо, що для визначення поняття «соціальні гарантії» слід виходити з вимог комплексного та системного підходів, відповідно до яких йому можна дати наступні тлумачення: за сутністю соціальні гарантії можна визначити як сукупність економічних та організаційно-правових відносин, які виникають між державою, суб'єктами господарювання та населенням з приводу задоволення соціальних потреб останніх на суспільно прийнятному та економічно виправданому рівні з метою забезпечення всебічного розвитку кожного члена суспільства; за матеріальним змістом соціальні гарантії є законодавчо закріпленим мінімальним суспільно прийнятним рівнем доходу у розрізі основних соціальних груп населення, і рівнем споживання суспільних послуг.

Важливий аспект дослідження теорії та практики функціонування соціальних гарантій – питання їх систематизації. Соціальні гарантії характеризуються різноманітністю видів і форм, внаслідок чого виділяють низку ознак їх класифікації: відповідно до джерел фінансування, за галузевою ознакою, за тривалістю їх надання, за цільовим призначенням тощо. Погоджуючись із важливістю запропонованих ознак систематизації соціальних гарантій, вважаємо їх недостатніми для повної характеристики цього складного поняття. На нашу думку, необхідним є доповнення існуючого переліку ознаками, які дають змогу наголосити на ролі соціальних гарантій у забезпеченні соціальної безпеки: за характером впливу на загрози соціальній безпеці; відповідно до їх дії на окремі аспекти соціальної безпеки.

За характером впливу на загрози соціальної безпеці соціальні гарантії слід поділяти на превентивні, надання яких спрямоване на попередження загроз соціальної безпеці, і реабілітаційні, дія яких спрямована на зменшення масштабів та мінімізацію наслідків реалізації загроз. До превентивних соціальних гарантій слід зарахувати прожитковий та неоподаткований мінімуми, мінімальну заробітну плату, мінімальні стандарти надання послуг у галузі освіти, охорони здоров'я. Реабілітаційні соціальні гарантії, на наш погляд, представлені пенсією та соціальними допомогам, які спрямовані на матеріальне забезпечення громадян у випадку настання несприятливих подій, що спричинили втрату доходу та/або додаткові витрати. Однак, слід визнати, що окремі види соціальних виплат поєднують ознаки як превентивних, так і реабілітаційних соціальних гарантій, а тому абсолютного їх розмежування за вказаною ознакою провести не можливо.

Іншою ознакою класифікації, яку вважаємо за необхідне виділити, є поділ соціальних гарантій відповідно до їх дії на окремі аспекти соціальної безпеки. В цілому, поділяючи наукові погляди І. Гнибіденко, А. Колота, О. Новікової відносно того, що соціальна безпека людини визначається двома аспектами: рівнем життя (характеризується показниками прожиткового мінімуму, мінімальної та середньої заробітної плати, структури доходів і витрат населення) і якістю життя (оцінюється критеріями споживання послуг освіти, охорони здоров'я, культури, забезпечення вільного пересування і доступу до інформації), вважаємо їх редакцію дещо невдалою. З огляду на те, що змістовне наповнення понять «рівень життя» та «якість життя» може бути предметом дискусії [124, с. 18-33; 23, с. 119], вважаємо, що більш влучним підхід В. Бобкова, який при визначенні ступеня задоволення потреб застосовує лише другий критерій. При цьому вчений виділяє поняття «низька якість життя», яке характеризує задоволення лише фізіологічних потреб людини, та «висока якість життя», для якого характерне зміщення пріоритетів на реалізацію соціальних, інтелектуальних та духовних інтересів. Останнє, на його думку, засвідчує розвиток особистості.

З огляду на це, вважаємо за можливе визначити елементи, які характеризують зміст соціальної безпеки, а саме:

– показники матеріального добробуту (гарантії певного стандарту доходів, структури споживчих витрат, забезпеченості житлом), які характеризують рівень задоволення первинних потреб людини, необхідних для її нормальної життєдіяльності, засвідчують рівень реалізації фізичного потенціалу людини;

– показники споживання суспільних послуг (гарантії у сфері освіти, охорони здоров'я, культури), які характеризують певний суспільний стандарт якості життя і засвідчують становлення людини як особистості.

Відповідно до цього, вважаємо за доцільне поділити соціальні гарантії на гарантії матеріального добробуту і гарантії споживання суспільних послуг. До першої групи слід зарахувати гарантії, які спрямовані на забезпечення матеріальної складової якості життя (прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата, пенсія, мінімальні розміри соціальних допомог, показники, які визначають реалізацію права людини на житло). Їх встановлення свідчить про гарантування державою задоволення матеріальних потреб людини на певному, суспільно виправданому рівні. До другої групи належать соціальні гарантії мінімального споживання послуг у соціальній сфері, гарантії прав на відпочинок тощо. Вони характеризують рівень задоволення нематеріальних потреб особи на мінімально гарантованому рівні і спрямовані на забезпечення інтелектуального та духовно-культурного розвитку індивіда.

Суспільне призначення соціальних гарантій детально розкривається через роль, яку вони відіграють у функціонуванні економічної системи, забезпеченні життєдіяльності окремого індивіда та держави в цілому. Необхідність соціальних гарантій полягає у створенні з боку держави і суспільства умов для задоволення соціальних потреб громадян на суспільно прийнятному для конкретної країни рівні, кінцевою метою чого має стати забезпечення гармонійного розвитку кожного громадянина. Воно реалізується через законодавче регулювання оплати праці, майнове вирівнювання населення шляхом оподаткування доходів та функціонування системи соціальних трансфертів, а також через фінансування соціальної сфери, що забезпечує доступ громадян до певного обсягу суспільних послуг. Оскільки ці процеси опосередковуються рухом грошових потоків і

відображають суперечливі відносини, вони і потребують, і створюють належні передумови для контролю за діяльністю всіх суб'єктів фінансових відносин. Разом з тим, функціонування системи соціальних трансфертів веде до згладжування соціальних протиріч у суспільстві, сприяє становленню соціальної стабільності, тобто має певне захисне і стабілізуюче значення. На підставі таких суджень можна стверджувати, що багатопланова роль соціальних гарантій проявляється таким чином:

- через вплив на розподільчо-регулюючі процеси;
- через вплив на процеси суспільної стабілізації і забезпечення безпеки.

Розподільчо-регулююча роль соціальних гарантій полягає у тому, що їх існування виступає передумовою для проведення державного макроекономічного регулювання. Через систему соціальних гарантій держава впливає на параметри розподілу ВВП на усіх його стадіях. Наприклад, коригування розміру мінімальної заробітної плати суттєво позначається на пропорціях первинного розподілу доданої вартості і масштабах сукупного фонду оплати праці зайнятих у створенні ВВП. На стадії перерозподілу ВВП соціальні гарантії опосередковано впливають на процес створення і використання централізованих фондів. Масштаби розвитку системи соціальних гарантій визначають обсяги необхідних для їх забезпечення фінансових ресурсів держави, що зумовлює проведення відповідної дискреційної політики формування доходів бюджетів та позабюджетних соціальних фондів.

На стадії вторинного розподілу розподільчо-регулююча роль соціальних гарантій проявляється у коригуванні напрямів витрачання загальнодержавних цільових фондів відповідно до масштабів та структури соціальних зобов'язань держави. При цьому, під впливом соціальних гарантій матеріального добробуту формуються показники фінансування програм соціальних трансфертів та оплати праці у бюджетній сфері. Соціальні стандарти споживання суспільних послуг та розроблені на їх основі відповідні мінімальні розміри державних видатків визначають обсяги спрямування державних коштів на забезпечення сфери нематеріального виробництва.

Соціальні гарантії можуть негативно позначатися на кон'юктурі ринку праці, порушуючи рівновагу між попитом і пропозицією. Зокрема, регулювання мінімальної зарплати спричиняє наслідки, на які свого часу вказував Дж. Стіглер (1911 – 1991), а саме дисбаланс на ринку праці, і породжене ним зростання рівня вимушеного безробіття. Стівен Р. Тейбор зазначає, що програми соціальних трансфертів можуть спричиняти необґрунтоване зростання заробітної плати, спотворювати показники споживання, сприяючи заміщенню праці на відпочинок, стимулювати ухилення від праці, знижувати зацікавленість у пошуку роботи, заохочувати достроковий вихід на пенсію – і, як наслідок, підвищувати рівень хронічного безробіття [217, с. 43].

Слід зауважити, що дестабілізуюча дія соціальних гарантій на ринок праці проявляється двічі, спричиняючи як скорочення попиту, так і пропозиції праці. З однієї сторони, встановлення соціальних гарантій вимагає відповідного фінансового підґрунтя, основним джерелом якого є доходи працюючих громадян. Зростання рівня податкового навантаження на працівників у зв'язку з необхідністю фінансування соціальних трансфертів, веде до підвищення рівноважної заробітної плати (для компенсації додаткового оподаткування) і відповідного зниження попиту на працю. При цьому економічний ефект від зростання обсягів споживання завдяки соціальним трансфертам не перекриває втрат від зниження виробництва через неадекватний рівень оплати праці.

З іншого боку, впровадження соціальних гарантій спричиняє скорочення пропозиції праці, пов'язане із так званим ефектом «пастки бідності». Високий рівень соціальних допомог знижує мотивацію їх одержувачів до пошуку роботи, зацікавлює до використання можливостей збереження права на соціальну підтримку. При цьому, для частини реципієнтів досягнутий за допомоги соціальних трансфертів рівень матеріального добробуту є цілком прийнятним, що спонукає їх до відмови пошуку роботи.

Неоднозначний вплив справляють соціальні гарантії на показники сукупного попиту. З однієї сторони, обґрунтоване зростання соціальних видатків держави, відповідно до положень теорії Дж. М. Кейнса підвищує показники

платоспроможного попиту, особливо стосовно малозабезпечених верств населення. З іншого боку, існування програм соціальної допомоги вимагає відповідного фінансування, що веде до зростання рівня податкового навантаження на працююче населення, а також розширення управлінських видатків. Як наслідок, має місце скорочення сукупного попиту працюючих, що, значною мірою, нівелює вплив соціальних трансфертів на показники сукупного споживання. Таким чином, обґрунтованою є позиція, згідно з якою соціальні гарантії сприяють не зростанню сукупного попиту, а виконують роль важеля перерозподілу фінансових ресурсів між різними верствами населення;

Забезпечення суспільної стабілізації та безпеки держави досягається через становлення соціального партнерства і політичної стабільності. Розв'язання соціальних конфліктів не можливе без використання соціальних гарантій, а тому підвищення соціальної безпеки можна визначити як основну мету їхнього функціонування.

Суттєвий стабілізаційний потенціал має мінімальна заробітна плата. Її динаміка корелюється з рівнем соціальної безпеки, причому не можна однозначно стверджувати про позитивний чи негативний характер цього взаємозв'язку. З однієї сторони, динамічне підвищення мінімальної зарплати сприяє зростанню рівня доходів у найменш оплачуваних категорій працівників. Це сприяє скороченню частки населення з найнижчими доходами, захисту працівників від можливих економічних потрясінь і, відповідно, зниженню рівня бідності. При цьому підвищення мінімальної зарплати вважається більш продуктивним методом боротьби з бідністю, ніж різнопланові форми соціального забезпечення. Таким чином досягається певне вирівнювання показників майнового розшарування населення, яке оцінюється коефіцієнтом Джині та децильним коефіцієнтом диференціації фондів (співвідношення доходів 10% найбільш і найменш заможних домогосподарств). Крім того, рівень мінімальної заробітної плати суттєво впливає на один з базових показників соціальної безпеки – частку населення з доходами нижче прожиткового мінімуму, сприяючи його мінімізації і, відповідно, зниженню соціальної напруги у суспільстві. Продумана державна

політика щодо зростання мінімальної зарплати справляє позитивний вплив на макроекономічну динаміку, спричиняючи до збільшення споживчого попиту і, відповідно, виробництва. Разом з тим, економічно необгрунтоване підвищення заробітної плати спричиняє ряд негативних наслідків, найбільш небезпечними серед яких можна виділити: неконтрольоване зростання інфляції та видатків бюджетної системи; приховування показників майнового розшарування населення; невиправдане вирівнювання оплати праці некваліфікованих та кваліфікованих працівників у бюджетній сфері.

Водночас, традиційним і найбільш поширеним важелем забезпечення соціальної безпеки є інша складова соціальних гарантій – допомоги та інші виплати. Через систему соціальних трансфертів та розраховані на основі мінімальних стандартів показники фінансування соціальної сфери держава проводить частковий перерозподіл доходів між різними верствами населення, гарантує усім громадянам певний рівень добробуту та доступу до суспільних благ. Соціальні допомоги є дієвим важелем зниження рівня майнової диференціації населення, що проявляється у вирівнюванні кривої Лоренца і зниженні коефіцієнта Джині.

Підсумовуючи дослідження сутнісних питань, можна констатувати, що соціальні гарантії є багатограним, складним економічним та соціогуманітарним явищем. Різноманітність підходів до трактування його сутності, багатоаспектність самого поняття вимагають проведення подальших досліджень цієї проблематики з метою формування теоретичних, правових та методологічних передумов розвитку ефективно діючої системи соціальних гарантій в Україні.

1.2. Соціальні гарантії в системі соціальної безпеки

Соціальні гарантії можна вважати зобов'язанням держави щодо підтримки життєзабезпечення людини на рівні, необхідному для її виживання, тобто забезпечення соціальної безпеки особи. Відтак, ефективна державна політика у

сфері соціальних гарантій, а особливо її фінансова складова, має передбачати досягнення соціальної безпеки як окремого індивіда, так і суспільства та держави в цілому.

Ми поділяємо погляди Є. Крихтіна, О. Головінова, М. Горожанкіної, що необхідна передумова досягнення соціальної безпеки полягає у формуванні (використанні) загальноновизнаних соціальних стандартів рівня і якості життя з врахуванням соціальних гарантій, а також приведенні економіко-правових основ у відповідність з інтересами соціальної стабільності і безпеки [213, с. 19]. Таким чином, соціальна безпека окремо взятої особи як первинної ланки суспільства – це гарантія досягнення соціальної безпеки держави, а основною складовою політики її забезпечення є заходи у сфері соціальних гарантій. Більш того, вважаємо, що соціальну безпеку слід розглядати не як наслідок, а як мету існування соціальних гарантій, яка досягається за умови втілення ефективної політики їх забезпечення. Зважаючи на це, з'ясування змісту самого поняття «соціальна безпека», а також концептуальних засад її забезпечення можна вважати важливою складовою дослідження соціальних гарантій. Багатоаспектність і багатовекторність наукових поглядів щодо його змістовного наповнення вимагає застосування комплексного підходу до розуміння соціальної безпеки.

Поняття соціальної безпеки є досить складним, що пов'язано з неоднозначністю трактування вихідного терміну «безпека», який узагальнено визначається як стан об'єкта, при якому не існує внутрішніх та зовнішніх загроз його нормальній життєдіяльності, тобто стан захищеності, відсутності передумов для негативних змін. Ця дефініція, на наш погляд, має бути покладена в основу формулювання змісту і поняття «соціальна безпека».

Теоретична і практична база вирішення проблем соціальної безпеки не отримала належного розвитку, що зумовлено звуженістю розуміння суті національної безпеки, яка довгий час обмежувалася вирішенням проблем зовнішніх загроз та пов'язаних з ними внутрішніх. З іншого боку, не було потреби і передумов проведення теоретичних досліджень цієї проблематики. Соціалістична ідеологія покладала всю відповідальність у питаннях вирішення

соціальних проблем на державу, яка формувала відповідну соціальну політику [149, с. 17-18].

Поняття «соціальна безпека» вперше згадується в науковій літературі у другій половині ХХ століття. Можемо констатувати, що проблематика соціальної безпеки є об'єктом дослідження соціології, соціальної філософії, залишаючись поза увагою представників економічного, а особливо фінансового напрямку. На сьогодні не достатньо розроблені питання методології дослідження проблем соціальної безпеки, а фундаментальні дослідження фінансових аспектів взаємозв'язку соціальної безпеки і соціальних гарантій практично відсутні. Однак, певні напрацювання, які торкаються цієї проблематики, мають І. Гнибіденко, О. Давидюк, Є. Крихтін, Е. Лібанова, О. Новікова, В. Паламарчук, С. Пирожков, Ю. Поорхнявий.

Концептуальну основу сучасного розуміння сутності соціальної безпеки в нормативно-правовій базі започатковано Декларацією про державний суверенітет України. Соціальна безпека держави розглядається при цьому як стан гарантованої правової та інституціональної захищеності життєво важливих соціальних інтересів особи і суспільства від зовнішніх і внутрішніх загроз. Подібні за редакцією визначення соціальної безпеки знаходимо у наукових працях У. Хомри і Т. Русанової [248], В. Пашкова [165].

Щодо власне розуміння соціальної безпеки як соціально-економічного поняття, можна констатувати, що чіткого визначення досі не сформульовано. У науковій літературі виділяють два підходи: «управлінський», згідно якого соціальна безпека трактується як сукупність певних управлінських дій з метою захисту соціальних інтересів, і «ситуаційний», який визначає її як стан захищеності соціальних інтересів як окремої особи, так і суспільства в цілому.

Автор першої в Україні праці з питань соціальної безпеки (1993р.) В. Паламарчук визначає її зміст у вузькому і широкому розумінні. Згідно першого, соціальна безпека – це недопущення умов, які б призвели до неприйняттого зниження рівня життя основних верств населення і окремих соціальних груп, їх соціальної деградації. У широкому розумінні вона передбачає

не лише питання матеріальної підтримки громадян та попередження злиденності, а й збереження соціальної перспективи для всіх верств населення [162, с. 21-26].

Управлінський підхід до розуміння соціальної безпеки представлений науковими поглядами Є. Крихітіна, В. Серебряннікова, А. Хлоп'єва та інших науковців. Зокрема, перший визначає її як «систему законодавчо-нормативних заходів... з метою забезпечення життєдіяльності окремої особи, різних соціально-демографічних груп та всього суспільства в цілому» [213, с. 15]. При цьому Є. Крихітін наголошує, що соціальна безпека формується в системі правових та соціальних гарантій. А. Хлоп'єв і В. Серебряніков під соціальною безпекою розуміють, зокрема «заходи щодо захисту інтересів країни та народу в соціальній сфері, розвиток соціальної структури, ...системи життєзабезпечення і соціалізації людей [200, с. 12]. Наголошуючи на тому, що соціальна безпека є результатом ефективної соціальної політики, С. Пирожков вважає, що її зміст полягає у проведенні науково обґрунтованих розрахунків мінімального споживчого бюджету і мінімуму заробітної плати, які мають визначатися на основі соціально-економічних критеріїв і можливостей суспільства [170].

Представники ситуаційного підходу – О. Новікова [149, с. 27], Е. Лібанова [113, с. 381] – визначають соціальну безпеку як стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від певних загроз, вказуючи при цьому, що він досягається за результатами втілення заходів соціального захисту. П. Шевчук розуміє соціальну безпеку особи як стан її життєдіяльності, убезпечений комплексом організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на реалізацію соціальних інтересів, формування сприятливої демографічної ситуації, збереження генофонду держави і трансформацію трудових ресурсів відповідно до ринкових вимог [257, с.108]. Визнаючи якість життя одним із аспектів соціальної безпеки, О. Давидюк розуміє її як «стан суспільства, ...при якому забезпечується номінальний рівень соціальних умов і соціальних благ ...які визначають якість життя людини і суспільства, гарантується мінімальний ризик для життя, фізичного і психічного здоров'я людей [61]. На наш погляд, О. Давидюк у запропонованій редакції чітко вказує на взаємозв'язок між соціальними

гарантіями і соціальною безпекою, наголошуючи, що остання може бути досягнута шляхом забезпечення кожній людині мінімально необхідного набору суспільних благ.

Вважаємо, що в основу розуміння соціальної безпеки має бути покладений ситуаційний підхід, який визначає її як стан об'єкта, при якому відсутні загрози нормальній його життєдіяльності. На нашу думку, що соціальну безпеку не варто розглядати як певну діяльність, оскільки її результати наперед невідомі. З огляду на це, її слід розуміти як наслідок, а не процес певної діяльності. Однак визначати соціальну безпеку як результат соціального захисту не варто, оскільки це, на наш погляд, дещо спотворює її розуміння. Політика соціального захисту передбачає подолання уже існуючих загроз безпеці та соціальних проблем, тоді як до проблематики соціальної безпеки входять також питання формування інструментів їх упередження, убезпечення суспільства від їх настання, що характеризується більш повним поняттям соціальної політики.

При визначенні сутності соціальної безпеки також недоцільно вживати термін «захищеність інтересів». Останній, на наш погляд, передбачає консервацію досягнутого рівня задоволення соціальних інтересів, але не вказує на можливість його перевищення. Парадигма захищеності, яка ґрунтується на розумінні безпеки як наслідку боротьби із загрозами, передбачає превалювання зовнішніх загроз над внутрішніми [71, с. 229-230]. З огляду на те, що в сучасних умовах основним джерелом генерації загроз соціальній безпеці нашої держави є не зовнішні фактори, а неефективна соціальна та економічна політика, раціональніше при визначенні суті соціальної безпеки відштовхуватися від парадигми самоствердження, яка розглядає безпеку як результат подолання внутрішніх протиріч і розвитку власних сил. Більш вдалим, у цьому випадку, вважаємо застосування дефініції «реалізація інтересів».

Важлива умова досягнення стану соціальної безпеки, на нашу думку, полягає у створенні ефективно діючих механізмів її забезпечення. При цьому важливе як законодавче закріплення прав на задоволення громадянами власних соціальних інтересів, так і наявність відповідного їх фінансового та організаційного

забезпечення. Цей аспект необхідно враховувати при визначенні змісту соціальної безпеки. З огляду на наведені міркування вважаємо, що під соціальною безпекою слід розуміти реалізований через комплекс організаційно-правових форм, фінансових методів і важелів стан, за якого забезпечується упередження та нейтралізація наявних і потенційних, внутрішніх та зовнішніх загроз соціальним інтересам окремої особи і суспільства загалом, а також кількісна і якісна реалізація цих інтересів на економічно обґрунтованому й суспільно прийнятному рівні з метою стійкого прогресивного розвитку держави.

Соціальні гарантії правомірно розглядати як важіль досягнення соціальної безпеки. Направляючи власні фінансові ресурси на їх забезпечення відповідно до економічних можливостей та суспільних очікувань, держава гарантує кожному громадянину певний рівень задоволення його матеріальних і нематеріальних потреб, тобто певний рівень соціальної безпеки. Зважаючи на це, політика державного фінансування соціальних гарантій має відповідати таким вимогам:

- концентрації фінансових ресурсів держави на задоволенні пріоритетних соціальних інтересів. Відтак, важливим є оцінювання соціальних інтересів і виокремлення серед них життєво важливих, без задоволення яких неможливо забезпечити життєдіяльність та прогресивний розвиток громадян і суспільства;

- достатності державного фінансування для забезпечення нейтралізації або відвернення загроз соціальним інтересам як окремого індивіда, так і суспільства в цілому. З огляду на це, необхідним є виявлення та оцінювання реальних, потенційних і уявних загроз (внутрішніх і зовнішніх) соціальним інтересам, а також визначення способів їх нейтралізації чи відвернення;

- створення дієвого фінансового механізму реалізації стратегії і тактики досягнення соціальної безпеки, а система фінансового забезпечення соціальних гарантій має розвиватися як його складовий елемент. При цьому стає можливим проведення цілеспрямованої політики захисту соціальних інтересів як індивіда, так і суспільства загалом.

Вважаємо, що політика забезпечення соціальної безпеки має проводитися на основі відповідної наукової доктрини, концепції, стратегії і тактики, наявності

відповідних інститутів, фінансового та організаційно-правового механізмів. Концептуальна схема соціальної безпеки подана на рис. А.1 додатку А.

Втілення першої вимоги політики державного фінансування соціальних гарантій і досягнення на цій основі соціальної безпеки вимагає визначення пріоритетних соціальних інтересів як окремого індивіда, так і суспільства загалом, реалізація яких дає змогу досягти його поступального розвитку. Для формулювання власної позиції, наведемо основні наукові підходи до визначення соціальних інтересів.

Згідно поглядів В. Паламарчука, в основі формулювання змісту і пріоритетності соціальних інтересів має бути покладена оцінка потенційних соціальних втрат, які загрожують руйнуванням життєво важливих складових підсистем процесу відтворення суспільства. Відтак, соціальні інтереси слід трактувати як збереження життєво важливих соціальних складових і підсистем функціонування суспільства і держави [162, с. 12]. На нашу думку, сформульоване у період економічної кризи, коли актуальним було питання призупинення руйнації соціальних досягнень, а не їх розвитку, це визначення в сучасних умовах дещо втратило свою актуальність.

О. Новікова [149, с. 27], О. Давидюк [61], І. Гнибіденко [212, с. 271] ототожнюють соціальні інтереси з системою потреб окремої людини і суспільства загалом. До їх сфери вчені зараховують потреби у гідних умовах життєдіяльності, відтворення і розвитку людини, суспільства і держави.

З огляду на вищенаведене, перелік актуальних в сучасних умовах соціальних інтересів в економічній сфері можна зобразити наступним чином:

- забезпечення постійного зростання життєвого рівня населення;
- забезпечення соціальної стабільності та усунення соціальних деформацій (подолання бідності, зниження масштабів соціальної нерівності);
- збереження і розвиток людського капіталу держави через розвиток соціальної інфраструктури, вдосконалення систем освіти, охорони здоров'я, задоволення культурних потреб;
- забезпечення ефективності та адресності соціального захисту населення.

Вихідним поняттям, яке визначає зміст соціальних інтересів, є особисті потреби людини з приводу створення і споживання життєвих благ для підтримання існуючого і подальшого підвищення життєвого рівня. У випадку задоволення потреб через споживання матеріально-речових благ і суспільних послуг застосовується їх кількісна оцінка. Очевидно, що в умовах товарно-грошових відносин для оцінки обсягів суспільних потреб використовують грошові еквіваленти засобів споживання – грошові доходи (витрати), ціни на товари і послуги.

Одним із важливих аспектів оцінки суспільних потреб є встановлення міри, або межі їх задоволення – кількісної характеристики, яка визначає ступінь задоволення реальних потреб особистості. Суспільно прийнятна міра споживання населенням сукупності життєвих благ для кожної держави об'єктивно залежить від низки чинників, зокрема типу соціальної системи, розвитку економіки та перерозподілу валового продукту через систему державних фінансів. Саме в процесі узгодження між суспільством і державою взаємоприйнятної міри споживання життєвих благ закладаються основи державних соціальних стандартів як передумова розбудови системи соціальних гарантій.

На наш погляд, соціальні гарантії можна розглядати як грошовий еквівалент натурального обсягу споживання суспільних благ, який гарантується державою своїм громадянам з огляду на їх соціальні очікування та з урахуванням економічних можливостей. Продумана державна політика у сфері соціальних гарантій дає змогу найбільш повно забезпечувати населенню задоволення його соціальних інтересів і таким чином досягати в країні належного рівня соціальної безпеки. Більш того, окремі науковці визначають сутність політики соціальної безпеки через створення надійної системи соціальних гарантій [162, с. 43].

На вагомий вплив соціальних гарантій на безпеку держави у різних сферах свого часу вказували ще представники класичної та інших напрямів економічної теорії. Приділяючи увагу проблематиці заробітної плати, А. Сміт наголошував, що скорочення її розміру веде до соціальних конфліктів і суспільної

нестабільності. Він також був противником надмірних масштабів бідності, вважаючи, що це суперечить принципам справедливості.

Швейцарський економіст С. Сісмонді, критикуючи положення «laissez faire», зазначав, що ринкова конкуренція веде до виникнення злиднів і безробіття. Обґрунтовуючи необхідність проведення активної соціальної політики, вчений вказував на негативні соціальні наслідки ринкового саморегулювання заробітної плати. Подібні висновки знаходимо у наукових поглядах К. Маркса (1818 – 1883), який вказував, що недоліки державної політики у сфері оплати праці призводять до соціальних конфліктів і загострення класової боротьби, закономірним наслідком якої є зміна існуючого соціального устрою.

Представники Кембриджської школи неокласичної економічної думки А. Маршалл та А. Пігу, а також засновник власної теорії Дж. М. Кейнс вказували на негативні наслідки майнового розшарування населення та обґрунтовували політику вирівнювання доходів. Зокрема, А. Маршалл, критикуючи надмірні масштаби бідності, обґрунтовував необхідність державного втручання. А. Пігу наголошував, що перерозподіл доходів через соціальні трансферти сприяє росту економічного добробуту. Дж. М. Кейнс виправдовував існування соціальної нерівності, однак наголошував, що вона повинна мати обмежений характер [101, с. 511].

Головним інструментом політики перерозподілу А. Мюллер-Армак (1901 – 1978) вважав прогресивне оподаткування осіб з високими доходами та розподіл отриманих коштів на користь малозабезпечених у вигляді бюджетних дотацій на утримання дітей, житлових субсидій, будівництво житла тощо. Іншою формою соціальної політики вчений визначав створення розвинутої системи соціального страхування та формування мережі об'єктів соціальної інфраструктури. Вказуючи на недоліки майнової диференціації населення, Мюллер-Армак стверджував, що політика перерозподілу доходів покликана нівелювати значні відмінності у розмірі отримуваних доходів, які потенційно могли б стати джерелом соціальної конфронтації у суспільстві [94, с. 993].

Оцінювання достатності державного фінансування соціальних гарантій для забезпечення нейтралізації і відвернення загроз соціальній безпеці неможливе без виокремлення серед них найбільш небезпечних та їх оцінювання. На наш погляд, загрози соціальній безпеці слід розглядати як явища і процеси, існування чи перебіг яких веде до виникнення соціальних деформацій та диспропорцій у життєдіяльності людини, ущемлення її життєво важливих інтересів, і змушує державу вживати додаткових зусиль та здійснювати певні витрати ресурсів (в тому числі і фінансових) на їх нейтралізацію. При цьому важливо виділяти внутрішні загрози, пов'язані з недоліками економічної політики держави, та зовнішні, існування яких спричинене негативними наслідками глобалізації.

З огляду на об'єкт дослідження, на основі узагальнення наукових поглядів щодо окреслення загроз соціальній безпеці [149, с. 37-38; 141, с. 233] та аналізу норм вітчизняного законодавства у цій сфері, виділимо ті загрози соціальній безпеці, виникнення яких пов'язане з недоліками функціонування системи соціальних гарантій (рис. А.2 додатку А).

Завдяки моніторингу загроз соціальній безпеці формується інформаційна база розробки та реалізації рішень щодо коригування державної політики у сфері соціальних гарантій. Ці заходи дають змогу ефективно реагувати та попереджувати виникнення небезпечних соціальних явищ, нейтралізувати їх негативний вплив на перебіг соціальних процесів і таким чином досягти стану соціальної безпеки.

Своєчасне виявлення та оцінка загроз соціальній безпеці не можливе без розробки системи відповідних критеріїв та соціальних індикаторів. В їх основу покладено порогові значення – граничні величини, вихід за межі яких перешкоджатиме нормальному перебігу соціальних процесів чи викликатиме формування негативних тенденцій забезпечення соціальної безпеки. При цьому слід забезпечити тісний взаємозв'язок між цими показниками та соціальними гарантіями, оскільки величина останніх має передбачати дотримання у державі критеріїв соціальної безпеки.

Зазвичай, порогові значення індикаторів соціальної безпеки визначають на підставі спеціальних багаторічних досліджень [61] та оцінки досягнутих результатів минулих періодів [248]. При цьому важливо оптимізувати склад показників з метою уникнення ускладнень при плануванні та управлінні. Агрегація критеріальних показників соціальної безпеки може проводитися шляхом визначення укрупнених індексів за допомогою економіко-математичних розрахунків (аж до виведення інтегрального індексу соціальної безпеки), методом структуризації і ранжування показників, через побудову «дерева цілей» та ін.[61].

Хоча проблематиці розробки індикаторів соціальної безпеки приділяється певна увага у науковій літературі [131, с. 48-53; 187, с. 160-184; 150, с. 22-38], вона залишається недостатньо вивченою. Зокрема, серед вчених немає єдиного погляду щодо їх складу, граничних значень, методів оцінки (табл. А.1 додатку А). З огляду на складність методики встановлення показників соціальної безпеки, а також зважаючи на об'єкт і предмет роботи, у ході дослідження буде використано перелік індикаторів соціальної безпеки, визначений Методикою оцінки рівня економічної безпеки, розробленою Міністерством економіки України.

Проблематика соціальної безпеки держави передбачає поряд із дослідженням основних категорій і понять, які становлять її теоретичний базис, також питання шляхів досягнення стану, при якому забезпечується реалізація соціальних інтересів громадян на суспільно очікуваному та економічно обґрунтованому рівні. Вітчизняне законодавство декларує одним із найважливіших завдань держави право кожної особи на захист її життєво важливих інтересів, в тому числі на соціальну безпеку, гарантію гідних умов життя. Однак, поділяючи погляди Ю. Дмитренка [74, с. 62], вважаємо, що реальним досягненням держави, показником її цивілізованості є не лише декларування соціальних прав людини на законодавчому рівні, а наявність відповідного фінансового механізму для їх повної та безперешкодної реалізації.

Питання сутності, структури, характеру дії фінансового механізму є одним із найбільш дискусійних у фінансовій науці. Багатоваріантність підходів до його розуміння, на чому наголошують О. Ковалюк [104, с. 19-22], М. Крупка [108,

с. 58-60], С. Онишко [156, с. 124-149], С. Смирнов [208, с. 56], пов'язана із багатоаспектністю та системністю цього складного фінансового явища. Як зазначає О. Ковалюк, в сучасній економічній літературі фінансовий механізм визначають з наступних позицій: як систему складових елементів (відносин, важелів або управлінських дій), які мають певне функціональне призначення; як сукупність елементів (фінансових важелів, форм, методів), через які здійснюється цілеспрямований вплив на об'єкт управління; як складову іншого механізму (господарського, економічного) зі складною структурою.

Ми не ставимо перед собою завдання вироблення власної позиції щодо сутності та структури фінансового механізму. Однак, опираючись на загальні його ознаки [156, с. 146], а також виходячи з необхідності розкриття дії цього механізму на забезпечення соціальної безпеки, сформулюємо визначення поняття «фінансовий механізм соціальної безпеки». На нашу думку, його слід визначати як сукупність принципів, фінансових методів, форм, важелів та інструментів цілеспрямованого впливу на формування і використання фінансових ресурсів з метою реалізації соціальних інтересів громадян на суспільно очікуваному та економічно обґрунтованому рівні для забезпечення їх всебічного розвитку. Враховуючи те, що стан соціальної безпеки досягається через систему соціальних гарантій, з певною ймовірністю можемо поширити запропоновану дефініцію на поняття «фінансовий механізм забезпечення соціальних гарантій».

Складові елементи фінансового механізму соціальної безпеки, до яких слід зарахувати фінансові методи, фінансові важелі та інструменти, а також правове, організаційне та інформаційне забезпечення, відображені на рис. А.1 додатку А. За допомогою них реалізується фінансова політика у сфері соціальних гарантій, внаслідок чого досягається підвищення соціальної безпеки як окремої особи, так і суспільства й держави в цілому.

Взаємозв'язок фінансової політики у сфері соціальних гарантій і рівня соціальної безпеки, на наш погляд, підтверджують такі заходи:

- надмірні масштаби майнового розшарування і рівня бідності зумовили розробку Стратегії подолання бідності, на виконання якої було запроваджено

допомоги малозабезпеченим сім'ям та саодиноким матерям, суттєво підвищено розміри інших видів соціальної допомоги;

- загрозливе погіршення показників демографічної безпеки стало стимулом для підвищення розмірів соціальної допомоги при народженні дитини, допомог по догляду за нею, розширення місцевих програм підтримки молодих сімей;

- невідповідність критеріям соціальної безпеки показників співвідношення мінімальної заробітної плати і пенсії з прожитковим мінімумом зумовило активізацію державної політики щодо випереджаючого їх зростання та ін.

Таким чином, виявлення та оцінка загроз соціальній безпеці дає змогу сформулювати пріоритети державної політики у сфері соціальних гарантій з метою нейтралізації негативного впливу соціальних ризиків та зниження рівня небезпеки.

Однак, фінансова політика держави у сфері соціальних гарантій, забезпечуючи досягнення соціальної безпеки, може стати джерелом загроз національній безпеці в інших сферах. На негативних економічних наслідках надмірного розвитку системи соціальних гарантій представники економічної науки наголошували ще у XVIII-XIX ст. Вказуючи на неаієвість законодавства про підтримку бідних, Д. Рікардо стверджував, що неконтрольоване зростання соціальних витрат держави загрожує розладом її економіки [6, с. 458]. Автор іаієї про необхідність встановлення неоподаткованого мінімуму Дж. С. Мілль наголошував, що пасивні соціальні трансферти можуть провокувати звикання до них, очікування на допомогу, поширення утриманських настроїв. Представник французької класичної економічної теорії Ж. Б. Сей стверджував, що невиправдане підвищення оплати праці обтяжує роботодавців витратами на додаткове утримання робітників, примушуючи сплачувати за нестворений продукт. На наш погляд, в сучасних умовах цю думку можна інтерпретувати як необхідність збереження паритету між зростанням заробітної плати і продуктивності праці.

Іаієї обмеження розвитку системи соціальних гарантій, необхідності переходу до активних форм соціальної політики знаходимо у працях представників теорії

інституціоналізму Л. Ерхарда, А. Мюллера-Армака, В. Ойкена (1891-1950), В. Репке (1899-1966). «Соціальна політика не повинна підривати продуктивність народного господарства», – писав Л. Ерхард [80]. Він вказував, що надмірне зростання соціальних видатків держави спричиняє високу інфляцію і сповільнення економічного розвитку.

Серед сучасних вітчизняних науковців на необхідності врахування економічних можливостей при розбудові системи соціальних гарантій наполягає О. Новікова, оскільки надмірні соціальні видатки, на її погляд, призводять до фінансового краху держави, породжують утриманство і безініціативність населення [149, с.101]. Тому рівень соціальних гарантій повинен визначатися, передусім, реальними економічними можливостями їх забезпечення.

В умовах сучасних вітчизняних реалій соціальний популізм через політичну нестабільність і перманентне політичне протистояння, часто виявляється у швидкому, економічно необґрунтованому підвищенні соціальних гарантій. Це спричиняє зростання дефіциту зведеного бюджету і позабюджетних соціальних фондів, підвищення інфляції, скорочення бюджетних інвестицій тощо. На наш погляд, економічно невиправдане, хоча й соціально очікуване підвищення соціальних гарантій стало основним чинником зниження динаміки економічного розвитку України у 2005 році. Новітня економічна і валютна криза 2008-2009 років, за оцінками експертів, спричинена високими темпами росту номінальних доходів населення, які за відсутності ефективних дій держави щодо стимулювання вітчизняного виробництва споживчих товарів сприяли стрімкому зростанню імпорту і призвели до погіршення платіжного балансу. Зумовлений цим дефіцит іноземної валюти на вітчизняному ринку став, на наш погляд, основним чинником зниження обмінного курсу національної валюти, сприяв розгортанню кризи банківської системи, що додатково вплинуло на падіння макроекономічних показників.

Підсумовуючи вищенаведене, можемо окреслити основні негативні наслідки неефективної фінансової політики держави у сфері соціальних гарантій:

- розкручування інфляції через різке збільшення номінальних доходів

громадян і порушення рівноваги грошової та товарної маси;

- розбалансування фінансів державного пенсійного страхування і, як наслідок – відволікання бюджетних ресурсів на фінансування пенсійних програм;
- збільшення дефіциту державного бюджету;
- погіршення стану платіжного балансу країни і зростання ризику девальвації національної валюти;
- підвищення податкового навантаження.

Обґрунтовуючи принципи формування системи соціальних гарантій у конкретній державі, вважаємо, що політика у цій сфері повинна враховувати два основні аспекти: з одного боку, доцільність впровадження тих чи інших гарантій з огляду на соціальні очікування населення та, з іншого боку, наявність економічних передумов для їх забезпечення на декларованому рівні. На наш погляд, заходи у сфері соціальних гарантій мають базуватися на концептуальних положеннях теорії утилітаризму В. Парето (1848 – 1923) і принципах ефективності Калдора-Хікса. Ефективними слід вважати рішення, при яких досягається поліпшення показників соціальної безпеки без зростання рівня небезпеки в інших сферах. Безумовно, головним критерієм ефективності політики соціальної безпеки слід вважати стан, при якому максимізується рівень реалізації соціальних інтересів як окремої людини, так і суспільства в цілому. Однак, заходи щодо усунення соціальних диспропорцій і нейтралізації загроз соціальній безпеці мають враховувати економічні можливості держави з метою уникнення загроз у інших ланках національної безпеки.

Історія світової цивілізації налічує кілька моделей соціальної безпеки відповідно до масштабів та особливостей системи соціальних гарантій: ліберальну, солідарно-консервативну, соціал-демократичну, тоталітарну та їх різновиди. Узагальнено їх основні ознаки відображені на рис. А.3 додатку А.

Ліберальна модель соціальної безпеки передбачає домінування елементів вільної ринкової економіки: індивідуальної відповідальності, плюралізму, обмеження програм соціального захисту. В її основу покладено принцип особистої відповідальності кожного члена суспільства за свою долю і становище

своєї сім'ї. З огляду на це, система соціальних трансфертів має обмежений характер, а їх розміри невеликі, спостерігається низький рівень соціального захисту населення та обов'язкового соціального страхування. Фінансовою основою реалізації соціальних програм за такої моделі є, в першу чергу, особисті заощадження населення і недержавне страхування [213, с. 27]. Типовими представниками держав з ліберальною моделлю соціальної безпеки є США, Канада, Японія.

Ідея, покладена в основу солідарно-консервативної моделі соціальної безпеки полягає у тому, щоб забезпечити кожному громадянину необхідний мінімум матеріальних благ і послуг, та створити умови, за яких будь-хто може забезпечити собі бажаний максимум. У країнах з цією моделлю соціальні видатки держави мають порівняно більші масштаби, а соціальні права громадян визначаються належністю до соціальних груп з тим чи іншим соціальним статусом. З огляду на те, що більша частина доходів залишається у громадян, і частково направляється на програми соціального страхування, індивідуальні соціальні виплати за рахунок бюджетних коштів відіграють порівняно незначну роль у їх формуванні. Таким чином, ефективність державної політики у сфері соціальних гарантій визначається не масштабами перерозподілу ВВП через зведений бюджет, а розвитком соціального страхування. Типовим прикладом держави з солідарно-консервативною моделлю соціальної безпеки є Німеччина, Австрія, Франція.

Основна ідея соціал-демократичної моделі соціальної безпеки полягає у досягненні рівності у суспільстві. У системі соціальних допомог переважають їх універсальні безадресні види, при цьому робиться акцент на досягненні максимальної зайнятості працездатного населення, зв'язку між працею та добробутом. Соціальна справедливість забезпечується через справедливе вирівнювання «стартових» можливостей для усіх громадян, а також справедливий розподіл доходів і майна. Для держав із соціал-демократичною моделлю соціальної безпеки характерний високий рівень перерозподілу доходів і значні обсяги державних видатків на соціальний захист. До найбільш характерних

представників держав з соціал-демократичною моделлю соціальної безпеки слід віднести Швецію, Данію, Норвегію, Нідерланди.

Тоталітарна модель соціальної безпеки була поширена в СРСР і країнах так званого соціалістичного табору. Однак, у зв'язку з розпадом радянського блоку, вона значно втратила масштаби свого застосування.

У зв'язку з становленням ринкового господарства в Україні актуалізується питання побудови вітчизняної моделі соціальної безпеки. Враховуючи досвід провідних країн, варто брати до уваги той факт, що ринковий механізм спрацьовує тільки там, де є достатні умови для його існування, а тому на практиці навіть у розвинутій ринковій економіці завжди існують потреби, які не можуть бути забезпечені ринком без державного втручання. З огляду на це, вітчизняна модель соціальної безпеки повинна будуватися на принципах поєднання ринкових механізмів з державним забезпеченням.

На наш погляд, найбільш прийнятною в умовах України було б побудова солідарно-консервативної моделі соціальної безпеки. Ми аргументуємо цей висновок наступними міркуваннями:

- більшість населення України в силу історичних та ментальних особливостей сповідує ідеологію, яка передбачає провідну роль держави у забезпеченні економічного і соціального розвитку суспільства, що відповідає соціал-демократичній моделі соціальної безпеки. Однак, її впровадження в Україні в повному обсязі неможливе з огляду на відсутність достатнього економічного потенціалу. Розвиток системи соціальних гарантій за прикладом країн із соціал-демократичною моделлю соціальної безпеки може загрожувати стагнацією економіки, відтоком інвестицій та розширенням тіньового сектора;

- ліберальна модель соціальної безпеки була б найбільш прийнятною для України з точки зору стимулювання економічного розвитку, збалансування державних фінансів та подолання стереотипів радянського минулого. Однак, впровадження елементів лібералізму може наштовхнутися на опір населення і загрожувати суспільною дестабілізацією.

З огляду на сказане, а також враховуючи необхідність запуску ринкових важелів формування суспільного добробуту і забезпечення ефективного соціального захисту населення, вважаємо, що саме солідарно-консервативна модель соціальної безпеки найбільш прийнятна для впровадження у вітчизняних умовах. Ми поділяємо думку тих економістів, які вважають, що на зміну непродуманій соціальній політиці повинна прийти політика мінімальної цільової підтримки громадян, доходи яких значно нижчі встановленого гарантованого рівня. Наголошуючи на пріоритеті держави у вирішенні соціальних проблем, не слід зводити до мінімуму роль інших суспільних інститутів, а також самого працівника у забезпеченні особистої соціальної безпеки [213, с. 32].

Першочерговим завданням, на наш погляд, має стати розмежування сфер застосування соціальної допомоги і соціального страхування, розширення ролі останнього у забезпеченні матеріального добробуту громадян. Поряд із вдосконаленням соціального страхування, необхідно здійснити комплекс реформ щодо раціоналізації соціальних трансфертів (зокрема, провести інвентаризацію пільг), стимулювання розвитку малого бізнесу, забезпечення ефективної взаємодії різних суспільних інститутів.

Необхідно перейти від фрагментарних, слабо пов'язаних пропозицій з вирішення окремих соціальних проблем до реформування патерналістських механізмів забезпечення соціальної безпеки, створення єдиної системи, прив'язаної сутнісними рисами до ринкової економіки [213, с. 35]. З огляду на це, необхідно розробити стратегію соціальної безпеки України, яка була б органічно пов'язана із суспільно-політичними і, особливо, економічними перетвореннями в державі. Нова стратегія соціальної безпеки повинна базуватися на засадах забезпечення конституційно визначених соціальних гарантій та реалізації стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку у нерозривній єдності з євроінтеграційними та глобалізаційними орієнтирами України, визначеними Стратегією економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки.

Пріоритетними цілями стратегії соціальної безпеки мають стати:

- посилення ролі доходів від трудової діяльності як основного джерела грошових доходів населення та стимулу до трудової активності працівників;
- забезпечення більш справедливого розподілу доходів шляхом удосконалення системи індивідуального оподаткування доходів (через впровадження помірної-прогресивної шкали ставок податку на доходи фізичних осіб, ліквідацію окремих податкових пільг) та власності громадян;
- посилення ролі страхування у захисті громадян від ризиків ринкової системи;
- гарантування всім громадянам рівного доступу до послуг охорони здоров'я, освіти, культури, науки;
- забезпечення стабільного фінансування галузей соціальної сфери та соціальних програм;
- створення повноцінних умов життєдіяльності соціально вразливих категорій громадян тощо [213, с. 36].

Кінцевою метою реалізації стратегії має стати формування такої системи соціальної безпеки, за якої буде забезпечуватися ефективно задоволення потреб людини і формування суспільства, яке здатне оптимально реалізувати свої потенціал і ресурсні можливості. Перші кроки у напрямку реалізації пріоритетів стратегії соціальної безпеки уже зроблено: започатковано процес реформування системи пенсійного страхування; проводиться політика щодо поступового наближення мінімальних соціальних гарантій до прожиткового мінімуму, і, в подальшому, до мінімального споживчого бюджету; передбачено введення медичного страхування та оподаткування майна тощо.

Проблема соціальної безпеки та вироблення оптимальної стратегії її забезпечення вимагає глибоко виважених наукових і політичних підходів. Саме тому дослідження проблем соціальної безпеки людини і суспільства, вироблення системних пропозицій потребує мобілізації зусиль як фахівців-теоретиків, практиків, так і представників усіх гілок влади, що дасть змогу на високому якісному рівні сформулювати положення стратегії соціальної безпеки України та розробити ефективний механізм її реалізації.

1.3. Концептуалізація державного фінансового забезпечення соціальних гарантій

Важливим аспектом функціонування системи соціальних гарантій є формування відповідного фінансового забезпечення. Підтвердженням фактичних масштабів суспільного добробуту є наповнення реальним змістом декларованого права людини на соціальні гарантії, що передбачає наявність відповідних джерел та механізмів фінансування.

Проблематика структури джерел та форм фінансового забезпечення соціальних гарантій є однією із найбільш дискусійних в сучасній економічній науці. Саме тому з'ясування та оцінка ролі кожного джерела фінансування, особливостей їх впливу на досягнення соціальної безпеки в державі є першочерговим завданням.

Звертаючись до досвіду розвинутих країн Заходу можна виділити такі способи реалізації соціальних гарантій:

- безпосереднє надання матеріальних і нематеріальних благ, грошових виплат за рахунок консолідованого бюджету та цільових фондів. При цьому формуються доходи зайнятих у бюджетній сфері, здійснюється фінансування соціальних трансфертів, забезпечується надання суспільних послуг;

- забезпечення соціальних гарантій через механізм страхового захисту. Формування фінансової бази відбувається за рахунок страхових внесків, а акумульовані кошти спрямовуються на фінансування соціальних гарантій;

- правове регулювання соціальних гарантій, яке полягає у законодавчому обмеженні укладання господарських угод певних видів. Таким чином забезпечуються соціальні гарантії у корпоративному секторі. Його проявами є заборона найму працівників з виплатою заробітної плати нижче мінімального розміру, укладання трудових угод при незадовільних умовах праці тощо.

Вітчизняна економічна наука провідну роль у забезпеченні соціальних гарантій відводить державі, виділяючи наступні способи їх реалізації:

- трансфертні платежі з бюджетів різних рівнів;

- визначення стандартів малозабезпеченості та мінімальних рівнів доходів, що є елементом державного фінансового планування;
- соціальне страхування, основу якого складає система обов'язкового державного страхування;
- державне фінансування соціальної сфери;
- регулювання відносин зайнятості [213, с. 20].

Практично кожен із зазначених способів реалізації соціальних гарантій пов'язаний із рухом фінансових ресурсів і відображає взаємодію елементів системи їх фінансового забезпечення. Динаміка обсягів фінансування соціальних гарантій, джерела їх формування та напрями використання коштів багато в чому визначають успіх заходів із забезпечення реалізації соціальних інтересів громадян, що є основою досягнення соціальної безпеки.

Вітчизняна фінансова наука не дає однозначної відповіді на питання змісту фінансового забезпечення, розглядаючи його як потік фінансових ресурсів, метод фінансового механізму, сукупність складових елементів. Зокрема, колектив авторів підручника «Фінанси» [237, с. 94], Н. Кравчук [235, с. 56] визначають фінансове забезпечення як формування цільових грошових фондів суб'єктів господарювання у достатньому розмірі та їх ефективне використання. В цілому, погоджуючись із запропонованим визначенням, вважаємо за необхідне зауважити, що поряд із визначенням порядку формування та використання цільових грошових фондів, фінансове забезпечення обумовлює цей процес і щодо коштів, які не мають фондової форми або цільового призначення. О. Романенко розуміє під фінансовим забезпеченням покриття затрат за рахунок фінансових ресурсів, акумульованих суб'єктами господарювання і державою [192, с. 18]. На наш погляд, відмежування держави як особливого суб'єкта фінансового забезпечення має під собою раціональне підґрунтя, оскільки її діяльність базується не на принципах комерційного розрахунку, а здійснюється з метою задоволення потреб та інтересів суспільства.

Акцентуючи увагу на зовнішньому підпорядкуванні фінансового забезпечення, В. Опарін визначає його як підсистему фінансового механізму, що

включає до свого складу сукупність часткових методів забезпечення. Водночас, вказуючи на внутрішню структурну складність і наявність тісних організаційно-ієрархічних зв'язків між елементами, науковець трактує його як систему джерел і форм фінансування розвитку економічної та соціальної сфер суспільства [157, с. 56]. На наш погляд, запропонована редакція має раціональну основу, оскільки формування фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, як правило, здійснюється шляхом поєднання різних джерел та форм фінансового забезпечення, на основі яких, як зазначає Н. Карпишин [100, с. 64], суб'єкти господарювання намагаються вибудувати власну модель фінансового забезпечення. Водночас, слід вказати, що В. Опаріном упущено один із важливих аспектів фінансового забезпечення, а саме напрями фінансування, що є логічним завершенням процесу формування та використання фінансових ресурсів.

Узагальнивши наведені погляди, ми вважаємо, що формулювання теоретичної дефініції державного фінансового забезпечення соціальних гарантій має здійснюватися на основі вимог комплексного та системного підходів. Комплексний підхід, на наш погляд, полягає у врахуванні усіх аспектів досліджуваного нами явища у їх взаємозв'язку, а системність передбачає врахування взаємодії між окремими складовими елементами, розробку цілей та шляхів їхнього досягнення.

Характерною рисою процесу фінансового забезпечення соціальних гарантій загалом, і за рахунок фінансових ресурсів держави зокрема, є його організаційна складність (додаток Б). Основні суб'єкти формування фондів грошових коштів для забезпечення соціальних гарантій, а саме суб'єкти господарювання, держава, населення, громадські та благодійні організації пов'язані між собою складною системою фінансових відносин і беруть як безпосередню участь у їх (соціальних гарантій) забезпеченні, так і опосередковано впливають на обсяги фінансових ресурсів, які спрямовуються на зазначені цілі. Ці відносини спостерігаються на усіх стадіях розподілу валового внутрішнього продукту, а саме:

- на етапі первинного розподілу, коли відбувається часткове забезпечення соціальних гарантій матеріального добробуту економічно активного населення і формування первинних доходів суб'єктів господарювання та держави;

- на етапах перерозподілу і вторинного розподілу, коли акумульовані у суб'єктів фінансових відносин ресурси направляються на формування доходів непрацевдатних і зайнятих у нематеріальному виробництві, а також на фінансування соціальних гарантій споживання суспільних послуг.

Досліджуючи державне фінансове забезпечення соціальних гарантій як економічне явище, можемо зауважити, що воно набуває матеріального вираження у русі розподіленої вартості через відповідні грошові потоки, які є носіями фінансових відносин і характеризуються певним обсягом та спрямованістю. Обсяги фінансових ресурсів, які направляються державою на забезпечення соціальних гарантій населенню, залежать від низки об'єктивних чинників, зокрема, рівня розвитку економіки, масштабів перерозподілу ВВП через сферу державних фінансів та пріоритетів бюджетної політики.

За змістом державне фінансове забезпечення соціальних гарантій, на наш погляд, можна охарактеризувати як реалізований на основі наукових принципів процес формування доходів держави та їх використання у відповідності до системи соціальних стандартів на забезпечення матеріального добробуту населення та споживання суспільних послуг.

У вітчизняній науковій літературі, не зважаючи на достатньо широке висвітлення проблематики формування і використання джерел, форм, методів фінансового забезпечення, виокремленню його принципів приділена недостатня увага. Відсутні чітко сформульовані принципи фінансового забезпечення соціальних гарантій за рахунок фінансових ресурсів держави. Хоча принципи бюджетного фінансування [69, с. 55; 192, с. 171-172; 28, с. 137-138; 243, с. 231-233; 64, с. 338-340] і соціального страхування [261, с. 36-37; 166, с. 19] досить широко представлені у наукових публікаціях, загальних принципів державного фінансового забезпечення, які характерні для усіх його форм, до сьогодні не розроблено.

Враховуючи сутність та внутрішні якісні характеристики державного фінансового забезпечення соціальних гарантій, вважаємо за необхідне виділити його наступні основні принципи:

- економічної обґрунтованості, що полягає у врахуванні реальних економічних можливостей держави, суб'єктів господарювання і населення при реалізації політики у сфері фінансового забезпечення соціальних гарантій;

- плановості і прогнозованості, що полягає у використанні фінансових ресурсів відповідно до розроблених раніше показників. При цьому планування видатків держави на фінансування соціальних гарантій має здійснюватися на основі науково обґрунтованих розмірів відповідних соціальних стандартів та розроблених на їх базі фінансових нормативів бюджетної забезпеченості та нормативів доходу;

- комплексного характеру фінансування. Суть цього принципу полягає у необхідності поєднання різних джерел та форм фінансового забезпечення з метою більш повного задоволення суспільних потреб і забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів;

- ефективності використання коштів, що означає отримання максимального рівня задоволення суспільних потреб за рахунок мінімального або наперед визначеного обсягу фінансових ресурсів;

- контрольованості, що передбачає використання різних видів, форм і методів фінансового контролю за використанням фінансових ресурсів.

Будучи об'єктивним економічним явищем, за формою державне фінансове забезпечення соціальних гарантій втілюється у сформованих за результатами оцінки соціальних потреб громадян доходах зведеного бюджету держави і позабюджетних фондів соціального страхування, та відповідних їм видатках, визначених на основі соціальних стандартів, соціальних гарантій та показників фінансових нормативів бюджетної забезпеченості. Характеризуючи державне фінансове забезпечення соціальних гарантій як економічне поняття, його можна розглядати одним з елементів фінансового механізму соціальної безпеки і визначити як систему джерел, форм і напрямів фінансування діяльності держави, спрямованої на задоволення соціальних потреб кожного члена суспільства на рівні, який враховує суспільні пріоритети та можливості економіки та забезпечує його поступальний розвиток.

Вихідними положенням формування системи державного фінансового забезпечення соціальних гарантій, на наш погляд, має бути принцип, викладений у ст. 25 «Загальної декларації прав людини» ООН: «Кожна людина має право на такий життєвий рівень, ...необхідний для підтримки здоров'я і благополуччя її особисто і її сім'ї, і право на забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, удівства, настання старості чи інших випадків втрати засобів до існування із незалежних від неї обставин» [82]. Відповідно до цього, система державного фінансового забезпечення повинна базуватися на засадах безумовного гарантування кожному члену суспільства задоволення його соціальних потреб на економічно обґрунтованому та суспільно прийнятному рівні.

Фінансове забезпечення соціальних гарантій загалом досягається за посередництва багатьох ланок фінансової системи: бюджетів різних видів та фондів соціального страхування, які є елементами системи державних фінансів; грошових фондів суб'єктів господарювання; фондів особистого і майнового страхування; фінансів домогосподарств. Для їх належного фінансування створюються відповідні фонди фінансових ресурсів держави, суб'єктів господарювання та населення. Водночас, за допомогою різноманітних фінансових інструментів забезпечується регулювання доходів фізичних та юридичних осіб.

Хоча побудова системи фінансового забезпечення соціальних гарантій передбачає формування диверсифікованого набору джерел та використання різних форм фінансування, які схематично відображені на рис. В.1 додатку В, його основу мають складати фінансові ресурси держави. О. Василик головним джерелом фінансування соціальних гарантій визначає бюджетні кошти, зазначаючи при цьому, що громадяни держави повинні мати можливість за рахунок власних коштів та кредиту підвищувати рівень та якість споживаних соціальних послуг [30, с.274]. Однак, фінансування державою соціальних гарантій не обмежується лише видатками за рахунок бюджетних коштів, а передбачає також використання фінансових ресурсів позабюджетних соціальних фондів.

Основа фінансового забезпечення соціальних гарантій закладається у процесі фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання усіх форм

власності. Розподіл та перерозподіл фінансових ресурсів підприємств, установ і організацій супроводжується формуванням значної частини доходів сектору домогосподарств, доходів бюджетів, установ державного та недержавного страхування, благодійних організацій. Таким чином, забезпечуючи фінансовими ресурсами інші сторони фінансових відносин, суб'єкти господарювання опосередковано визначають основні параметри фінансового забезпечення соціальних гарантій.

Разом з тим, участь суб'єктів господарювання у фінансуванні соціальних гарантій не обмежується лише участю через виплату заробітної плати та сплату фіскальних зобов'язань перед державою. Формою прямого внеску підприємств, установ та організацій у реалізацію соціальних інтересів громадян є утримання закладів соціальної сфери. Слід зауважити, що за часів планової економіки значна частина суб'єктів господарювання утримувала на своєму балансі об'єкти соціальної сфери, постачаючи таким чином населенню значний перелік соціальних послуг. У зв'язку з проведенням приватизації державного майна відбувся процес передачі об'єктів соціальної інфраструктури в комунальну власність та відповідної зміни основного джерела їх фінансування, яким стали місцеві бюджети.

Наслідком переведення фінансування відомчої соціальної сфери від суб'єктів господарювання до органів місцевого самоврядування стало зниження кількісних та якісних характеристик соціальних послуг через постійну нестачу бюджетних коштів. Зростання рівня фінансового навантаження на місцеві бюджети значно поглибило дисбаланс між власними доходами і видатками місцевих бюджетів та призвело до зростання рівня їх фінансової залежності від надходження трансфертних платежів.

З огляду на вищенаведене, можна було б стверджувати про поступове згортання обсягів прямої участі суб'єктів господарювання у фінансуванні соціальних гарантій. Проте, поряд із переведенням об'єктів соціальної інфраструктури у власність територіальних громад, в останні роки спостерігається зворотній процес посилення участі бізнес-структур у реалізації соціальних проектів. За результатами соціологічних досліджень, 60% підприємницьких

структур схвалюють участь бізнесу у фінансуванні соціальних програм, і лише 5% визначають її як марну втрату часу і ресурсів. Дослідження вказують, що у впровадженні соціальних проектів беруть участь більше половини (51%) вітчизняних бізнес-структур, а найбільш характерна така діяльність для організацій, які надають банківські та фінансові послуги, засобів масової інформації та реклами (55-65%) [211, с. 25]. Водночас, до найбільш вагомих факторів, які стримують участь підприємницького сектору у фінансуванні соціальних гарантій, більшість респондентів віднесли недосконалість нормативно-правової бази, і зокрема податкового законодавства, а також нецільове використання коштів, спрямованих на реалізацію соціальних проектів. Саме тому актуальним питанням на сьогодні залишається проблема формування сприятливого правового поля для стимулювання соціальної активності бізнесу та забезпечення ефективності та прозорості використання коштів.

Елементи прямого і опосередкованого самофінансування соціальних гарантій характерні для домогосподарств. З однієї сторони, заробітна плата фізичних осіб, основна частина якої спрямовується на задоволення особистих споживчих потреб, визначає пряме фінансування населенням соціальних гарантій. З іншого боку, домогосподарства поряд із суб'єктами господарювання беруть участь у формуванні централізованих фондів фінансових ресурсів держави – державного і місцевих бюджетів, фондів соціального страхування. Через сплату податків і зборів, обов'язкових внесків, які акумулюються у доходах зведеного бюджету і соціальних фондів цільового призначення, домогосподарства опосередковано впливають на обсяги фінансових ресурсів, що спрямовуються на фінансування соціальних гарантій.

Ще одним, менш вагомим джерелом фінансування соціальних гарантій, яке отримало розвиток в останні роки, є гуманітарна та фінансова допомога вітчизняних і зарубіжних благодійних організацій та фондів, приватних осіб, а також церковних громад. У більшості випадків вона полягає у фінансуванні геріатричних закладів, реалізації програм допомоги бідним, проведенні благодійних акцій. Новим напрямом діяльності вищезазначених організацій є

фінансова допомога територіальним громадам у реалізації проектів побудови об'єктів соціальної інфраструктури. Разом з тим, слід визнати, що розвиток добродійності в Україні стримується відсутністю економічних стимулів з боку держави до реалізації благодійних програм.

Не ставлячи під сумнів вагому роль суб'єктів господарювання, благодійних організацій та населення у формуванні фінансового забезпечення соціальних гарантій, все ж слід визнати, що їх участь значною мірою обмежується фінансуванням соціальних гарантій матеріального добробуту. Практично поза увагою суб'єктів господарювання залишаються соціальні гарантії, задоволення яких спрямоване на формування певного стандарту якості життя і визначається, в першу чергу, кількісними та якісними характеристиками отримуваних суспільних послуг. Основним джерелом їх фінансування виступають ресурси, акумульовані у системі державних фінансів.

Визначальна роль держави у фінансовому забезпеченні суспільних послуг має аргументоване пояснення. З огляду на те, що ці послуги володіють ознаками, які зумовлюють низьку економічну ефективність їх надання, виробництво цих послуг концентрується в галузях економіки, які працюють на засадах некомерційної діяльності, ставлячи за головну мету свого функціонування не отримання прибутку, а їх виробництво для якомога ширшого кола споживачів. Відтак, вказані умови господарювання не цікавлять підприємницькі структури, а тому участь приватного бізнесу у фінансуванні суспільних послуг в масштабах держави має нерегулярний характер. Як правило, вона обмежується сферою надання високовартісних послуг заможним верствам населення, а їх споживання засвідчує приналежність до суспільної еліти. З огляду на це, з метою забезпечення доступності соціальних послуг для широких верств населення, держава майже одноосібно формує фінансову базу функціонування галузей економіки, діяльність яких спрямована на забезпечення соціальних гарантій, що обумовлюють певний стандарт якості життя.

Однак, фінансові ресурси держави відіграють вагому роль також у забезпеченні соціальних гарантій матеріального добробуту. Від обсягів

державного фінансування значною мірою залежать показники доходів непрацевдатних осіб та інших пільгових категорій населення, а також визначаються масштаби фонду оплати праці у бюджетній сфері. Таким чином, впливаючи на усі аспекти економічного та соціального розвитку країни, забезпечуючи виконання соціальної функції держави, державні фінанси є основним джерелом фінансування соціальних гарантій, що забезпечує реалізацію соціальних інтересів усіх верств населення.

Другим аспектом фінансового забезпечення соціальних гарантій є форми фінансування, які у фінансовій науці прийнято розподіляти з позицій окремого індивіда на самофінансування, кредитування та зовнішнє фінансування (в тому числі бюджетне фінансування, страхування і фінансування за рахунок коштів суб'єктів господарювання). При цьому, фінансове забезпечення соціальних гарантій передбачає використання в тій чи іншій мірі усіх зазначених форм, які можуть застосовуватися як самостійно, так і в поєднанні. Зважаючи на предмет наукового дослідження, безпосередньо до форм державного фінансового забезпечення соціальних гарантій можемо зарахувати бюджетне фінансування, соціальне страхування та кредитування за рахунок фінансових ресурсів держави.

Первинною формою фінансового забезпечення соціальних гарантій є самофінансування, основу якого складають власні доходи громадян. Через трудову діяльність фізичних осіб відбувається формування їх первинних доходів у формі заробітної плати, рівень якої визначає можливості задоволення різноманітних матеріальних та духовних потреб. Участь держави при цьому обмежується лише регулюванням умов праці та мінімального розміру її оплати. При цьому розрахунок мінімальної заробітної плати проводиться на основі прожиткового мінімуму, який виражає вартісну величину набору товарів і послуг, достатнього для забезпечення фізичного та духовного розвитку особи на мінімальному суспільно прийнятному рівні.

Ознаки самофінансування соціальних гарантій можна виявити також у соціальному і майновому страхуванні. Доходи страхових установ формуються переважно за рахунок внесків суб'єктів господарювання і громадян і

спрямовуються на матеріальне забезпечення застрахованих осіб у разі настання страхового випадку. Таким чином, страхування можна назвати формою відкладеного самофінансування соціальних гарантій. Водночас, в межах соціального страхування спостерігається поєднання двох форм фінансового забезпечення соціальних гарантій – страхування та зовнішнього (бюджетного) фінансування, зумовлене наслідками дискреційної політики у сфері соціальних гарантій (існування особливих пенсійних програм, необ'єктивність декларованих соціальних стандартів тощо).

Кредитування як форма фінансового забезпечення соціальних гарантій у вітчизняних умовах не отримала достатнього розвитку. На відміну від приватного сектору економіки, де воно виступає провідною формою фінансування потреб розвитку, у царині соціальних гарантій кредитування обмежено використовується у сферах освіти (бюджетне кредитування вищої освіти) і житлового будівництва (пільгове житлове кредитування за рахунок коштів Державної іпотечної установи). Однак, кредитування за рахунок фінансових ресурсів держави має ряд специфічних ознак, внаслідок чого ряд науковців [28, с. 139; 157, с. 122; 192, с. 172] визначають його формою бюджетного фінансування. З огляду на те, що основними принципами бюджетного фінансування є безповоротність та безоплатність виділення коштів [28, с. 137-138, 192, с. 171-172; 243, с. 231-232], а бюджетні кредити надаються на умовах платності і поворотності, то такий підхід, на наш погляд, не зовсім обґрунтований. Однак, для бюджетного кредитування соціальних гарантій характерний низький рівень процента за користування коштами, або його повна відсутність, внаслідок чого воно набуває ознак поворотної соціальної допомоги. На підставі таких аргументів можемо визначити бюджетні кредити особливою, проміжною формою фінансового забезпечення соціальних гарантій.

Бюджетне фінансування як форма державного фінансового забезпечення соціальних гарантій безпосередньо проявляється у наданні державою суспільних послуг населенню через установи соціальної сфери, а також функціонуванні системи соціальних трансфертів за рахунок бюджетних коштів. Джерелом

фінансування соціальних гарантій в цьому випадку є ресурси, які акумулюються у державному та місцевих бюджетах. Слід зазначити, що зовнішнім таке фінансування можна назвати лише з точки зору окремої фізичної особи або групи населення. Відповідно до теорії фіскального обміну, основна ідея якої полягає в існуванні між державою та суспільством взаємовигідного обміну за схемою «податки – блага», у широкому розумінні навіть фінансове забезпечення соціальних гарантій за рахунок бюджетних коштів можна віднести до форми самофінансування. До зовнішнього фінансування соціальних гарантій слід віднести також програми соціального захисту, впроваджені суб'єктами господарювання приватного сектору економіки щодо власних працівників, а також заходи в рамках благодійних акцій.

Складність та багатоаспектність бюджетного фінансування зумовлюють відсутність єдиного підходу до розуміння його суті. Спільною рисою поглядів усіх науковців є загальне визначення бюджетного фінансування як руху грошових коштів між державою в особі центральних та місцевих органів влади і місцевого самоврядування, з однієї сторони, і суб'єктами господарювання та населенням, з іншої сторони, з приводу спрямування і використання грошових коштів централізованих фондів на забезпечення функціонування держави і задоволення суспільних потреб. Водночас, вважаємо за необхідне вказати на ряд дискусійних моментів у наявних в науковій літературі підходах до визначення суті бюджетного фінансування.

Бюджетне фінансування як безповоротне, безплатне виділення коштів з бюджету розглядають О. Василик [28, с. 137], В. Базилевич і Л. Баластрик [11, с. 252-253], С. Мочерний [78, с. 127], А. Єпіфанов [81, с. 61]. На наш погляд, цілком слушною є позиція щодо наголошення на бюджетному походженні коштів, які надаються через механізм бюджетного фінансування. Водночас, визначати ознакою бюджетного фінансування його безоплатність вважаємо недоцільним. Якщо розглядати його в контексті формування фінансового забезпечення конкретного суб'єкта господарювання, то виділення коштів дійсно відбувається безкоштовно. Однак, якщо розглянути процес бюджетного

фінансування у світлі теорії фіскального обміну, то стверджувати про його безоплатність недоречно. Виділення бюджетних коштів здійснюється за рахунок ресурсів, акумульованих у бюджетах внаслідок виконання суб'єктами господарювання і населенням фіскальних зобов'язань. Таким чином, сплачені податки можна розглядати як плату за отримання суспільних благ.

О. Романенко [192, с. 170-171], Н. Карпишин [100, с. 70] при визначенні змісту бюджетного фінансування зараховують до його суб'єктів юридичних і фізичних осіб. Такий підхід, на наш погляд, є не зовсім обґрунтованим, зважаючи на те, що бюджетне фінансування не передбачає безпосереднього виділення бюджетних коштів громадянам. Посередниками в цьому процесі є, як правило, органи державної влади або спеціально уповноважені структури.

Іншим важливим аспектом формулювання змісту бюджетного фінансування є виокремлення його завдань. У більшості запропонованих редакцій бюджетного фінансування визначені такі завдання: розвиток економіки, реалізація соціально-культурних заходів, здійснення державних замовлень, що на наш погляд, не зовсім доцільно. Така деталізація завдань бюджетного фінансування несе загрозу упущення тих чи інших проявів його призначення. Вважаємо, що більш доцільно використовувати загальне формулювання, визначивши його метою забезпечення виконання державою своїх функцій і задоволення суспільних потреб.

З огляду на вищенаведені міркування та предмет дослідження, вважаємо за можливе визначити бюджетне фінансування соціальних гарантій як безповоротне виділення коштів з державного та місцевих бюджетів юридичним особам для задоволення соціально-економічних потреб громадян на суспільно прийнятному та економічно виправданому рівні.

Важливим джерелом фінансування соціальних гарантій є фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування. За рахунок їх фінансових ресурсів забезпечується розв'язання двох важливих соціально-економічних завдань: збереження і повне відновлення працездатності активної частини населення і гарантоване матеріальне забезпечення громадян, які втратили працездатність у зв'язку з виходам на пенсію та інших причин.

Соціальне страхування – це складна, багатоаспектна категорія, яка розглядається у науковій літературі як гарантія захисту майнових інтересів, організаційно-правова форма соціального захисту [60, с. 133; 166, с. 19], важіль перерозподілу грошових коштів у суспільстві [261, с. 16], система правових, економічних та організаційних заходів [257, с. 126; 34, с. 20; 103, с. 149], форма фінансового посередництва [257, с. 374]. У зв'язку з цим, автори багатьох наукових праць аналізують соціальне страхування у різних аспектах, виділяючи його принципові ознаки.

Серед найбільш поширених підходів до трактування суті соціального страхування слід віднести визначення його як сукупності перерозподільчих [257, с. 377] або обмінно-перерозподільчих [157, с. 103] відносин з приводу формування і використання грошових фондів для захисту майнових інтересів [257, с. 377]. Однак, найбільш вдалим, на наш погляд, є редакція, запропонована С. Юрієм, М. Шавариною і Н. Шаманською, відповідно до якої під соціальним страхуванням слід розуміти економічні відносини, що виникають в процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту шляхом формування фондів грошових коштів і їх використання для забезпечення громадян у старості, на випадок повної чи часткової втрати працездатності [261, с. 17]. В сучасних умовах, зважаючи на практику використання механізму справляння внесків з окремих господарських операцій при формуванні доходів фондів соціального страхування, обмеження дії соціального страхування лише стадією перерозподілу ВВП вважаємо передчасним. Зважаючи на це, визначення соціального страхування як відносин, які виникають у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту має під собою реальне підґрунтя.

Підсумовуючи теоретичні підходи до розуміння суті соціального страхування, вважаємо за необхідне визначити його як сукупність обмінно-розподільчих та перерозподільчих відносин, що виникають з приводу формування грошових фондів цільового призначення і їх використання на матеріальне забезпечення громадян у випадку реалізації соціальних ризиків, які зумовили тимчасову або стійку втрату доходу та/або додаткові витрати.

Соціальне страхування можна визначати як специфічну форму державного фінансового забезпечення соціальних гарантій, зважаючи на наявність ознак, які не дають підстав віднести його до раніше визначених форм. З однієї сторони, соціальне страхування передбачає пряму або опосередковану залежність між розмірами отримуваних виплат і соціальними внесками [120, с. 223], що є проявом самофінансування. Наприклад, розміри пенсійної виплати чи допомоги по безробіттю безпосередньо пов'язані із рівнем заробітної плати і страховим стажем застрахованої особи. Водночас, щодо окремих видів соціального страхування ця залежність проявляється настільки слабко, що можна говорити про її відсутність. До прикладу, у страхуванні здоров'я такої залежності практично немає [166, с. 19].

До ознак, які дають підстави стверджувати про відмінний від самофінансування характер соціального страхування відносимо:

- не чіткий та вибірковий характер залежності між розмірами соціальних виплат та обсягами сплачених страхових внесків у розрізі видів соціального страхування. Поряд з цим, кошти застрахованих осіб формують лише частину фінансових ресурсів фондів соціального страхування, важливими джерелами яких також є кошти страхувальників і ресурси державного бюджету. Це вказує на поєднання у соціальному страхуванні ознак самофінансування і зовнішнього фінансування;

- самофінансування передбачає безпосереднє покриття громадянином витрат на забезпечення соціальних гарантій. Натомість, соціальне страхування пов'язане із функціонуванням фінансових посередників в особі уповноважених фондів соціального страхування.

Соціальне страхування також не можна визначити різновидом бюджетного фінансування з ряду причин. По-перше, бюджетне фінансування передбачає безповоротне виділення коштів на певні цілі без будь-якої залежності між обсягом фінансування і розмірами внесених до відповідного бюджету коштів, тоді як у соціальному страхуванні все ж простежується певний взаємозв'язок між цими двома показниками. По-друге, сам термін «бюджетне фінансування» чітко вказує

на природу джерела, з якого мають виділятися кошти, і не допускає можливості використання інших джерел [100, с. 69], а тому вважаємо, що підстав вважати соціальне страхування різновидом бюджетного фінансування немає.

Зважаючи на ці аргументи, соціальне страхування можна вважати особливою, самостійною формою державного фінансового забезпечення соціальних гарантій, яка поєднує в собі елементи зовнішнього- та самофінансування.

Важливим аспектом державного фінансового забезпечення соціальних гарантій є визначення напрямів фінансування, які згідно авторського підходу до класифікації соціальних гарантій можна консолідувати у дві великі групи:

- фінансування соціальних гарантій матеріального добробуту;
- фінансування соціальних гарантій споживання суспільних послуг (рис. В.2 додатку В).

Фінансування соціальних гарантій матеріального добробуту спрямоване на гарантування населенню мінімально прийняттого рівня життя через приведення мінімального рівня доходів, матеріального забезпечення при настанні соціальних ризиків (старості, безробіття, тимчасової втрати працездатності чи внаслідок нещасного випадку та ін.), інших видів соціальної допомоги у відповідність до встановлених соціальних стандартів, проведення індексації доходів населення з урахуванням темпів зростання споживчих цін, а також гарантування реалізації права на житло.

Фінансування соціальних гарантій споживання суспільних послуг передбачає спрямування коштів на забезпечення населенню гарантованих обсягів і якості соціально-культурного, побутового обслуговування та послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту тощо.

Важливим аспектом при цьому є визначення обсягів фінансування, яке базується на застосуванні державних соціальних стандартів відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» №2017 від 5 жовтня 2000 року. При цьому, за рахунок фінансових ресурсів держави повинен забезпечуватися мінімально необхідний рівень надання послуг у галузі освіти, медичного, культурного, побутового і соціального обслуговування

населення, в першу чергу, громадянам з низьким рівнем матеріального забезпечення. Водночас, у державі мають бути створені умови для споживання суспільних послуг на рівні, вищому від гарантованого, а також якіснішого змісту.

Проблема визначення обсягів державного фінансування соціальних гарантій актуалізує питання розробки науково обґрунтованих фінансових нормативів їх забезпечення в розрахунку на одного жителя чи представника відповідної соціальної групи. Вони виступатимуть орієнтиром для розрахунку обсягу коштів, необхідних для забезпечення соціальних гарантій на мінімально допустимому рівні. Відповідно до положень чинного законодавства, розрахунки фінансових нормативів забезпечення соціальних гарантій повинні проводитися у розрізі нормативів фінансування поточних витрат на одного мешканця чи представника соціальної верстви; нормативів фінансування поточних витрат на утримання мережі закладів соціальної сфери; нормативів фінансування державних капітальних вкладень на будівництво закладів соціальної сфери.

Висновки до розділу 1

Теоретичний та науково-емпіричний аналіз проблем державного фінансового забезпечення соціальних гарантій дає змогу зробити такі висновки:

1. Дослідження еволюції наукових поглядів щодо необхідності та суспільного призначення соціальних гарантій довело, що вони є однією з головних ознак сучасної держави. Встановлено, що витoki вчення про соціальні гарантії можна зарахувати до періоду кінця XVIII – початку XIX ст., а впродовж XX ст. вони розглядалися через призму побудови соціальної держави. Виявлено, що криза соціальної держави, яка проявилася у середині 70-х років XX століття, привела до уповільнення розвитку соціальних гарантій та переорієнтації на посилення індивідуальної відповідальності громадян за рівень особистого матеріального добробуту і задоволення власних потреб.

2. Виявлено, що в сучасних умовах соціальні гарантії розглядаються як комплексне наукове поняття, яке можна визначити з соціально-економічної, правової, організаційної, фінансової, соціогуманітарної сторони. Особливість

фінансового підходу до розуміння суті соціальних гарантій полягає у їх визначенні як сукупності економічних відносин з приводу розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів для забезпечення фізичного та духовного розвитку людини на суспільно прийнятному та економічно обґрунтованому рівні. Обґрунтовано, що відповідно до соціогуманітарного підходу соціальні гарантії можна розглядати як метод створення умов для генерації та задоволення потреб людини з метою забезпечення її гармонійного розвитку.

3. Обґрунтовано, що важливою умовою досягнення соціальної безпеки є створення ефективно діючого фінансового механізму її забезпечення, який має передбачати правову регламентацію, формування організаційної інфраструктури, а також використання відповідних фінансових методів, важелів та інструментів. Розкриття економічної сутності та суспільного призначення соціальних гарантій дало підстави аргументовано довести тісний взаємозв'язок між ними та соціальною безпекою. Доведено, що соціальні гарантії можна розглядати як передумову досягнення соціальної безпеки. Виявлено, що у науковій літературі сформувалося два підходи до розуміння суті соціальної безпеки, відповідно до яких вона трактується, з одного боку, як сукупність заходів з метою захисту соціальних інтересів, та, з іншого боку, як певний стан, при якому забезпечується реалізація соціальних інтересів окремої людини та суспільства в цілому. На основі наведених аргументів обґрунтовано переваги другого підходу і сформульовано власне визначення соціальної безпеки. Оцінювання значення соціальних гарантій у забезпеченні соціальної безпеки дало підстави виокремити основні моделі соціальної безпеки та аргументовано довести доцільність розвитку в Україні солідарно-консервативної моделі соціальної безпеки.

4. Системне дослідження вказало на відсутність єдиної думки щодо сутності фінансового забезпечення загалом, а комплексне пояснення змісту і призначення державного фінансового забезпечення соціальних гарантій взагалі відсутнє. Аналіз наукових поглядів дав можливість сформулювати його дефініцію останнього з урахуванням критерію комплексності та охарактеризувати державне фінансове забезпечення соціальних гарантій з використанням філософських

категорій «явище», «зміст» і «форма», а також як елемента фінансового механізму соціальної безпеки.

5. Доведено, що формування фінансової бази соціальних гарантій досягається за посередництва багатьох ланок фінансової системи: зведеного бюджету держави, соціальних позабюджетних фондів і фондів недержавного особистого та майнового страхування, суб'єктів господарювання і домогосподарств. З огляду на економічну сутність соціальних гарантій як поняття, яке засвідчує гарантований державою рівень задоволення соціально-економічних потреб, обґрунтовано, що провідну роль у забезпеченні соціальних гарантій має відігравати держава.

6. Дослідження системи фінансового забезпечення соціальних гарантій дало підстави до його форм зарахувати самофінансування за рахунок особистих доходів громадян, зовнішнє фінансування, основою якого є фінансові ресурси, акумульовані у системі державних фінансів та у суб'єктів господарювання, а також кредитування. Аргументовано, що формами державного фінансового забезпечення соціальних гарантій можна визначити бюджетне фінансування, соціальне страхування та державне кредитування. На основі запропонованого підходу до класифікації соціальних гарантій, виділено відповідні напрями їх фінансування, до яких зараховано такі: фінансування соціальних гарантій матеріального добробуту (або матеріальних соціальних гарантій) і фінансування соціальних гарантій споживання суспільних послуг. Обґрунтовано, що такий підхід дає змогу проаналізувати вплив чинника фінансування на задоволення відповідних соціальних інтересів і забезпечення на цій основі соціальної безпеки.

Основні результати розділу опубліковані у таких наукових працях автора [47, 51, 53, 56].

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИКА ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

2.1. Діючий механізм формування фінансових ресурсів на забезпечення соціальних гарантій населенню в Україні

Трансформаційні процеси останнього десятиліття в Україні активізували певні соціально-економічні проблеми, що є гостро актуальними і потребують детальної уваги та докладання значних зусиль. Не зважаючи на розвиток в Україні системи соціальних гарантій, останні роки не позначилися значним скороченням бідності, зниженням показників майнової диференціації населення, зростанням якості життя громадян. Основна причина цього, на нашу думку, полягає у відсутності чіткого стратегічного бачення розвитку як самої системи соціальних гарантій, так і механізмів їх реалізації.

Вагомою причиною низької ефективності державної політики соціальних гарантій населенню є проблеми, пов'язані з необґрунтованістю їх розмірів, а також недоліки визначення обсягів фінансових ресурсів, необхідних для їх забезпечення. Вітчизняна практика планування акумуляції та використання коштів держави на забезпечення соціальних гарантій вказує на наявність упущень тактичного і стратегічного характеру. Основні негативи оперативного планування показників пов'язані з використанням застарілої та недосконалої методичної бази. Поширена в Україні методика планування згідно принципу «від досягнутого», коли в основу параметрів майбутніх доходів чи обсягів фінансування покладено дані за цими ж статтями за попередні роки і прогноз макроекономічних індикаторів, не дає змоги оцінити як потребу чи рівень задоволення відповідних суспільних потреб, так і ефективність витрачання державних коштів, чи спрогнозувати тенденції розвитку суспільних процесів на майбутнє. «Єдине, що можна зробити, це забезпечити так зване «цільове використання» коштів і

співставити планову і фактичну суму фінансування» [119, с.15]. В умовах України, коли нецільове використання державних коштів є поширеним явищем, уже сам факт їх витрачання на передбачені цілі вважається ознакою ефективності. Однак, навіть цільове використання коштів не завжди рівнозначне ефективному.

Відповідно до авторського підходу щодо класифікації соціальних гарантій, можна виділити проблеми прогнозно-планової роботи як у сфері фінансового забезпечення матеріального добробуту населення, так і стосовно визначення обсягів державних видатків, необхідних для гарантування надання йому споживання суспільних послуг. Однією з головних причин неефективності державної політики щодо соціальних гарантій матеріального добробуту населення, на наш погляд, слід назвати використання при тактичному плануванні показників, визначених на основі можливостей державного та місцевих бюджетів, а не реальної потреби у фінансуванні. Найбільш наочною, в цьому випадку, є практика застосування прожиткового мінімуму (табл. Д.1, рис. Д.1 додатку Д) для розрахунку розмірів основних соціальних гарантій і, на їх основі, обсягів необхідного фінансування оплати праці у бюджетному секторі та програм соціального захисту.

В основу розміру прожиткового мінімуму, який застосовується в Україні, покладено показник мінімального споживчого кошика, головну частину якого складає набір продуктів харчування в розрахунку на одну особу на місяць. Цей набір розрахований на основі норм оцінки фізіологічних потреб, розроблених ще у 1990 році Ленінградським інститутом гігієни праці [175]. Склад витрат на харчування споживчого кошика в Україні визначений у 1992 році, а структура прожиткового мінімуму не переглядалася з часу її затвердження постановою Кабінету Міністрів України №656 від 14 квітня 2000 року. Це суперечить положенням Закону України «Про прожитковий мінімум» і підтверджує нелегітимність та нереалістичність цього показника. У структурі прожиткового мінімуму для працездатної особи 52,6% складає вартість продуктів харчування, а питома вага витрат на придбання непродовольчих товарів і послуг передбачена на рівні 34,5%. При цьому згідно Методики оцінки рівня економічної безпеки

критично допустимим вважається показник витрат на харчування у 50% загальної суми прожиткового мінімуму. Його величина не передбачає також ряд життєво важливих витрат: на будівництво, купівлю чи найм житла, освіту, оздоровлення, платні медичні послуги. Їх врахування при розрахунку прожиткового мінімуму відповідало б самій суті показника як основного соціального стандарту, а також положенням Конвенції МОП №117 про основні цілі та норми соціальної політики.

Іншою проблемою розрахунку прожиткового мінімуму є те, що процес його встановлення не передбачає врахування регіональних особливостей ціноутворення на продовольчі та непродовольчі товари. Разом з тим, за оцінками експертів, міжтериторіальна диференціація вартості кошику критичного споживання продуктів харчування у 2006 році становила 1,4 рази [175], що дає підстави стверджувати про недостатність встановлення єдиного для усіх регіонів показника прожиткового мінімуму.

У розрахунковій структурі прожиткового мінімуму також не враховано питомої ваги податку на доходи фізичних осіб, який відчутно впливає на розміри отримуваної заробітної плати людини і зменшує її можливості у задоволенні особистих споживчих потреб. Відтак, можемо констатувати наявність в Україні двох споживчих кошиків і, відповідно, двох прожиткових мінімумів – офіційного, який використовується для розрахунку основних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій, і фактичного, який відображає реальний споживчий мінімум. Величина останнього оцінюється експертами у 1,5-2,2-кратному розмірі офіційного прожиткового мінімуму.

Вважаємо, що чинна в Україні методика визначення основних соціальних гарантій, яка базується на використанні нормативного методу розрахунку показників, спрямована на приховування проблем і свідчить про збереження практики політично вмотивованого «ручного» управління соціальними гарантіями. У нереалістичності офіційного розміру базового соціального стандарту і, відповідно, необхідних обсягів державних видатків на забезпечення соціальних гарантій криється, на наш погляд, причина відсутності реальних зрушень у питанні забезпечення соціальної безпеки.

Всупереч вимогам Конституції України та галузевого законодавства, розміри прожиткового мінімуму використовуються для визначення соціальних гарантій вибірково, особливо стосовно розмірів соціальних допомог. Внаслідок цього, будучи потенційно одним із найбільш дієвих важелів розв'язання соціальних проблем, система соціальної допомоги у вітчизняних умовах демонструє свою неспроможність. Зростання обсягів бюджетного фінансування соціальних допомог практично не позначається на показниках бідності, які залишаються стабільними впродовж останніх років. Основна причина цього полягає у використанні при розрахунку їх розмірів так званого рівня забезпечення прожиткового мінімуму (РЗПМ), визначеного відповідно до можливостей державного бюджету. Цей показник встановлюється щорічно під час прийняття державного бюджету і впродовж останніх років залишається у 4-5 разів нижчим від рівня офіційно визначеного прожиткового мінімуму (наприклад, у 2009 році прожитковий мінімум для працездатних осіб складає 669 грн., гарантований мінімум – 133 грн., або 19,9%). Крім того, відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» від 26.12.2008р. №835-VI, розміри допомоги додатково обмежуються, оскільки вони не повинні перевищувати 75% від рівня забезпечення прожиткового мінімуму для сім'ї [85]. Таким чином, держава реально гарантує кожному громадянину можливість отримання допомоги у розмірі 99,75 грн. ($133,0 \times 0,75$), що складає 14,9% від офіційно затвердженого прожиткового мінімуму. Обмеження розмірів допомоги стосуються і тих виплат, які призначаються згідно Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Наведені аргументи підтверджують думку, що основна причина неефективності використання коштів на фінансування соціальних гарантій полягає у низьких розмірах гарантованих виплат, які не здатні суттєво вплинути на рівень добробуту реципієнта. Вихід із цього ми вбачаємо у відмові від використання показника гарантованого мінімуму при розрахунку розмірів соціальних допомог, оскільки він нівелює значення прожиткового мінімуму як такого. Водночас, проблему неконтрольованого зростання видатків на надання

соціальних допомог можна вирішити шляхом підвищення їх адресності через удосконалення методів контролю за рівнем добробуту реципієнтів. При цьому необхідно посилити координацію роботи контролюючих служб територіальних підрозділів Міністерства праці і соціальної політики України, з однієї сторони, і фінансових органів та органів місцевого самоврядування, з іншої. Потрібно також розширити повноваження інституту соціальних інспекторів, надати їм реальну можливість з'ясування фактичного рівня добробуту кожного потенційного одержувача допомоги, застосування фінансових санкцій за подання недостовірної інформації і наступне призначення допомоги. Водночас, необхідно спільно з органами державної податкової служби використовувати непрямі методи контролю за доходами.

Поряд з підвищенням адресності соціальної допомоги, більш дієвим методом стримування росту видатків на фінансування соціальних допомог є зростання оплати праці, в тому числі у бюджетному секторі. Наявність в Україні економічно не виправданого заниження вартості робочої сили стала практично аксіомою. Спостерігається фактична втрата заробітною платою відтворювальної і стимулюючої функцій, що веде до необґрунтованої деформації структури доходів населення. В сучасних умовах за рахунок цього джерела формується менше половини сукупного обсягу доходів населення, що створює не стільки стимули до більш продуктивної праці, скільки поширює споживацькі настрої [159]. Частка заробітної плати у ВВП в Україні залишається у 1,5-1,6 рази нижчою порівняно з розвинутими країнами Заходу [125], а у собівартості продукції – у 3-3,5 рази [172, с. 137]. Особливо низькою (крім сектору державного управління) залишається заробітна плата у галузях соціальної сфери. Внаслідок цього спостерігається звуження внутрішнього ринку, деформація структури економіки, зростання її залежності від коливань зовнішньоекономічної кон'юнктури, що негативно впливає на показники соціальної безпеки.

З огляду на вищезазначене, реформування заробітної плати (в тому числі у бюджетній сфері) має стати невід'ємною складовою ринкових перетворень. Потрібна нова ідеологія реформування заробітної плати, в основі якої має бути

перехід від визначення ціни праці як вартості засобів на особисте споживання працівника до встановлення її реальної ціни як вартості засобів, необхідних для розширеного відтворення працюючої людини і членів її сім'ї. При цьому першочергово має бути удосконалена методика визначення мінімальної заробітної плати, оскільки її розрахунок в Україні досі підпорядкований не об'єктивним показникам соціально-економічного розвитку, а кон'юнктурним політичним мотивам. Вона залишається лише технічним нормативом для розрахунку соціальних виплат відповідно до можливостей видаткової частини бюджету. Реформа заробітної плати має бути комплексною і передбачати вирішення наступних завдань:

- забезпечення соціально-економічних потреб населення;
- зміну структури валового внутрішнього продукту, зокрема, приведення частки оплати праці в його обсягах у відповідність із практикою розвинутих країн (60-70% ВВП) [172, с. 138-139].

Поряд із прорахунками стосовно встановлення розмірів основних соціальних гарантій у сфері матеріального добробуту населення, необхідно зупинитися також на недоліках методики і практики планування видатків держави на забезпечення соціальних гарантій споживання суспільних послуг. В Україні в основу їх визначення покладено показник фінансового нормативу бюджетної забезпеченості. Останній відображає обсяг видатків відповідного бюджету на фінансування певної суспільної послуги в розрахунку на одного жителя. В свою чергу, основою для розрахунку нормативу бюджетної забезпеченості має бути державний соціальний стандарт у відповідній сфері (освіти, культури, охорони здоров'я тощо). Він є гарантією високого рівня життя певної якості і засвідчує зобов'язання держави забезпечити надання громадянам за рахунок бюджетних ресурсів певного набору суспільних послуг. Переваги використання соціальних стандартів полягають у наступному:

- їх затвердження дає змогу в повній мірі перейти до подушного фінансування витрат на соціальні потреби, що сприяє підвищенню ефективності використання державних коштів;

- вони дають змогу підвищити рівень обґрунтованості обсягів бюджетних видатків на соціальні потреби;
- соціальні стандарти передбачають встановлення головних критеріїв якості послуг, тощо [175].

Однак, не зважаючи на вимоги Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» значний обсяг соціальних стандартів і нормативів залишається не розробленим. Зокрема, у сфері охорони здоров'я, житлово-комунального господарства затверджено 65-75% соціальних стандартів та нормативів, а стосовно обслуговування закладами культури, транспорту і зв'язку відповідний показник складає близько 50%.

На сьогодні більшість нормативів бюджетної забезпеченості базуються або на фактичних даних попередніх періодів, або на інтуїтивній величині [64, с. 265]. Якщо в перші два роки після введення нормативу бюджетної забезпеченості його розміри дійсно визначалися на основі узагальненої потреби у витратах, то у подальшому проводилося їх коригування лише згідно динаміки заробітної плати. При цьому практично не враховувалася зміна інших факторних показників (інфляція, зміна мережі установ і персоналу тощо) [175]. Крім того, в сучасних умовах фінансові нормативи бюджетної забезпеченості встановлюють не методом прямого розрахунку, на основі врахування потреб у коштах бюджетних установ, а «зворотним» шляхом – через визначення загального прогнозного обсягу бюджетних видатків на певну мету в розрахунку на одного одержувача відповідної суспільної послуги. Внаслідок цього, фінансовий норматив бюджетної забезпеченості можна розглядати нині не як інструмент нормативного планування видатків місцевих бюджетів на основі науково обґрунтованого визначення потреби у бюджетних ресурсах, а лише як важіль для здійснення перерозподільчих процесів [102, с. 29].

Поряд з недостатньою обґрунтованістю показників нормативів бюджетної забезпеченості, недосконалою залишається також практика застосування коригуючих коефіцієнтів, які призначені врахувати існуючі відмінності у вартості надання суспільних послуг та інші особливості адміністративно-територіальної

одиниці. З огляду на те, що ряд із них визначаються на підставі даних минулих років, а їх перелік має фрагментарний характер [136, с. 268-269], такий підхід не завжди можна вважати об'єктивним. Таким чином, по-перше, на прогнозні показники переносяться нерідко необґрунтовані та спонтанні дії уряду у відповідній сфері, а, по-друге, не враховуються усі фактори впливу на формування потреби у фінансових ресурсах конкретної території. Крім цього, окремі дані, які використовуються при визначенні коригуючих коефіцієнтів, характеризуються значною мінливістю, що вимагає їх постійних уточнень і повторних перерахунків, які не завжди проводяться. Нестабільність формульної методики визначення бюджетних видатків також обмежує можливості щодо проведення довготермінового бюджетного планування і розробки перспективних рішень стосовно використання коштів бюджетів на фінансування соціальних гарантій.

Планування бюджетних видатків на забезпечення соціальних гарантій на рівні конкретних бюджетних установ проводиться на основі відповідних індивідуальних норм видатків, негативними ознаками яких науковці визначають їх необ'єктивність [114, с. 107-110], відсутність стимулів до ощадного використання бюджетних ресурсів [121, с. 94], збереження жорсткої регламентації та зниження ефективності управління [135, с. 224]. При цьому одним із найбільш дієвих заходів щодо усунення вказаних недоліків в сучасній економічній літературі називають перехід до укрупнених норм видатків, а також відмову від фінансування на засадах «забезпечення функціонування» на користь принципу «ефективної діяльності». Перевагами такого підходу має стати розширення управлінської автономії бюджетних установ та стимулювання підвищення ефективності витрачання коштів.

В цілому підтримуючи ідеї підвищення раціональності використання бюджетних ресурсів, вважаємо, що впровадження вищеназваних заходів може спричинити ряд негативних наслідків, як-то прискорене згортання мережі бюджетних установ соціальної сфери та відповідне позбавлення значного числа громадян доступу до ряду суспільних послуг, що напряму суперечить принципам

соціальної безпеки. Для прикладу, низька результативність діяльності бюджетних установ може бути спричинена об'єктивними причинами – відсутністю належної матеріальної бази, дефіцитом кваліфікованих кадрів. За таких умов розподіл бюджетного фінансування відповідно до принципу «ефективної діяльності» призведе до подальшого скорочення асигнувань на бюджетну установу, що сприятиме наступному зниженню результативних показників її роботи, компрометуючи саму ідею цього нововведення. Поряд з цим, слід виважено підходити і до питання впровадження укрупнених норм видатків при кошторисному плануванні, яке, на наш погляд, матиме ефект за умови суттєвого збільшення фінансування та перегляду оперативно-сітьових показників. В іншому випадку, коли більшість бюджетних асигнувань спрямовується на оплату праці та соціальні відрахування, їх впровадження може спричинити створення нерівних умов господарювання для бюджетних установ одного рівня та стимулюватиме їх керівників не до забезпечення ефективного задоволення суспільних потреб, а до пошуку додаткових джерел фінансування.

Недоліком планування стратегічного характеру можна вважати те, що процес планування доходів і видатків держави на забезпечення соціальних гарантій, не зважаючи на впровадження елементів програмно-цільового методу, так і не став етапом реалізації відповідної стратегії, залишаючись методом досягнення тактичних завдань соціально-економічного розвитку держави.

Однак, практично усі значні економічні та соціальні процеси тривають довше, ніж бюджетний рік. Саме тому щорічний бюджет держави повинен розглядатися не лише як поточний план формування і використання коштів, а й як складова середньострокового плану-прогнозу, у рамках якого враховані довгострокові тенденції економічного розвитку та поставлені суспільством пріоритети. Необхідно перейти до середньострокового бюджетного планування, яке охоплює не один, а 3-5 календарних років. За таких умов річний бюджет, залишаючись головним засобом розподілу державних фінансових ресурсів за окресленими напрямками, виникає не як результат разового штурму і негайного

вирішення усіх проблем, а як природний наслідок розроблених раніше і уточнених прогнозів [119, с. 15].

Середньострокове планування бюджетних показників є передумовою для широкого використання цільових програм вирішення тих чи інших соціально-економічних проблем. Це дає змогу усунути основну ваду річного бюджетного планування, яка полягає у невизначеності результатів фінансування. Не зважаючи на проголошені наміри щодо посилення програмної складової державного фінансування, використання державних цільових програм у забезпеченні соціальних гарантій має обмежений характер. Для прикладу, у 2003-2004 роках на їх виконання було направлено в середньому 6,6-9,0% загального обсягу видатків зведеного бюджету на соціальні потреби. При цьому на реалізацію цільових програм у сфері охорони здоров'я чи культури спрямовано в середньому 5,5-5,8%, а в освіті – лише 0,5% сукупних обсягів бюджетного фінансування [70, с. 222].

Причини обмеженості використання державних цільових програм у фінансовому забезпеченні соціальних гарантій полягають у недоліках самої їх розробки, а також у низькій ефективності реалізації. В сучасних умовах декларується виконання кількох сотень бюджетних програм [154, с. 23], багато з яких є такими лише за назвою, не маючи усіх необхідних атрибутів: обґрунтованої системи цілей, засобів їх досягнення, прогнозних розрахунків необхідних ресурсів і часу на їх реалізацію тощо. У них часто відсутні оцінки очікуваного прямого і повного ефекту від впровадження запланованих заходів.

Внаслідок надмірної кількості цільових програм спостерігається розпорошення бюджетних коштів, внаслідок чого бюджетні призначення не завжди реальні та досить часто не виконуються [154, с. 23]. Для прикладу, у 2003-2005 роках інтегрований показник фінансування державних цільових програм у сфері охорони здоров'я населення складав 48,04%, в тому числі за рахунок державного бюджету – 79,5%, інших джерел – 18,8%. Відповідний показник для освітньої сфери за вказаний період становив 31,2%, в тому числі бюджетні призначення державного бюджету були профінансовані на 42,4%, а з інших джерел поступило 16,5% прогнозованих ресурсів [70, с. 103-105]. Аналогічні

тенденції суттєвого невиконання планових показників фінансування бюджетних програм спостерігаються і щодо інших галузей соціальної сфери. При цьому у розрізі конкретних бюджетних програм рівень фінансування бюджетних призначень може коливатися у десятки разів. Поясненням цьому може бути, по-перше, встановлення необґрунтованих показників через низьку якість планування, та, по-друге, вибірковий підхід до їх реалізації, що спричиняє загальне зниження ефективності бюджетних видатків. У 2008 році майже дві третини бюджетних програм не виконано, а більш, ніж за двадцятьма фінансування взагалі не розпочато [154, с. 23]. Як наслідок, часто це призводить до зниження результативності та непослідовності заходів цільової програми, дезорієнтує її виконавців та реципієнтів, засвідчує безсистемність та непрозорість державної політики у виборі пріоритетів щодо фінансування програм соціальних гарантій, та, в кінцевому випадку, компрометує саму ідею програмно-цільового методу виконання бюджету.

Поділяючи погляди В. Гейця, вважаємо, що подолання окреслених недоліків, підвищення ефективності програмно-цільового методу планування і виконання бюджетних видатків, в тому числі й на забезпечення соціальних гарантій потребує реалізації таких завдань:

- скорочення кількості державних цільових програм та виділення з них найбільш пріоритетних з точки зору забезпечення нагальних соціальних потреб громадян;

- реальної оцінки можливостей фінансування державних цільових програм у сфері соціальних гарантій за рахунок бюджетних коштів і забезпечення безумовного виконання запланованих показників, не зважаючи на коливання макроекономічних показників та зміни пріоритетів бюджетної політики;

- координації державних цільових програм у сфері соціальних гарантій та отримання на цій основі можливого синергетичного та мультиплікативного ефекту [70, с. 223].

Водночас, не зважаючи на очевидні переваги широкого використання програмно-цільового методу планування видатків держави на забезпечення

соціальних гарантій, його значення не слід переоцінювати. З метою збереження гнучкості та еластичності розподілу бюджетних ресурсів його необхідно доповнювати застосуванням інших методів планування.

Встановлення обґрунтованих розмірів соціальних гарантій на підставі соціальних стандартів, якісне планування та прогнозування показників видатків держави на їх забезпечення є передумовою для їх реального практичного виконання. Загальний обсяг фінансових ресурсів держави, який спрямовується на забезпечення соціальних гарантій населенню напряму залежить від впливу таких об'єктивних факторів, як рівень макроекономічної динаміки та економічного розвитку, типу соціальної системи, який визначається рівнем централізації валового внутрішнього продукту, пріоритетами бюджетної політики. Економічне зростання упродовж 2000-2008 років створило підґрунтя для збільшення обсягів фінансових ресурсів держави, які направляються на забезпечення соціальних гарантій. За період 2002-2008 років сукупні видатки зведеного бюджету України на їх фінансування зросли більш, ніж у 5,3 рази і досягли показника 185,4 млрд. грн. (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка видатків зведеного бюджету України на фінансування соціальних гарантій упродовж 2002-2008 рр.

Показники	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
видатки Зведеного бюджету України на фінансування соціальних гарантій, млрд. грн.	35,28	41,51	55,16	89,58	107,30	131,16	185,43
% до сукупних видатків	58,49	54,77	53,79	63,09	61,14	58,02	59,97
% до ВВП	15,62	15,53	15,98	20,29	19,72	18,40	19,51
в тому числі:							
Державний бюджет України млрд. грн.	14,32	15,63	23,93	46,43	48,08	53,40	83,03
% видатків зведеного бюджету	40,59	37,65	43,38	51,83	44,81	40,71	44,78
місцеві бюджети млрд. грн.	20,96	25,88	31,23	43,15	59,22	77,75	102,4
% видатків зведеного бюджету	59,41	62,35	56,62	48,17	55,19	59,29	55,22

Примітка. Складено і розраховано автором за даними МФУ і Комітету з питань бюджету ВРУ.

Тенденції зміни соціальних видатків зведеного бюджету держави засвідчують, що пріоритетним напрямом державної економічної політики на

сьогодні є фінансування соціальної сфери і соціального захисту населення, яке проявляється у випереджаючому зростанні державних видатків на зазначені цілі. У 2002-2008 роках висхідна динаміка видатків зведеного бюджету на соціальні гарантії на чверть перевищувала темпи зростання ВВП, що свідчить про наявність стійкої тенденції до підвищення рівня соціалізації зведеного бюджету держави і має свої переваги та недоліки. З однієї сторони, вона вказує на пріоритет соціальної функції держави, підпорядкування економічної політики завданням розвитку людини. З іншого боку, в Україні висхідна динаміка фінансування соціальних гарантій зумовлена проведенням політики, яка проявляється у випереджаючому зростанні соціальних виплат і допомог населенню, а не інвестицій у людський капітал. Очевидно, що ця практика не спроможна розв'язати актуальні довгострокові проблеми подолання бідності та формування середнього класу, а спрямована на досягнення поточних політичних цілей.

Провідна роль у фінансовому забезпеченні соціальних гарантій за рахунок ресурсів бюджетної системи належить місцевим бюджетам. Хоча обсяг фінансових ресурсів місцевих бюджетів значно поступається за розмірами державному бюджету, більше половини усіх видатків (55-60%) на фінансування соціальних гарантій проводиться саме за рахунок місцевих бюджетів. Водночас, зберігається високий ступінь централізації соціальних видатків у державному бюджеті, а найвищого рівня цей показник досяг у 2005 році, що пов'язане із значним зростанням видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення. У цьому році вперше обсяги видатків державного бюджету на соціальні гарантії перевищили відповідні показники місцевих бюджетів і склали 51,83% соціальних видатків зведеного бюджету. Основними причинами такого зростання стали: а) покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України, який виник внаслідок приведення розміру мінімальної пенсії до прожиткового мінімуму; б) значне підвищення мінімальних розмірів соціальних допомог.

У зв'язку із зміною пріоритетів бюджетної політики у 2006 році зростання обсягів фінансування соціальних гарантій значно уповільнилося. Якщо у 2005 році вони збільшилися в 1,6 рази, то у наступному – лише на 19,8% в

номінальному виразі. Приріст фінансування соціальних гарантій практично повністю припав на місцеві бюджети, а зростання відповідних видатків державного бюджету лише на 3,6% (додаток Е) пояснюється скороченням обсягів трансфертів Пенсійному фонду України на покриття дефіциту його бюджету.

Важливим джерелом фінансового забезпечення соціальних гарантій виступають соціальні позабюджетні фонди, до яких відносяться Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань і Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Акумуляовані в них фінансові ресурси спрямовуються на матеріальне забезпечення значної частини громадян держави і призначені для подолання наслідків настання соціальних ризиків. З огляду на це, діяльність соціальних позабюджетних фондів можна розглядати і як заходи, спрямовані на досягнення соціальної безпеки.

З метою уникнення подвійного рахунку, для оцінки динаміки фінансових ресурсів соціальних позабюджетних фондів, на наш погляд, слід використовувати обсяг їх власних доходів (видатків). Упродовж 2006-2008 років обсяг видатків соціальних позабюджетних фондів за рахунок власних доходів (далі – чистих видатків) зріс на 64,46 млрд. грн., або в 1,9 рази і склав у 2008 році 132,79 млрд. грн. Відповідно до планових показників видатків бюджету Пенсійного фонду України, інших фондів соціального страхування та згідно із Державною програмою економічного та соціального розвитку України на 2009 рік (стосовно видатків Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття) передбачається подальше зростання обсягів видатків соціальних позабюджетних фондів на фінансування соціальних гарантій до 149,56 млрд. грн., що на 12,6% вище рівня 2008 року. Прогнозоване зростання питомої ваги вказаних видатків у ВВП складе у порівнянні з 2006 роком 1,73% до 14,29% (табл. 2.2).

Основною тенденцією 2006-2009 років є зростання питомої ваги видатків Пенсійного фонду України у сукупних видатках соціальних позабюджетних

фондів на фінансування соціальних гарантій. Цей показник, згідно наших розрахунків, повинен становити у 2009 році 87,15%, що на 4,33% перевищить рівень 2006 року. Водночас, триватиме зниження частки видатків Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, що пов'язано із переведенням окремих соціальних виплат (одноразової допомоги при народженні дитини, допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку) на фінансування з державного бюджету. Частка видатків цього Фонду у видатках соціальних позабюджетних фондів скоротилася з 9,41% у 2006 році до 5,24% у 2009 році.

Таблиця 2.2

Динаміка видатків соціальних позабюджетних фондів на фінансування соціальних гарантій в Україні у 2006-2009 рр.

Показники	2006		2007		2008		2009 ¹	
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%
Власні видатки (без коштів, які спрямовуються з державного бюджету) соціальних позабюджетних фондів	68,33	100	87,69	100	132,79	100	149,56	100
в тому числі:								
Видатки Пенсійного фонду України	56,59	82,82	76,01	86,68	117,13	88,21	130,34	87,15
Видатки Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності	6,43	9,41	5,22	5,95	7,24	5,45	7,84	5,24
Видатки Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань	2,35	3,44	2,98	3,40	3,67	2,76	4,46	2,98
Видатки Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття	2,96	4,33	3,48	3,97	4,75	3,58	6,92	4,63
Власні видатки соціальних позабюджетних фондів у ВВП, %	12,56		12,30		13,97		14,29 ²	

Примітки. 1 – Заплановані видатки, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття - прогнозовані видатки [67]

2 – Офіційний прогноз ВВП у 2009 році – 1046,5 млрд. грн. [182]

У світовій практиці при аналізі масштабів державної діяльності часто використовується термін видатки розширеного уряду, під якими розуміють сумарний обсяг видатків зведеного бюджету і державних позабюджетних фондів. Для забезпечення можливості співставлення показників України та інших держав застосуємо його у нашому дослідженні.

З огляду на це, можемо оцінити динаміку загального обсягу державних видатків розширеного уряду України, які спрямовуються на фінансове забезпечення соціальних гарантій. У 2007 році він становив 218,85 млрд. грн., що на 43,22 млрд. грн., або на 24,61% перевищує показники попереднього року. У 2008 році, за нашими підрахунками, обсяг видатків розширеного уряду України на фінансування соціальних гарантій становив 318,22 млрд. грн., що на 99,37 млрд. грн., або на 45,4% перевищує показники 2007 року (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка сукупних видатків держави на фінансове забезпечення соціальних гарантій упродовж 2004-2009 рр.¹

Показники	2004	2005	2006	2007	2008	2009 ³
Видатки Зведеного бюджету України на фінансування соціальних гарантій, млрд. грн.	55,37	89,78	107,3	131,16	185,43	199,29
Видатки (власні) соціальних позабюджетних фондів, млрд. грн.	39,98 ²	53,12 ²	68,33	87,69	132,79	149,56
Видатки держави на фінансування соціальних гарантій, всього, млрд. грн.	95,35	142,90	175,63	218,85	318,22	348,85
Видатки держави на фінансування соціальних гарантій, % до ВВП	27,63	32,37	32,28	30,70	33,48	33,33

Примітки: 1 – Складено і розраховано автором за даними МФУ і Комітету з питань бюджету ВРУ

2 – показники розраховані автором за [202, с. 129-136]

3 – заплановані показники

У 2009 році згідно планових показників передбачається уповільнення динаміки номінального зростання видатків держави на фінансування соціальних гарантій – їх загальний прогнозний обсяг складе 348,85 млрд. грн., що на 9,6% перевищує показники попереднього року. З огляду на очікувані темпи інфляції за підсумками року, можемо констатувати заплановане реальне зниження обсягів фінансування соціальних гарантій, спричинене економічною кризою в Україні. При цьому, впродовж 2004-2008 рр. спостерігалася тенденція до прискореного зростання видатків соціальних позабюджетних фондів у порівнянні з динамікою видатків зведеного бюджету, що свідчить про зростання ролі соціального страхування як форми фінансового забезпечення соціальних гарантій.

Впродовж 2004-2009 років відносно стабільним залишалось співвідношення видатків розширеного уряду України на фінансування соціальних гарантій з ВВП.

За вказаний період воно перебувало в межах 27,6-33,5% ВВП, що характерне для країн з солідарно-консервативною моделлю соціальної безпеки. Для порівняння, рівень видатків розширеного уряду на фінансування соціальних гарантій становить в Австрії 35,5% ВВП, Німеччині – 34,8% ВВП, Італії – 30,2% ВВП, Нідерландах – 29,8% ВВП, Словенії – 32,4% ВВП. Водночас, показники України залишалися значно нижчими, ніж у Данії – 42,2% ВВП, Швеції – 41,5%, Бельгії – 38,6%, але перевищували рівень Росії – 18,8% ВВП, Австралії – 23,4% ВВП, Литви – 22,0% ВВП, Казахстану – 14,1% ВВП [255, с. 64].

Таким чином, динаміка обсягів фінансових ресурсів, які спрямовуються державою на фінансування соціальних гарантій, підтверджує наявність в Україні солідарно-консервативної моделі соціальної безпеки, що оптимально відповідає вимогам забезпечення очікуваного суспільством рівня соціального захисту за одночасного збереження стимулів для прискореного економічного зростання.

2.2. Аналіз тенденцій фінансового забезпечення матеріального добробуту населення за рахунок фінансових ресурсів держави

Трансформаційні процеси останнього десятиліття в Україні активізували певні соціально-економічні проблеми, що є гостро актуальними і потребують детальної уваги та докладання значних зусиль. Не зважаючи на розвиток в Україні системи соціальних гарантій, останні роки не позначилися значним скороченням бідності, зниженням показників майнової диференціації населення, зростанням якості життя громадян. Основна причина цього, на нашу думку, полягає у відсутності чіткого стратегічного бачення розвитку як самої системи соціальних гарантій, так і механізмів їх реалізації.

Визначальним аспектом соціальної безпеки є задоволення первинних соціальних потреб людини, що є запорукою її нормальної життєдіяльності. Рівень забезпечення основних фізіологічних потреб людини визначається, передусім,

наявністю відповідного обсягу особистих доходів, що є основним джерелом придбання товарів і послуг.

Рівень доходів населення, який дає уявлення про матеріальні можливості людей, їх спроможність реалізувати власні потреби значною мірою визначається державною політикою щодо соціальних гарантій матеріального добробуту. Водночас, доходи населення справляють вагомий вплив на показники сукупного попиту, а їх недостатній обсяг гальмує економічний розвиток і виступає каталізатором соціальних потрясінь [179, с. 40]. З огляду на це, політика соціальних гарантій у сфері доходів, багато в чому, визначає параметри соціальної безпеки.

Динаміка і структура доходів населення, передусім, визначаються рівнем економічного розвитку держави. Економічні та соціальні реформи 90-х років і відповідне зниження основних макроекономічних показників, негативно позначилися як на динаміці абсолютних обсягів доходів населення, так і кардинальним чином змінили їх структуру. Економічні втрати держави практично зруйнували основу не лише для зростання рівня життя населення, а й для збереження її на уже досягнутому рівні. Зниження обсягів ВВП у 1990-1999 роках на 59,2% супроводжувалося розвитком інфляційних процесів. Це спричинило більш ніж триразове зниження реальних доходів населення, які у 1999 році склали лише 32,9% від рівня 1991 року (рис. Ж.1 додатку Ж).

Відновлення економічного зростання охарактеризувалося прискореним підвищенням реальних доходів населення, темпи якого значно випереджають динаміку ВВП. Якщо зростання ВВП упродовж 2000-2008 років склало 1,9 рази, то реальні доходи населення підвищилися більш, ніж у тричі. Внаслідок цього, у 2008 році практично досягнуто рівня доходів населення 1991 року, тоді як щодо ВВП все ще спостерігається значне відставання.

Поряд із абсолютним зростанням доходів населення, упродовж 2000-2008 років спостерігалось зниження рівня їх диференціації. Якщо у 2000 році доходи 80,2% населення не перевищували прожиткового мінімуму, то у 2008 році цей показник опустився до 18,1% (табл. 2.4), що значно нижче граничного рівня 40%,

визначеного Методикою оцінки рівня економічної безпеки Міністерства економіки України. Поряд з цим, спостерігалось зниження до безпечних меж квінтільних коефіцієнтів диференціації доходів і фондів, які склали у 2008 році 2,1 і 3,8 відповідно.

Таблиця 2.4

**Динаміка диференціації життєвого рівня населення України
упродовж 2000-2008рр.¹**

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму:									
млн. чол.	39,2	39,9	39,8	35,2	30,3	25,3	23,1	13,2	8,1
% до всього населення	80,2	82,7	83,3	76,2	65,6	55,3	50,9	29,3	18,1
Квінтільний коефіцієнт диференціації загальних доходів населення, разів	2,3	2,5	2,4	2,3	2,4	2,4	2,4	2,0	2,1
Квінтільний коефіцієнт диференціації фондів (по загальних доходах), разів	4,4	4,6	4,5	4,4	4,6	4,6	4,7	3,6	3,8

Примітка: 1 – Складено автором за [73]

Наведені показники рівня бідності, на наш погляд, мають дещо неадекватний характер і не в повній мірі відображають реальну ситуацію, зважаючи на такі обставини:

– значна частина доходів населення формується у секторі неформальної економіки, не обов'язково кримінального характеру і не обліковується офіційною статистикою. Зважаючи на це, можна сумніватися в об'єктивності офіційних даних про те, що на кінець 2007 року заробітна плата 15,5% працівників в Україні не перевищувала прожиткового мінімуму, а для 19 регіонів держави цей показник коливався від 16,3% до 24,8%. За оцінками експертів, на середину 2007 року тіньова частина середньої заробітної плати по економіці складала 2,7 тис. грн. на місяць, тоді як офіційна – 1,3 тис. грн. Таким чином, середня зарплата по економіці у 3,1 разу відстає від оптимальної, в тому числі у сільському господарстві – в 4,4 рази, у промисловості в 3,9 рази, в будівництві – в 2,5 рази, у сфері послуг – в 1,8 рази. Підраховано, що в середньому 15% заробітної плати видається у «конвертах»;

– приховування заможними громадянами власних доходів, зважаючи на стереотипи радянського минулого та суспільне осудження надмірного багатства. Проведення обстежень матеріального стану не поширюється на домогосподарства з річними доходами більше 72 тис. грн., що значно спотворює дані офіційної статистики. Таким чином, під дією вищевказаних чинників, розрахунок об'єктивних показників майнового розшарування населення України утруднений, а реальні його масштаби можуть бути встановлені лише орієнтовно.

Для більш об'єктивної оцінки відповідності рівня доходів населення критеріям соціальної безпеки наведемо показники самооцінки домогосподарствами своїх доходів у 2008 році. Із загальної чисельності опитаних 35,5% зазначили, що коштів не вистачало навіть на найнеобхідніші речі, а 87,3% за рахунок своїх доходів покривали лише поточні витрати, не маючи заощаджень [198]. Лише 2,3% домогосподарств визнали достатнім для того, щоб не відчувати себе бідним середньомісячний дохід нижче 900 грн. (або 1,5 розміру прожиткового мінімуму) в розрахунку на одну особу, а 42,5% респондентів визначили цей показник у 4200 грн. (3,9 розміру прожиткового мінімуму). Таким чином, порівнявши доходи населення з цими суб'єктивними розмірами прожиткового мінімуму, слід зауважити, що недостатні доходи у 2008 році отримували, за різною оцінкою, від 40 до 90% усіх домогосподарств.

Відтак, не зважаючи на те, що показники обсягу та диференціації доходів населення формально дають підстави стверджувати про забезпечення основ соціальної безпеки у цій сфері, з огляду на індикатори самооцінки населенням власних доходів можемо констатувати передчасність цих тверджень.

Значного погіршення зазнала структура доходів населення, яка відображає рівень реалізації його економічної активності. Одним із найбільш негативних зрушень є падіння частки заробітної плати та підвищення питомої ваги соціальних допомог і трансфертів упродовж 1991-2008 років. Якщо у 1990 році заробітна плата складала 60,2% сукупного обсягу доходів населення, то у 2008 році цей показник знизився до 43,4% (табл. Ж.1 додатку Ж). Водночас, спостерігалось значне зростання питомої ваги трансфертів, що досягла свого

максимуму у 2005 році – 39,7%. При цьому частка соціальних допомог підвищилася за період 1990-2008 років в 1,5 рази.

Наведені показники засвідчують зростання економічного навантаження на працююче населення та втрату заробітною платою основної функції відтворення робочої сили. Фактично відбулося її заміщення соціальними виплатами, що призводить до сповільнення економічного зростання, поширення у суспільстві утриманських настроїв, «...спонукає населення «триматися» за існуючі пільги, шукати і вимагати нових» [212, с. 35]. Можна стверджувати, що економічна лібералізація в Україні супроводжувалася посиленням патерналістської політики щодо доходів населення. Відсутність реальних реформ у сфері оплати праці в Україні компенсується прискореним зростанням обсягів і розмірів соціальних виплат, що сприяє тимчасовому розв'язанню соціальних проблем.

Оцінюючи структуру доходів населення у розрізі форм фінансового забезпечення, можемо констатувати, що рівень самофінансування населенням соціальних гарантій у сфері доходів у 2008 році знизився до 62,3% у порівнянні з 73,5% у 1990 році, а зовнішнього (державного) фінансування зріс до 37,7%. Однак, участь держави у фінансуванні соціальних гарантій доходу не обмежується програмами соціальних допомог і трансфертів. П'ята частина загального обсягу фонду оплати праці в Україні припадає на галузі соціальної сфери, які, зазвичай, фінансуються за рахунок бюджетних коштів. Таким чином, прямо чи опосередковано у 2008 році за участі держави було сформовано близько половини загального обсягу доходів населення, що свідчить про її провідну роль у фінансовому забезпеченні соціальних гарантій матеріального добробуту.

Не зважаючи на те, що впродовж 1990-2008 років спостерігалася тенденція до падіння частки заробітної плати у структурі доходів населення, вона залишається провідним джерелом їх формування. В абсолютних цифрах зростання номінального розміру заробітної плати за період 1995-2008 років становило 24,7 рази до 1806 грн. у 2008 році (рис. 3.1 додатку 3). При цьому загальний обсяг заробітної плати, нарахованої по усіх видах діяльності у 2008 році досяг 371,0 млрд. грн.

Обсяги заробітної плати, виплаченої за рахунок бюджетних коштів у 2002-2008 роках характеризувалися сталим зростанням: якщо у 2002 році річні нарахування працівникам бюджетних установ склали 16,27 млрд. грн., то у 2008 році – 72,97 млрд. грн., або у 3,48 рази більше. При цьому динаміка оплати праці зайнятих у бюджетній сфері практично збігалася із загальним зростанням обсягів нарахованої заробітної плати по усіх видах економічної діяльності, що підтверджується стабільністю показника їх співвідношення (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка обсягів заробітної плати, виплаченої за рахунок бюджетних коштів в Україні впродовж 2002-2008рр.¹

Показники	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Загальний обсяг нарахованої заробітної плати по усіх видах діяльності, млрд. грн.	78,95	94,61	117,23	160,62	205,12	278,97	371,05
Оплата праці працівників бюджетних установ, млрд. грн.	16,27	20,32	25,61	33,29	42,97	54,21	72,97
Частка заробітної плати, виплаченої за рахунок коштів Зведеного бюджету України, %	20,61	21,48	21,85	20,73	20,95	19,43	19,67

Примітка: 1. – Складено і розраховано автором за даними МФУ і Комітету з питань бюджету ВРУ.

Методика оцінки рівня економічної безпеки передбачає застосування єдиного критерію відповідності показників оплати праці вимогам соціальної безпеки – співвідношення між середньою заробітною платою і прожитковим мінімумом для працездатних осіб. При цьому його порогове значення встановлене на рівні 3 (300%). Оцінюючи фактичні показники оплати праці в Україні, можемо констатувати, що у 2008 році цього критерію практично досягнуто (рис. 3.2 додатку 3). Однак, в двох основних «бюджетних» галузях – освіті, охороні здоров'я і наданні соціальної допомоги співвідношення середньої заробітної плати і прожиткового мінімуму становило 2,3 і 1,9, відповідно. Таким чином, законодавча норма стосовно приведення рівня оплати праці у бюджетній сфері у відповідність до аналогічних показників промисловості залишається лише декларацією.

Названий вище критерій не дає змоги оцінити повноту виконання державою зобов'язань щодо гарантування доходу особам, які отримують мінімальну заробітну плату. Зважаючи на це, необхідно доповнити перелік критеріїв соціальної безпеки показником співвідношення мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму. При цьому критичне (порогове) його значення має складати не менше 1, оскільки держава не може гарантувати громадянам доходу, який не забезпечує простого відтворення робочої сили. Більш того, мінімальний рівень заробітної плати повинен перевищувати прожитковий мінімум, і коригуватися у відповідності із зміною демографічного навантаження на працюючих. Окремі науковці стверджують, що економічно обґрунтований рівень співвідношення повинен складати від 2 до 2,5 [238, с. 44].

Застосувавши запропонований критерій, можемо констатувати суттєве відставання рівня мінімальної заробітної плати від прожиткового мінімуму, що не відповідає умовам соціальної безпеки (рис. 3.1 додатку 3). Таким чином, законодавчо визнано неспроможність держави забезпечити своїм громадянам мінімально необхідний рівень особистого доходу. Слід додати, що у зв'язку із розгортанням фінансової кризи в Україні, раніше заплановане на 2009 рік приведення мінімальної заробітної плати у відповідність до прожиткового мінімуму відкладене на більш пізній період.

Поряд із цим, у сфері оплати праці спостерігається ще ряд негативних деформацій, які зумовлюють необхідність введення до системи моніторингу соціальної безпеки додаткових показників. До найбільш небезпечних деформацій у сфері оплати праці слід зарахувати:

– збереження невиправданої міжгалузевої диференціації оплати праці. Зокрема, якщо впродовж 2002-2005 років спостерігалось певне вирівнювання міжгалузевого розриву в розмірах заробітної плати з 5,48 рази у 2002 році до 3,65 рази у 2005 році, то у 2006-2007 роках масштаби диференціації зростали (рис. 3.3 додатку 3). Відмітимо, що це явище характерне і для бюджетної сфери: у 2008 році заробітна плата у державному управлінні в 1,8 рази перевищувала відповідний показник в освіті та у 2,2 рази – в охороні здоров'я і наданні

соціальної допомоги, що не має реального обґрунтування. Водночас, для галузей бюджетної сфери характерна незначна міжкваліфікаційна (міжпосадова) диференціація оплати праці, так звана «зрівнялівка», що знижує мотивацію до підвищення кваліфікації працівників і викликає відчуття соціальної несправедливості.

Поділяючи наукові погляди В. Левашова [110, с. 113], М. Туган-Барановського [226, с. 469], вважаємо, що міжгалузева диференціація заробітної плати є природнім явищем, оскільки відображає відмінності у витратах інтелектуальних та фізичних зусиль, рівні кваліфікації працюючих тощо. Однак, рівень розриву в розмірах заробітної плати, на наш погляд, повинен мати обмежений характер для упередження антагонізації різних соціальних груп населення. Орієнтуючись на досвід зарубіжних країн, вважаємо допустимим триразове перевищення заробітної плати працівників у найбільш оплачуваній галузі у порівнянні з найменш оплачуваною. На наш погляд, це дасть змогу уникнути невиправданого розриву у доходах основної частини населення та сприятиме підвищенню рівня соціальної безпеки;

– девальвацію вартості кваліфікованої праці. У галузях соціальної сфери, підготовка фахівців для яких потребує значних матеріальних та розумових витрат, заробітна плата залишається однією з найнижчих серед усіх видів економічної діяльності. Праця в освіті чи охороні здоров'я оплачувалася у 2008 році на 20-35% нижче від середнього рівня по економіці, тоді як працівники промисловості, транспорту, фінансової діяльності отримували на 12-107% більше цього показника. Це свідчить, що розміри заробітної плати, значною мірою, формуються не під впливом кількісних і якісних характеристик праці, а визначаються належністю до певної сфери економічної діяльності.

Причинами неналежної оцінки вартості кваліфікованої праці, на наш погляд, можна визначити такі: а) економічна неспроможність держави забезпечити приведення заробітної плати у відповідність до середнього рівня по промисловості та недоліки бюджетної політики, спричинені економічними та позаекономічними факторами. Підвищення рівня соціалізації зведеного бюджету

проявляється у розширенні фінансування програм соціального захисту населення, тоді як галузі, що визначають рівень інтелектуального, фізичного та духовного розвитку особи відносяться до пріоритетів лише декларативно; б) невідповідність структури підготовлених фахівців вимогам ринку через недоліки у системі підготовки кадрів. Через «непрестижність» навчання в освітніх закладах середнього рівня, спостерігається фактична руйнація системи професійно-технічної освіти, що веде до дефіциту кваліфікованих працівників робітничих професій. Разом з тим, найбільш масовими професіями, підготовку яких проводять навчальні заклади країни є фахівці економічного та юридичного профілю, що додатково посилює невідповідність між пропозицією і потребами ринку праці;

– збереження значної міжтериторіальної диференціації оплати праці, яка гальмує формування загальнонаціональних стандартів життя. Рівень оплати праці в областях з найбільшою і найменшою заробітною платою у 2008 році відрізнявся в 1,53 рази. Частково така диференціація пояснюється впливом ряду факторів: дією так званої «кумулятивної причинності» – регіони, що володіють вихідними перевагами, залучають дедалі більше капіталу та робочої сили з регіонів, які перебувають у менш привабливих умовах [13, с. 6]; відмінностями у структурі економіки. Однак, відставання рівня заробітної плати в окремих областях у порівнянні з середньою заробітною платою по державі має стійкий характер і засвідчує відсутність реальних ринкових механізмів зниження міжтериторіальної диференціації оплати праці без державного втручання. На наш погляд, перелік критеріїв соціальної безпеки повинен бути доповнений індикатором, що відображає співвідношення рівня заробітної плати у області та середнього значення по державі в цілому, а його порогове значення може бути визначене у 80%. При цьому, у регіонах, щодо яких недотримується вказана пропорція, необхідно реалізувати комплекс організаційно-економічних заходів щодо забезпечення випереджаючого зростання заробітної плати;

– збереження невиправданої міжкваліфікаційної диференціації оплати праці. За даними Державного комітету статистики України, якщо середня заробітна

плата у грудні 2007 року становила 1675,0 грн., то нижче 1500,0 грн. отримували 64,1% працюючих, в тому числі у Тернопільській області – 79,7%, Волинській – 75,9%, Херсонській – 76,0%. Таким чином, констатуємо наявність двох соціальних прошарків населення: високооплачуваних працівників, частка яких складає до 30% загальної чисельності працюючих, і решти зайнятих громадян (близько 2/3), рівень заробітку яких не досягає середнього рівня. Разом з тим, на підприємствах-монополістах, також у фінансовій діяльності міжпосадові співвідношення в оплаті праці суттєво перевищують європейські стандарти.

Впродовж 2002-2008 років від 36,2 до 41,4% загального обсягу доходів населення становили соціальні трансферти. Їх призначення полягає у формуванні матеріального добробуту особливих категорій населення (особи пенсійного віку, інваліди, малозабезпечені громадяни, сім'ї з малими дітьми, безробітні) і визначає, значною мірою, параметри соціальної безпеки. При цьому їх можна віднести до важелів як активної (виплати із соціального страхування), так і пасивної (соціальні допомоги і компенсації) соціальної політики. Соціальні трансферти сприяють вирівнюванню доходів між різними соціальними групами населення і формуванню відчуття захищеності та впевненості у майбутньому. Однак, негативна сторона соціальних трансфертів полягає у стримуванні трудової активності і стимулюванні у суспільстві утриманських настроїв [150, с. 167; 197, с. 29], «культивуванні бідності» [201, с. 152-153], зростанні безробіття, податків, інфляції [148, с. 255], втраті економічного потенціалу [199, с. 365]. Однак, їх відсутність породжує загрозові наслідки соціального, політичного та економічного плану [197, с. 29].

Варто зауважити, що більшість науковців не вимагають повної ліквідації соціальних трансфертів, а лише вказують на неефективність їх структури, антистимулюючий ефект надмірної державної опіки, необхідність запровадження нових форм матеріальної підтримки, спрямованих на стимулювання трудової активності громадян і самостійного забезпечення особистого добробуту.

Найбільш поширеною у світі їх формою є трансферти всередині домогосподарства у вигляді взаємної допомоги між родичами. Однак, попри

значні їх обсяги, ці трансферти практично виведені за межі офіційної статистики, а тому проведення аналізу їх динаміки є утрудненим. Внаслідок цього, за офіційними даними основну частину соціальних трансфертів населенню складають виплати за загальнодержавними програмами соціального захисту. У світовій практиці важливе місце у формуванні доходів населення відіграють і добровільні грошові трансферти за рахунок коштів суб'єктів господарювання та фізичних осіб. Так, у 1993 році вони склали у 0,5% ВВП у Данії, 0,73% - у Німеччині, 2,1% - у Нідерландах, 1,9% - у Великобританії, 2,4% - у США [217, с. 12]. В Україні оцінювання ролі добровільних соціальних трансфертів як джерела доходів населення утруднене через недостатність даних офіційної статистики щодо обсягів грошових переказів фізичних осіб з-за кордону.

Динаміка соціальних трансфертів населенню за рахунок усіх джерел має сталий висхідний характер. За період 2001-2008 років їх загальний обсяг збільшився на 266,14 млрд. грн., або у 5,68 рази, тоді як зростання сукупних доходів склало 4,63 рази. В розрахунку на одну особу обсяг соціальних допомог і трансфертів зріс із 1161,29 грн. у 2001 році до 6964,27 грн. у 2008 році, або у 6,0 разів (табл. И.1 додатку И). Реальне зростання обсягу соціальних трансфертів у розрахунку на одну особу, з врахуванням інфляції, склало упродовж 2001-2008 років 2,68 рази.

Основною причиною такої динаміки соціальних трансфертів стало приведення їх мінімальних розмірів у відповідність до прожиткового мінімуму. Найшвидше обсяги соціальних трансфертів зростали у 2005-2006 роках у зв'язку із підняттям мінімальної пенсії до розміру прожиткового мінімуму, а також суттєвим збільшенням допомоги при народженні дитини. У 2008 році соціальні трансферти зросли більш, ніж в 1,4 рази, що, за оцінками експертів, пов'язане з впливом позаекономічних (насамперед, політичних) факторів.

Соціальні трансферти можуть надаватися у грошовій і натуральній формі. Грошові трансферти більш прийнятні з економічної та психологічної точки зору. З одного боку, вони створюють менший вплив на ринкову кон'юнктуру, забезпечують більш ефективне використання ресурсів. При наявності програм

натуральних трансфертів їх споживачі споживають значно більше субсидованого блага, ніж при використанні грошових трансфертів. Натуральні трансферти не мають механізму самообмеження споживання, що знижує ефективність соціальних видатків. З іншого боку, грошові трансферти забезпечують реципієнтам більшу свободу вибору. Вони володіють психологічними перевагами, оскільки не викликають відчуття неповноцінності, належності до другого сорту. Разом з тим, суттєвий недолік грошових трансфертів полягає у недовіротності механізму самоадресування допомоги, що вимагає формування адміністративних обмежень доступу до них [217, с. 21]. До негативів грошових трансфертів також відносять створення інфляційного тиску на економіку.

Впродовж 2001-2008 років в Україні переважали соціальні трансферти у грошовій формі, а їх частка у загальних обсягах соціальних трансфертів зростає з 51,20% у 2001 році до 65,17% у 2008 році (рис. И.1, И.2 додатку И). Це пов'язано із прискореним зростанням основних соціальних виплат: пенсій, допомог малозабезпеченим громадянам, сім'ям з дітьми, виплат по безробіттю. Натомість допомоги у натуральній формі в Україні представлені житловими субсидіями на оплату вартості житлово-комунальних послуг, пільгами на проїзд у транспорті, соціальними послугами.

Оцінюючи роль держави у наданні поточних соціальних трансфертів населенню України, можемо констатувати, що кошти бюджетів усіх рівнів не є визначальним джерелом їх формування. Так, у 2002-2008 роках питома вага трансфертів за рахунок бюджетних ресурсів у загальних їх обсягах коливалася від 14,51% у 2003 році до 25,72% у 2005 році. Водночас, можна стверджувати про наявність довгострокової тенденції до зростання ролі держави у формуванні загального обсягу соціальних трансфертів населенню України (табл. 2.6), що пояснюється випереджаючим підвищення розмірів основних соціальних виплат.

Внесок держави у формування соціальних трансфертів населенню не обмежується лише їх фінансуванням за рахунок коштів бюджетів, оскільки акумульовані у державних соціальних позабюджетних фондах кошти також спрямовуються на вказані цілі. Якщо долучити до обсягів бюджетного

фінансування соціальних трансфертів фінансові ресурси, які направляються на соціальні виплати із вищезазначеного джерела, то можемо констатувати, що у 2008 році із загального обсягу поточних трансфертів населенню, який становить 322,95 млрд. грн., більше половини (204,2 млрд. грн., або 63,2%) склали ресурси, акумульовані у системі державних фінансів. Для порівняння, у 2007 році відповідні показники становили 132,5 млрд. грн., або 57,9%.

Таблиця 2.6

Динаміка обсягів соціальних поточних трансфертів за рахунок бюджетних коштів в Україні впродовж 2002-2008 рр.¹

Показники	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Загальний обсяг соціальних допомог та інших поточних трансфертів населенню з усіх джерел, млрд. грн.	67,29	78,03	104,85	151,31	183,90	229,04	322,95
Соціальні трансферти за рахунок бюджетних коштів, млрд. грн.	11,26	11,32	17,31	38,92	39,26	44,84	71,41
Частка соціальних допомог та інших поточних трансфертів за рахунок бюджетних коштів у загальних обсягах, %	16,73	14,51	16,51	25,72	21,35	19,47	22,11

Примітка: 1. – Складено і розраховано автором за даними Держкомстату, МФУ і Комітету з питань бюджету ВРУ.

Провідне місце у структурі соціальних трансфертів належить соціальним гарантіям непрацевдатним особам, насамперед пенсіонерам. Відповідно до розроблених Міністерством економіки України критеріїв, рівень соціальної безпеки стосовно пенсійного забезпечення оцінюється шляхом розрахунку співвідношення між мінімальною пенсійною виплатою і розмірами прожиткового мінімуму для непрацевдатних осіб. З огляду на те, що держава не може гарантувати громадянам доходу, який не забезпечує задоволення життєво необхідних потреб, критичне значення цього показника зафіксоване на рівні 1,5-2 рази. Порівнюючи динаміку пенсійних виплат із вищевказаним критерієм соціальної безпеки, можемо констатувати його невиконання. Лише в кінці 2005 року розміри мінімальної пенсії приведені у відповідність з прожитковим

мінімумом для непрацевдатних осіб, а встановлення її на рівні 1,5-2-разового розміру базового соціального стандарту у найближчій перспективі не передбачається. Крім цього, в середині 2007 року майже 80% пенсіонерів отримували практично однакову пенсію, що не суттєво відхилялася від мінімального її розміру, в тому числі у 13,4% одержувачів виплати не перевищували прожиткового мінімуму [42, с. 6].

Середній розмір пенсії упродовж 2000-2008 років зріс у 10,91 рази до рівня 751,4 грн. на місяць. При цьому, починаючи із 2006 року, він перевищував рівень прожиткового мінімуму для непрацевдатних осіб, а на середину 2008 року вказане співвідношення складало 1,56 і практично відповідає нижній межі критерію, встановленого для мінімальної пенсійної виплати (додаток К).

Не забезпечуючи непрацевдатним особам матеріального добробуту у відповідності з вимогами соціальної безпеки, фінансово незбалансована система пенсійного страхування в Україні, між тим, перебуває на межі постійної неплатоспроможності. Спостерігається стійка тенденція до зростання навантаження пенсійної системи на економіку, що проявляється у підвищенні питомої ваги «пенсійних» видатків у ВВП. Якщо у 2003 році це співвідношення складало 9,31%, то у 2007 році – уже 14,02%. У 2008 році сукупні пенсійні виплати склали понад 15,8% ВВП, що є одними із найвищих показників у світі.

Неодноразове стрибкоподібне підвищення мінімального розміру пенсії, проведене із політичних мотивів без врахування економічних можливостей Пенсійного фонду України спричиняє фінансову кризу пенсійної системи. Держава змушена покривати дефіцит бюджету Пенсійного фонду за рахунок коштів державного бюджету. У 2005 році на ці потреби з державного бюджету було виділено більше 23 млрд. грн., або 35,1% видатків Пенсійного фонду, в тому числі 16,3 млрд. грн. на покриття дефіциту. У 2008 році, не зважаючи на збалансування дохідної і видаткової частини бюджету Пенсійного фонду, трансферти з державного бюджету на виплату пенсій за особливими програмами склали 34,8 млрд. грн., або 24,8% загального обсягу доходів.

Внаслідок розбалансування бюджету Пенсійного фонду України, працездатні громадяни фактично двічі фінансують виплати непрацюючим: вперше, коли сплачують усі види пенсійних внесків та вдруге, через виділення бюджетних коштів на покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду і субсидування виплати пенсій за особливими програмами.

До інших причин розбалансування бюджету Пенсійного фонду України слід віднести звуження його дохідної бази через існування механізмів пільгової сплати страхових внесків. За оцінками вітчизняних економістів, фіскальне навантаження щодо сплати страхових внесків, яке припадає на учасників спрощеної системи оподаткування, залишається майже у шість разів нижчим, ніж для інших платників [42, с. 5]. Тим часом, на осіб, які використовують пільгові схеми оподаткування і беруть, фактично, формальну участь у формуванні доходів Пенсійного фонду України, поширюється державна соціальна гарантія призначення пенсії не нижче її мінімального розміру, що суперечить принципам загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Не відповідає принципам соціальної справедливості і призначення пенсій за особливими програмами, які гарантують значно вищий рівень матеріального забезпечення, ніж це передбачено положеннями базового закону про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Ця практика веде до дискримінаційного з позицій соціальної справедливості розриву між розмірами загальних пенсій та пенсій, призначених за особливими програмами. Основним фінансовим ресурсом виплати «особливих» пенсій є кошти Державного бюджету України, які передаються Пенсійному фонду через механізм субвенцій. З огляду на те, що у формуванні доходів державного бюджету беруть участь усі громадяни, практику призначення таких пенсій можна назвати механізмом несправедливого перерозподілу доходів на користь окремих категорій населення. Цей перерозподіл відбувається у напрямку від менш до більш заможних, що призводить до поглиблення соціально-майнової диференціації населення.

Крім пенсійних виплат до складу соціальних трансфертів населенню відносять соціальні допомоги та інші виплати із соціального забезпечення.

Система соціальної допомоги в Україні спрямована на забезпечення соціального захисту ряду категорій населення, зокрема, неповнолітніх громадян, інвалідів, малозабезпечених сімей, ветеранів війни та праці, громадян, які потерпіли від аварії на ЧАЕС. Особливого розвитку в Україні набула система соціальної підтримки дітей, сімей з дітьми та малозабезпечених громадян, спрямована на полегшення матеріального стану людей не залежно від їх трудової діяльності.

Поряд із розвитком системи соціальної допомоги та розширенням переліку видів матеріального забезпечення, починаючи з 2000 року, в Україні запроваджено новий показник для розрахунку їх розмірів – рівень забезпечення прожиткового мінімуму, або гарантований мінімум (рис. Л.1 додатку Л). Його використання продиктоване відсутністю у держави реальних фінансових можливостей забезпечити декларовані соціальними законами розміри соціальних допомог. Водночас, положення про застосування гарантованого мінімуму суперечать Основному закону держави, що було підтверджено у травні 2008 року рішенням Конституційного суду України. Однак, особливою думкою суддів було вказано, що політика у сфері забезпечення соціально-економічних прав людини повинна базуватися на принципах пропорційності і передбачати збалансування інтересів окремої людини та суспільства в цілому. Таким чином, було фактично визнано право держави обмежувати рівень соціальних виплат відповідно до фінансових можливостей, якщо виконання в повному обсязі зобов'язань перед окремими групами населення загрожує виникненням дефіциту фінансових ресурсів для задоволення соціальних потреб інших громадян.

Упродовж 2002-2008 рр. спостерігалось суттєве зростання видатків зведеного бюджету на фінансування соціальних допомог та інших виплат із соціального забезпечення. Якщо у 2002 році на ці потреби було спрямовано 12,41 млрд. грн., то у 2008 році – 74,04 млрд. грн., або майже у 6,0 разів більше (табл. 2.7).

Починаючи з 2005 року, більше половини загального обсягу бюджетних коштів направлялось на соціальне забезпечення пенсіонерів, яке передбачало покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України і виплату пенсій за особливими програмами. Однак, найвищими темпами зростали видатки на

фінансування соціальних допомог та інших виплат із соціального забезпечення сімей, дітей та молоді. Річні видатки на ці потреби зросли у 2008 році у порівнянні з 2002 роком у 8,7 рази і склали 11,58 млрд. грн. Однак, реальне зростання розмірів соціальних допомог не значне (рис. Л.2, Л.3, Л.4, Л.5, Л.6, Л.7 додатку Л).

Таблиця 2.7

Динаміка видатків Зведеного бюджету України на соціальний захист і соціальне забезпечення в Україні упродовж 2002-2008 рр., млн. грн.¹

Показники	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, в тому числі:	12,41	12,64	19,10	39,74	41,08	48,52	74,04
соціальне забезпечення пенсіонерів	4,81	4,53	9,29	28,76	26,92	26,01	42,65
соціальна допомога і соціальне забезпечення сім'ї, дітей і молоді	1,33	1,73	1,97	3,31	5,17	8,80	11,58
соціальне забезпечення ветеранів війни та праці	1,58	1,58	1,82	1,94	2,71	3,90	3,92
інші видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення	4,69	4,80	6,02	5,73	6,28	9,81	15,89

Примітка. 1 – Складено і розраховано автором за даними МФУ і Комітету з питань бюджету ВРУ.

Зростання обсягів бюджетного фінансування соціальних допомог, між тим, не відбивається відповідним чином на показниках соціальної безпеки. Основна мета функціонування системи соціальних виплат полягає у забезпеченні добробуту вразливих верств населення на прийнятному рівні і вирішення проблеми бідності. Однак, рівень бідності в Україні впродовж 2002-2008 років залишався стабільно високим. Якщо у 2004 році він оцінювався у 27,2% населення, то в середньому за 2003-2005 роки за оцінкою Світового банку складав 28,2%. При цьому спостерігалось зростання межі бідності з 172,0 грн. у 2001 році до 500,0 грн. у 2007 році, але і тоді рівень бідності перевищував 28% [91]. Відповідно до критеріїв соціальної безпеки, небезпечним вважається рівень бідності, який перевищує 25% населення. Зростав також показник крайньої бідності, який у 2002 році оцінювався на рівні 13,7% усього населення, а в 2007

році – уже 15% [66]. У цьому ж році середньодушові доходи 32,3% усього населення держави не перевищували прожиткового мінімуму. Застосувавши критерій бідності країн Євросоюзу (бідною вважається особа, рівень доходів якої нижче 60% середнього по країні), до категорії бідних в середині 2007 року можна було віднести 62,2% населення України [191]. У Великобританії для оцінки рівня бідності застосовується критерій, коли бідною вважається особа з доходами нижче 40-50% від середнього показника по країні.

Причини неефективності системи соціальної допомоги, на наш погляд, криються у такому: по-перше, розміри більшості допомог визначаються на основі гарантованого мінімуму, який складає в залежності від демографічної та соціальної групи від 20 до 33% прожиткового мінімуму; по-друге, реальне зростання рівня прожиткового мінімуму (який є основою для визначення розмірів допомог), скориговане на темпи інфляції, упродовж 2001-2008 роки склало лише 8,6%, що вочевидь недостатньо для забезпечення зниження рівня бідності; по-третє, у 2006-2007 роках спостерігалось падіння реальних розмірів соціальних допомог, оскільки їх номінальне зростання було повністю нівельоване інфляцією. Недоліком діючого механізму призначення допомог є надто низький рівень охоплення бідного населення адресною допомогою із малозабезпеченості, тоді як масштаби помилки включення (надання допомоги не бідним громадянам) вона визначає у 48,5-73,6% [120, с. 288]. Все вищенаведене засвідчує необхідність реформування системи соціальної допомоги в Україні у напрямку посилення її адресності та підвищення результативності державної підтримки.

Іншою характерною ознакою вітчизняної системи соціальних гарантій матеріального добробуту є надмірний розвиток соціальних пільг, який не враховує ні економічні можливості держави, ні основну ідею їх запровадження – досягнення соціальної справедливості. За період після здобуття незалежності було прийнято понад 25 законів, якими встановлено соціальні пільги, але єдиний порядок їх надання досі залишається не розробленим. За підрахунками науковців, систему пільг наприкінці 2007 року регулювали 146 законодавчих актів, в тому числі 6 Кодексів України, 83 Закони України, 6 указів Президента України, 28

постанов Кабінету Міністрів України. При цьому держава мала зобов'язання щодо надання 320 видів соціальних пільг 359 категоріям населення [230, с. 365].

Соціальними пільгами на даний час охоплено 19,5 млн. осіб, або більше 42% населення України. Основними категоріями громадян, які мають право на пільги, є: ветерани праці (близько 4,9 млн. осіб); ветерани війни (близько 3,3 млн. осіб); постраждалі внаслідок Чорнобильської катастрофи (близько 2,1 млн. осіб); діти війни (6,7 млн. осіб); особи, які мають право на пільги за службовою ознакою (близько 1,3 млн. осіб), пенсіонери за віком (10,6 млн. осіб).

Показовим є те, що у 2007 році на кожного громадянина України за законодавством припадало більше однієї пільги (1,35) середньою вартістю понад 376 грн. в розрахунку на рік (6,37% річного прожиткового мінімуму). В середньому, на кожного пільговика з категорії осіб, які постраждали від аварії на ЧАЕС припадало 4,4 пільги вартістю 469 грн. на рік (7,94% річного прожиткового мінімуму), з категорії ветеранів війни – 2,2 пільги вартістю більше 611 грн. в розрахунку на рік (10,35%) [129]. Можемо констатувати, що гарантовані обсяги соціальних пільг є мізерними у співвідношенні з розмірами прожиткового мінімуму і не здатні суттєво вплинути на рівень матеріального добробуту пільговиків. Однак, у зв'язку з домінуванням категоріального принципу надання пільг, право на них має така кількість населення, що за умови повного виконання вимог законодавства щодо їх надання у 2007 році на ці потреби необхідно було б виділити більше 500 млрд. грн. коштів, тоді як розміри всього державного бюджету складали менше 200 млрд. грн. Навіть при частковому виконанні вимог законів щодо надання пільг державному бюджету на їх фінансування не вистачає 12-13 млрд. грн., а із загальної кількості пільговиків лише третину сімей можна зарахувати до незаможних. До того ж, у соціальній сфері використовуються великі кошти, які практично не контролюються суспільством [129].

З огляду на це, одним із головних пріоритетів соціальної політики в сучасних умовах є реформування системи соціальних пільг в напрямку посилення їх адресності та підвищення ефективності. На реалізацію цієї мети спрямовані положення Стратегії заміни пільг на адресну допомогу, реалізація якої повинна

була розпочатися у 2002 році. Проте, внаслідок відсутності фінансування у 2003-2004 роках її виконання було призупинене, а в подальшому і взагалі скасоване.

Не зважаючи на фактичну відмову від реалізації Стратегії заміни пільг на адресну допомогу, певні заходи щодо їх реформування все ж проводяться. Зокрема, з метою обмеження кола осіб, які мають право на пільги, у 2002 році скасовано ряд пільг, які надаються за службовою ознакою за одночасного підвищення грошового забезпечення, заробітної плати, державної допомоги чи інших грошових виплат. У 2008 році скасовано низку пільг для народних депутатів, державних службовців тощо. При цьому, поряд із скасуванням деяких пільг було введено нові пільги для шахтарів та їх дітей, вчителів і медичних працівників. У 2008 році було зроблено крок до запровадження адресного надання соціальних пільг. Передбачалося, що пільги надаватимуть особам, які мають на них право лише в тому разі, якщо їхні доходи нижчі, ніж доходи, які надають право на податкову соціальну пільгу. Однак, у зв'язку з прийняттям Рішення Конституційного Суду України №10-рп/2008 від 22 травня 2008 року про незаконність обмеження соціальних пільг і допомог, це положення так і не вступило в дію.

Важливою соціальною гарантією, яка, втім, не реалізується через окремий соціальний трансферт, є індексація грошових доходів населення. Вона є механізмом компенсації негативного впливу інфляційного чинника на реальні доходи населення через їх підвищення відповідно до динаміки споживчих цін. Правову основу індексації закладає Закон України «Про індексацію грошових доходів населення» №1282-ХІІ від 3 липня 1991 року. Механізм індексації поширюється не на усі грошові доходи, а лише на заробітну плату та частину соціальних трансфертів (пенсії, стипендії, виплати із загальнообов'язкового державного соціального страхування та ін.), а починає діяти за умови, що індекс споживчих цін перевищить величину порогу індексації, визначену у 101%. За межі дії механізму виведені більшість соціальних допомог, які мають цільовий і разовий характер (одноразова допомога при народженні дитини, матеріальна допомога, допомога у зв'язку з вагітністю і пологами та ін.). Крім того, у зв'язку

з відсутністю реальних економічних можливостей забезпечити компенсацію дії інфляції у повному обсязі, індексації підлягають лише доходи в межах прожиткового мінімуму, визначеного для відповідних соціальних та демографічних груп. Зважаючи на ці чинники, можемо констатувати недостатню ефективність механізму індексації грошових доходів у питанні відшкодування втрат реальних доходів населення під впливом інфляції.

Одним з проявів матеріального добробуту людини, який безпосередньо впливає на рівень соціальної безпеки, є реалізація права на житло. Показники задоволення потреби у комфортних житлових умовах належать до провідних індикаторів рівня життя, дають змогу оцінювати ефективність державної політики у цій сфері.

Оцінюючи рівень задоволення житлових потреб населення, можемо констатувати таке: впродовж 2001-2007 років загальна площа житлового фонду в державі зросла на 31,5 млн. м², або на 3,1%. Водночас, житловий фонд віком до 5 років складає всього 4,4% загального обсягу, а 68,8% домогосподарств проживають у житлі, збудованому у 1960-1980 років [212, с. 87]. В розрахунку на одного жителя обсяг житлової площі у 2007 році склав 22,5 м², що на 4,7 м² перевищує показники 1990 року. Водночас, для 7,03 млн. сімей, або 40,9% загальної кількості цей показник становить менше 13,65 м², що є мінімальною санітарною нормою. Однак, згідно Методики оцінки рівня економічної безпеки, критично необхідним вважається показник 25 м² житлової площі в розрахунку на одного мешканця. Отже, можемо констатувати його не дотримання в Україні.

На наш погляд, наведений критерій дещо спрощено характеризує рівень задоволення житлових потреб населення, оскільки не враховує рівень диференціації житлових умов та ступінь задоволення житлової потреби у розрізі різних соціальних груп населення. З огляду на це, пропонуємо доповнити критерій соціальної безпеки показником, який визначатиме граничну питому вагу домогосподарств, для яких показник житлової площі в розрахунку на одного члена не перевищує критично допустимого рівня.

Оцінюючи роль держави у задоволенні житлових інтересів громадян, слід зауважити, що в сучасних умовах змінилися як масштаби державної діяльності у цій сфері, так і механізми забезпечення населення житлом. Практика будівництва житла для громадян за рахунок бюджетних коштів та його розподілу відповідно до сформованої черги виявилася нежиттєздатною в умовах становлення ринкової економіки та економічного спаду 1991-2000 років. Економічна рецесія і пов'язана з цим криза державних фінансів спричинили різке згортання обсягів житлового будівництва за рахунок бюджетних коштів та загострення житлової проблеми. У 2000 році отримали житло за рахунок коштів держави 32 тис. сімей, що у 7,3 рази менше, ніж у 1990 році. Не зважаючи на відновлення з 2000 року економічного зростання та збільшення обсягів бюджетних видатків на будівництво житла, внаслідок підвищення вартості будівельних робіт кількість сімей, які поліпшили житлові умови за кошти держави продовжує скорочуватися. У 2000-2007 роках цей показник скоротився в 1,9 рази, а кількість сімей, які отримали житло, склала у 2007 році лише 17 тисяч. Обсяги будівництва житла за кошти держави складають лише 1-1,3% загального обсягу введеної житлової площі.

Однак, звуження переліку категорій населення, які можуть претендувати на отримання житла за рахунок бюджетних коштів, самостійне розв'язання житлової проблеми призвели до суттєвого зменшення черги на його отримання. Якщо у 1990 році у черзі перебувало 2,64 млн. сімей, то у 2007 році – 1,25 млн. сімей, або на 1,39 млн. сімей менше (рис. М.1 додатку М). При цьому 857 тис. сімей, або 68,5% загальної кількості черговиків, чекали на поліпшення житлових умов більше десяти років, тоді як у 1990 році відповідні показники склали 285 тис. сімей, або 11%.

Особливо гострою житлова проблема є для молодих сімей, для значної кількості яких питання стоїть в отриманні будь-якого житла. В даний час в Україні з 2,5 млн. молодих сімей лише 33% мешкають в окремих квартирах, а близько 31% сімей не забезпечені житлом взагалі [148, с. 9]. При цьому, для забезпечення молоді житлом, за оцінками Державного комітету статистики України, у цінах 2002 року необхідно близько 7 млрд. грн. [68].

Для своєчасного забезпечення молодих сімей житлом у 1998 році за посередництва Фонду сприяння молодіжному житловому будівництву розпочалася реалізація Програми надання пільгових довготермінових кредитів молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла. Оцінюючи результати її реалізації у 1998-2002 роках, можемо констатувати їх недостатність. За перші п'ять років існування Програми з бюджетів усіх рівнів було виділено лише 225,29 млн. грн., що дало змогу надати кредити 3,97 тис. молодим сім'ям і проінвестувати будівництво 268,72 тис. м² житла (табл. М.1 додатку М). Водночас, лише на квартирному обліку у 2002 році перебувало 88,5 тис. молодих сімей [68], що засвідчує мізерність бюджетного фінансування Програми.

У 2002 році розпочалася реалізація Державної програми забезпечення молоді житлом, розрахована на період до 2012 року. Згідно з нею передбачається залучити на будівництво житла для молоді близько 5,8 млрд. грн., добудувати об'єкти незавершеного будівництва загальною площею 1,5 млн. м² і забезпечити житлом більше 20 тис. молодих сімей. Крім того, при належному фінансуванні планується забезпечити житловими будинками і квартирами ще близько 50 тис. молодих сімей [68]. На першому етапі (2004-2005рр.) планувалося з державного бюджету виділити 1157,39 млн. грн.; на другому (2006-2009рр.) – 2551,88 млн. грн.; на третьому (2010-2012рр.) – 2100,85 млн. грн. [148, с. 9]. Програма передбачає активізацію надання пільгових молодіжних довготермінових кредитів на будівництво і придбання житла та суттєве збільшення бюджетних видатків.

Не зважаючи на деяке зростання обсягів видатків бюджетів на виконання Програми, вони так і не досягли очікуваних масштабів. Якщо у 2003-2004 роках спостерігалася висхідна динаміка видатків на кредитування, кількості виданих кредитів та обсягів проінвестованого житла, то у подальшому ці показники скорочувалися. Всього упродовж 2003-2008 років з бюджетів усіх рівнів на пільгове молодіжне кредитування було спрямовано 711,54 млн. грн., а за увесь період існування молодіжних житлових кредитів (1998-2008) – 936,83 млн. грн. Це дало змогу надати кредит 9,35 тис. молодим сім'ям та проінвестувати

будівництво 631,29 тис. м² житла [88; 89], що становить 0,9% обсягів введення житла в цілому по державі.

Поряд із пільговим кредитуванням у 2004 році розпочато реалізацію Програми часткової компенсації відсоткової ставки кредитів комерційних банків, наданих молодим сім'ям та самотнім молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) і придбання житла. Однак її результати виявилися неоднозначними. Період 2004-2005 років позначився інтенсивним зростанням кількісних показників виконання Програми – обсяг бюджетних видатків на її реалізацію склав 26,5 млн. грн., що дало змогу укласти 16,94 тис. кредитних угод та залучити 1,83 млрд. грн. банківських ресурсів на інвестування будівництва чи придбання житла для молодих сімей. Однак, у 2006 році запроваджено ряд обмежень для потенційних учасників Програми, серед яких вимога обов'язкового перебування позичальника на квартирному обліку, зменшення терміну компенсації до п'яти років, скасування додаткових пільг при народженні дітей. Це спричинило різке скорочення кількості бажаючих скористатися Програмою і втрати самого сенсу її існування. У 2006 році не було укладено жодної угоди про часткову компенсацію банківських кредитів на будівництво чи придбання житла, а в 2007 році лише 205 угод, що у 77,1 рази менше, ніж у 2005 році. Водночас, спостерігалось суттєве недофінансування компенсації банківських кредитів, хоча зростання бюджетних видатків на ці потреби у 2006 році склало майже 4 рази до 99,25 млн. грн. Разом з тим, банківські установи вимагали від позичальників чіткого виконання умов іпотечних договорів, що поставило значну частину учасників Програми у важке фінансове становище. Лише у 2007 році зростання відповідних видатків бюджету дало змогу погасити заборгованість перед позичальниками і продовжити реалізацію програми. Разом з тим, довіра до держави як до учасника і гаранта виконання Програми була суттєво підірвана, що спричинило скорочення кількості укладених договорів упродовж 2007-2008 років (табл. 2.8).

Оцінюючи динаміку сукупних видатків бюджетів на забезпечення молоді житлом за усіма програмами, можемо зауважити, що при запланованих обсягах

видатків державного бюджету на їх реалізацію упродовж 2004-2009 років у 3709,27 млн. грн. фактичні обсяги фінансування склали на середину 2008 року 1025,73 млн. грн., або 27,65% від потреби. Учасниками державних програм за увесь період їх існування стали 27,03 тис. молодих сімей, що склало 30,5% від кількості тих, хто перебував у 2002 році на квартирному обліку і менше 4% молодих родин, які потребують поліпшення житлових умов. При цьому щодо програми молодіжного житлового кредитування спостерігається негативна ситуація поступового скорочення нових бюджетних видатків при збільшенні обсягів повернення раніше виданих кредитів. Це, на наш погляд, може свідчити про згортання реалізації Програми.

Таблиця 2.8

Динаміка розвитку часткової компенсації банківських кредитів за рахунок бюджетних коштів в Україні у 2004-2008 рр.¹

Показники	2004	2005	2006	2007	2008
Видатки з Державного бюджету України, млн. грн.	1,5	25,0	99,25	114,24	74,20
Обсяг залучених банківських ресурсів, млн. грн.	95,63	1738,03	0,00	40,45	н.д.
Кількість укладених угод, од	1143	15800	0	205	530

Примітка: 1 – Складено і розраховано автором за [88; 89].

З огляду на вищезазначене, можемо стверджувати про недостатність результатів виконання Державної програми забезпечення молоді житлом, її декларативність та самоусунення держави від вирішення житлової проблеми молодих сімей.

Оцінюючи динаміку сукупних видатків зведеного бюджету держави на забезпечення реалізації права людини на житло, можемо зауважити, що упродовж 2002-2007 років їх номінальне зростання склало 21,81% до рівня 2433,89 млн. грн. у 2007 році. Реальні видатки, визначені з врахуванням динаміки споживчих цін, у 2007 році склали лише 69,84% від рівня 2002 року.

Підсумовуючи аналіз тенденцій державного фінансового забезпечення соціальних гарантій матеріального добробуту, можемо констатувати, що за рахунок ресурсів зведеного бюджету і соціальних позабюджетних фондів

формується більше половини загального обсягу доходів населення. При цьому серед форм фінансового забезпечення провідна роль належить соціальному страхуванню і бюджетному фінансуванню, тоді як кредитні механізми не отримали достатнього розвитку.

2.3. Оцінка динаміки державного фінансування соціальних гарантій споживання суспільних послуг

Важливим аспектом забезпечення соціальної безпеки є задоволення соціальних потреб, що визначають становлення і розвиток людини як особистості. Коло цих потреб надзвичайно широке. Однак, зважаючи на мету нашого дослідження, акцентуємо увагу на тих з них, які втілені у відповідних соціальних гарантіях та домінуючу роль у забезпеченні яких відграють фінансові ресурси держави.

Провідне місце у системі соціальних гарантій споживання суспільних послуг, спрямованих на задоволення духовно-культурних та інтелектуальних потреб індивіда, займають гарантії надання послуг у соціальній сфері, що їх сучасна економічна наука відносить до царини інвестування у людський капітал. В наш час людський капітал характеризують як накопичений людиною запас здібностей, знань, навиків та вмінь, інших особистих характеристик, які використовуються в тій чи іншій сфері суспільного відтворення. В умовах переходу до нематеріальної економіки вкладення у людський капітал сприяють зростанню продуктивності і скороченню втрат праці, виступаючи одним із визначальних факторів зростання національного багатства та добробуту нації. Людський капітал дедалі більшою мірою стає головним джерелом нагромадження національного багатства [189, с. 35], а інвестиції в нього дають для держави віддачу в п'ятеро-вшестеро більшу, ніж вкладення в матеріальне виробництво [26, с. 81].

В умовах становлення інформаційного суспільства найважливішим показником відтворення людського капіталу стає освіта. За різними оцінками, за

рахунок витрат на початкову і середню освіту країни отримують до 30% приросту ВВП, а за рахунок вищої освіти – до 8-15% [117, с. 54]. На ефективності та значній економічній віддачі інвестицій в освіту наголошують Дж. Стігліц [218, с. 455], І. Лукінов [116, с. 298]. Вказуючи на людський капітал як основу соціальної стабільності, на тісному взаємозв'язку між матеріальним добробутом особи і рівнем її освіти наголошують О. Головніна [43, с. 353], Ш. Розен [186, с. 102-121], К. Макконнелл, С. Брю, С. Фішер [43, с. 354-355]. Академік Л. Абалкін визначає освітній потенціал ключовим фактором розвитку суспільства [1, с. 43], а на думку Н. Левчук, освіта визначає соціальний статус людини, рівень культури, впливає на формування структури її потреб [112, с. 148].

Інвестиції в освітню галузь також можна розглядати як один із можливих методів мінімізації негативних наслідків демографічної кризи. Скорочення обсягів робочої сили актуалізує нові вимоги до продуктивних сил: зміщення пріоритетів наповнення трудових ресурсів із кількісних на якісні, що потребує зростання капіталовкладень у сферу людського розвитку відповідно до вимог суспільства [112, с. 148]. Отже, інвестиції в інтелектуальний розвиток людини в сучасних умовах можна визначити як один із головних факторів забезпечення економічного розвитку, ефективний метод вирішення соціальних проблем та забезпечення соціальної безпеки.

У 2007 році обсяг наданих послуг у фактичних цінах в освіті склав 46,50 млрд. грн., що у 3,74 рази перевищує рівень 2001 року, а валова додана вартість збільшилася до 35,75 млрд. грн., або у 4,02 рази. В розрахунку на одного мешканця України обсяг наданих послуг освіти зріс за 2001-2007 роки у 3,92 рази до 996,89 грн. на рік, а валова додана вартість – у 4,21 рази.

Традиційно, ще з радянських часів в Україні збереглася мережа закладів соціальної сфери, що є основними продуцентами вказаних послуг, а основною формою їх фінансового забезпечення залишається бюджетне фінансування. Із загальної кількості загальноосвітніх шкіл в Україні лише 1% складають приватні школи, тоді як у США – 10-13%, в у Новій Зеландії – 95% [18, с. 2].

Критерії соціальної безпеки, розроблені Міністерством економіки України, передбачають оцінку співвідношення між обсягами бюджетних видатків на фінансування суспільних послуг до ВВП, а не порівняння загального обсягу фінансових ресурсів, які надходять у соціальну сферу з усіх джерел. З огляду на це, з метою оцінки ролі держави у фінансовому забезпеченні соціальних гарантій у сфері освіти, проаналізуємо рівень та динаміку фінансування освітньої галузі за рахунок фінансових ресурсів зведеного бюджету держави, та оцінимо їх відповідність вимогам соціальної безпеки.

Економічна рецесія 1991-1999 років спричинила кризу державних фінансів і негативним чином позначилася на фінансовому забезпеченні закладів освітньої сфери. Номінальне зростання державних видатків на освіту нівелювалося під впливом динаміки споживчих цін, внаслідок чого спостерігалось зниження кількісних і якісних результатів діяльності галузі.

Період 2000-2002 років характеризувався прискореним зростанням видатків зведеного бюджету держави на освіту, темпи якого у 2-3 рази перевищували динаміку сукупних видатків зведеного бюджету. Однак, у наступні два роки ситуація була протилежною (рис. Н.1 додатку Н). Загалом за період 2002-2008 років номінальне зростання видатків зведеного бюджету на освіту склало 48,7 млрд. грн., або 5,0 рази, а їх питома вага у ВВП збільшилася з 5,43% у 2002 році до 6,41% у 2008 році (табл. 2.9).

Таблиця 2.9.

**Видатки Зведеного бюджету України на розвиток освіти
впродовж 2002-2008 рр., млн. грн.¹**

Показник	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Валовий внутрішній продукт	225810	267344	345113	441452	544153	712945	950503
Видатки Зведеного бюджету України	60318,9	75792,5	102538,4	141698,8	175284,5	226054,4	309216,2
в тому числі:							
Видатки на освіту	12269	14978	18342,6	26745,3	33785,0	44333,6	60954,9
у % до ВВП	5,43	5,60	5,32	6,06	6,21	6,22	6,41
у % до видатків Зведеного бюджету	20,34	19,76	17,89	18,87	19,27	19,61	19,71

Примітка: 1 – Складено і розраховано автором за даними МФУ і Комітету з питань бюджету ВРУ.

Оцінюючи відповідність обсягів фінансування освіти вимогам соціальної безпеки, можемо констатувати їх невиконання. Рівень видатків на освіту не відповідає критерію, визначеному Методикою оцінки рівня економічної безпеки (8,3% ВВП), а також значно нижчий у порівнянні з аналогічними показниками розвинутих зарубіжних країн. До прикладу, рівень видатків розширеного уряду на освіту становить у Данії 8,8% ВВП, США – 8%, Бельгії – 8,3%, Швеції – 7,7% [255, с. 64]. Якщо скористатися загальноприйнятим у світі показником рівня суспільних видатків на освіту у ВВП, то в Україні він складає близько 6,5% ВВП, що значно нижче від оптимальних 8-10% ВВП. При цьому, в Україні більше 95% суспільних видатків на освіту становлять видатки зведеного бюджету держави.

У науковій літературі відсутній єдиний підхід до того, на які види освіти повинна поширюватися дія соціальних гарантій. На думку О. Василика, за рахунок фінансових ресурсів держави слід покривати лише видатки на загальну середню освіту, а отримання професійної освіти повинне бути платним [30, с. 274]. Однак, як стверджує С. Батажок, держава не може гарантувати громадянину підтримання стану бідності [17, с. 23], а відсутність професійної освіти обмежує можливості для отримання високих доходів. З огляду на це, видатки на надання професійних освітніх послуг слід віднести до сфери державного фінансового забезпечення соціальних гарантій.

Оцінюючи динаміку бюджетного фінансування освіти у розрізі її видів (рис. Н.2, Н.3, табл. Н.1 додатку Н), відзначимо, що найбільша частка видатків у 2002-2008 роках припала на загальну середню освіту, склавши в середньому 40,19-41,68% загального обсягу. Загалом за 2002-2008 роки її фінансування збільшилося на 20,47 млрд. грн., або у 5,15 рази, що перевищує темпи приросту видатків як по галузі загалом, так і по інших напрямках освіти. З врахуванням цінового фактора, освітні видатки зведеного бюджету зросли за вказаний період у 2,41 рази.

Видатки на дошкільну та позашкільну освіту у 2002-2008 роках збільшились на 7811,49 млн. грн., досягши у 2008 році 9653,72 млн. грн., або 15,84% загального обсягу освітніх видатків зведеного бюджету. Якщо ж підійти до структуризації освітніх послуг з точки зору надання базової та професійної

підготовки, то упродовж 2002-2008 років переважали видатки на забезпечення інтелектуального та духовного розвитку дітей (дошкільна, загальна середня і позашкільна освіта), а їх питома вага у загальній структурі зросла з 55,2% у 2002 році до 57,51% у 2008 році (рис. Б.2 додатку Б).

Зростання обсягів фінансування освіти за рахунок бюджетних коштів супроводжується, між тим, суттєвим скороченням мережі відповідних закладів. Кількість загальноосвітніх шкіл у 2008/2009 навчальному році скоротилася порівняно з 2002 роком на 5% і складала 21,0 тисячу. Звичайно, основною причиною такої динаміки закладів освіти є демографічна криза, оскільки чисельність учнів у 2008/2009 навчальному році порівняно з показниками 2002 року знизилася на 30,1% (табл. Н.2 додатку Н). При цьому видатки зведеного бюджету на фінансування загальноосвітніх навчальних закладів в розрахунку на одного учня зросли у 2002-2008 роках на 4755,35 грн., або у 7,4 рази.

Значне скорочення кількості учнів ставить питання про оптимізацію мережі загальноосвітніх навчальних закладів задля підвищення ефективності використання бюджетних коштів за одночасного забезпечення доступності і якості освітніх послуг. Слабка матеріально-технічна база, нестача кадрів у сільських школах зумовлюють низьку якість навчання, що веде до зниження конкурентоспроможності їх випускників при вступі до вищих навчальних закладів. Таким чином, доцільно провести укрупнення загальноосвітніх навчальних закладів з метою зосередження у них матеріально-фінансових ресурсів і забезпечення високої якості навчання за одночасного підвищення ефективності використання бюджетних коштів. Однак, економія бюджетних ресурсів повинна бути наслідком, а не метою оптимізації. Пріоритетом, на наш погляд, має залишатися принцип забезпечення права кожного громадянина на безперешкодний доступ до отримання якісних освітніх послуг.

Не зважаючи на суттєве зростання обсягів бюджетного фінансування та збільшення кількості дітей дошкільного віку практично не розвивається мережа закладів дошкільного та культурно-мистецького виховання (15,7 тис у 2001 році, 15,4 тис. – у 2008 році). З існуючої їх кількості 1,2 тисячі, або 7,8% не

функціонують. Мережа музичних шкіл у 2002-2007 роках скоротилася на 8,1%, художніх шкіл – на 3,8%.

Поступово зростає рівень охоплення дітей відповідного віку дошкільними закладами, який у 2008 році склав 57% порівняно з 41% у 2001 році. Однак, недостатні обсяги фінансування на збереження і розвиток відповідної мережі спричинили дефіцит місць у дитячих садках, який склав у 2008 році 85 тис. одиниць (рис. Н.4 додатку Н). При цьому спостерігаються суттєві диспропорції у розрізі сільської та міської місцевості. Якщо у містах проблемою є переповненість груп і дефіцит місць у дитячих садках, то у сільській місцевості спостерігається скорочення мережі, пов'язане із зменшенням кількості дітей. Закриття навчальних закладів позашкільного виховання стосується переважно сільської місцевості, що веде до обмеження прав сільських дітей на отримання якісної спеціальної освіти [112, с. 149].

Дефіцит фінансування веде до формування незадовільної структури витрат на надання освітніх послуг. За даними Міністерства фінансів України, лише п'ята частина бюджетних асигнувань спрямовується на зміцнення матеріальної бази навчальних закладів, тоді як 80% загального обсягу коштів складають видатки на оплату праці та внески на соціальне страхування. На виконання програм матеріального забезпечення навчальних закладів у 2008 році було спрямовано лише 186,2 млн. грн., що в 1,38 рази менше, ніж у 2005 році і складало 0,31% сукупних видатків зведеного бюджету на освіту. В сучасних умовах набуває поширення практика перекладання проблем матеріального забезпечення навчальних закладів на батьків через так звані «добродійні внески». Внаслідок цього, рівень успішності навчання у школі починає все більше визначатися не реальними знаннями, а фінансовими можливостями батьків надавати гуманітарну допомогу навчальному закладу [161, с. 36].

Приріст номінальних видатків зведеного бюджету на професійно-технічну освіту упродовж 2002-2008 років склав 3033,26 млн., або 5,14 рази (табл. Н.1 додатку Н), а реальне зростання з врахуванням темпів інфляції склало 240,9%. До 2008 року зберігалася тенденція до скорочення частки вказаних видатків у

загальній структурі освітніх видатків зведеного бюджету. Недостатнє фінансування і пов'язане з цим погіршення матеріально-технічної бази, відтік кваліфікованого педагогічного персоналу спричинили суттєве скорочення як мережі професійно-технічних закладів, так і контингенту їх учнів. У 2007 році мережа професійно-технічних закладів скоротилася на 19,0%, а кількість учнів у них – на 189 тис. осіб, або на 29,4%. Причини кризи професійно-технічної освіти, на наш погляд, криються у так званій «непрестижності» робітничих професій, що спричиняє відтік абітурієнтів на користь вищих навчальних закладів. Водночас в умовах економічного розвитку зростає попит саме на кваліфіковані робітничі кадри. Наслідки цього процесу такі: а) поглиблення диспропорцій на ринку праці, що проявляється у зростанні дефіциту представників робітничих професій за наявності безробіття серед випускників вузів; б) деформації в оплаті праці, які полягають у відставанні рівня оплати праці осіб з вищою освітою від заробітної плати кваліфікованих і некваліфікованих робітників. Таким чином, в умовах вітчизняної економіки саме кон'юнктура ринку праці, а не рівень освіти є визначальним чинником формування високого рівня доходів особи.

На фінансування вищої освіти у 2008 році із зведеного бюджету було спрямовано 18,55 млрд. грн., або 30,44% сукупних освітніх видатків (рис. Н.2, табл. Н.1 додатку Н). Загалом за період 2002-2008 років номінальне зростання видатків на вищу освіту склало 4,71 рази, а реальне зростання з врахуванням впливу інфляційного чинника – 221,01%.

Не зважаючи на помірну динаміку фінансування вища освіта за роки незалежності практично не скоротила кількісних показників діяльності. У 1990-2008 роках кількість вищих навчальних закладів скоротилася на 1,1%, тоді як кількість студентів у них зросла на 1125,5 тис. осіб, або на 68,7%. При цьому зберігається тенденція до перетоку студентів із закладів I-II рівня акредитації на користь закладів III-IV рівня акредитації. Якщо кількість студентів у перших за період 1990-2008 років скоротилася на 357,7 тис. осіб, або на 47,3%, то зростання контингенту у закладах другої групи склало 1483,2 тис. осіб, або у 2,68 рази (табл. Н.3 додатку Н). В розрахунку на 10 тис. населення, кількість студентів вищих

навчальних закладів зростає в 1,9 рази до 596 у 2008 році, в тому числі ВНЗ III-IV рівня акредитації – у 3 рази до 510. Причини такої динаміки криються у такому: по-перше, престижність вищої освіти, що спонукає громадян до її здобуття незалежно від інтелектуальних можливостей та очікуваного місця роботи; по-друге, наявність вищої освіти, у ряді випадків, є вирішальним фактором при отриманні роботи у приватному секторі без огляду на складність майбутньої діяльності.

Зростання бюджетних видатків та кількісних результатів діяльності вищих навчальних закладів, між тим, супроводжується загальним зниженням якості підготовки фахівців, на що вказують К. Павлюк [161, с. 37], О. Ривак [189, с. 41]. Причини цього полягають як у неефективності контролю за якістю підготовки спеціалістів, так і фактичною чи прихованою платністю вищої освіти. Платна форма навчання нерідко сприймається як своєрідна «плата за оцінки» і спричиняє зниження мотивації студентів до здобуття знань. До інших факторів слід віднести відсутність гарантій першого робочого місця, нівелювання залежності між рівнем освіти і отримуваним доходом тощо.

Довгостроковою тенденцією у сфері послуг вищої освіти є перерозподіл фінансових ресурсів між державою і батьками з дедалі більшим зміщенням частини освітніх витрат у бік останніх. Це спричиняє зниження доступності вищої освіти, посилення диференціації можливостей її отримання у розрізі різних соціальних груп [112, с. 149]. До прикладу, обмежені матеріальні можливості та недоступність якісної середньої освіти для сільських жителів знижують ймовірність здобуття ними вищої освіти. Це, в свою чергу, не дає змоги їм претендувати на високий рівень добробуту. Таким чином, формується замкнуте коло проблем, яке потребує державного втручання. Ефективними методами вирішення цієї проблеми можуть стати розширення практики пільгового освітнього кредитування за рахунок бюджетних коштів, збільшення державного замовлення на підготовку фахівців, а також впровадження ринкових механізмів забезпечення якості освітніх послуг. На наш погляд, обсяги бюджетного фінансування повинні корелюватися із динамікою працевлаштування випускників навчальних закладів за отриманою спеціальністю.

Підсумовуючи аналіз тенденцій державного фінансового забезпечення соціальних гарантій у сфері освіти та його відповідність критеріям соціальної безпеки, можемо констатувати таке:

- не зважаючи на динамічне зростання видатків на освітню галузь, їх абсолютні показники на сьогодні залишаються на значно нижчому рівні у порівнянні з країнами Євросоюзу та не відповідають граничним індикаторам забезпечення соціальної безпеки;

- підвищення обсягів бюджетного фінансування освіти супроводжується значним скороченням мережі навчальних закладів, особливо спеціалізованих напрямів виховання. Це пояснюється як зниженням потреби у таких закладах через демографічну кризу так і необґрунтованою економією бюджетних коштів. Нерідко економічно обґрунтоване, однак соціально невиправдане закриття навчальних закладів обмежує права дітей на здобуття освіти, що дає нам підстави констатувати зниження доступності якісних освітніх послуг для окремих прошарків населення. Водночас, зберігається суттєва диференціація можливостей доступу до якісних послуг освіти у розрізі соціальних груп населення;

- у сфері професійної освіти спостерігається консервація кризових явищ у професійно-технічній освіті зі збереженням негативних тенденцій у вищій освіті. Дефіцит фінансування спричинює деградацію системи професійно-технічної освіти і загрожує нестачею кваліфікованих робітничих кадрів на ринку праці. Відсутність належного контролю за результатами діяльності вищих навчальних закладів спричинює зниження рівня професійної підготовки дипломованих фахівців, виникнення деформацій на ринку праці, поглиблення безробіття.

Поряд із освітніми, до кола основних соціальних гарантій споживання суспільних послуг, на наш погляд, слід віднести гарантії у сфері охорони здоров'я. Виступаючи одним із елементів соціальної політики, інвестиції у сферу охорони здоров'я населення мають велику економічну ефективність [236, с. 62]. Як і стосовно освіти, основу роль у їх забезпеченні відіграє мережа державних лікувальних закладів. Кількість суб'єктів підприємницької діяльності на ринку медичних послуг складає близько 23 тисяч, але ними забезпечується надання, за

різними оцінками, не більше 2-4% загального обсягу медичних послуг [232, с. 6]. Обсяги виробництва у фактичних цінах в охороні здоров'я і наданні соціальної допомоги у 2001-2007 роках зросли у 3,74 рази до 37,45 млрд. грн. При цьому зростання валової доданої вартості становило 3,78 рази. В розрахунку на одну особу обсяги надання послуг в зросли у 2001-2007 роках у 3,93 рази до 802,94 грн. на рік, а валова додана вартість – до 487,2 грн., або у 3,96 рази (додаток П).

За існуючого механізму фінансування медичної галузі, який базується на принципах «утримання бюджетних установ», основна ідея розвитку приватної медицини полягає у створенні альтернативи для тих пацієнтів, які можуть оплатити комфортне лікування і надання медичних послуг ексклюзивного характеру, тобто медичне обслуговування понад встановлені державні стандарти. Споживання послуг приватних освітніх чи медичних закладів за наявності розвинутої мережі державних та комунальних установ має обмежений характер, залишається недоступним для широкого кола громадян і може вважатися проявом заможності.

Система фінансового забезпечення охорони здоров'я передбачає поєднання багатьох джерел фінансування (рис. Р.1 додатку Р). Однак, основним і найбільш потужним із них є ресурси державного та місцевих бюджетів. З огляду на певну закритість інформації про обсяги приватних і колективних ресурсів, які направляються у медичну галузь, роль бюджетів у фінансуванні охорони здоров'я оцінюється по-різному. За оцінками фахівців, рівень бюджетного фінансування охорони здоров'я складає 60-80%, а за рахунок офіційних платежів населення формується від 3,5-4% до 7-10% загального обсягу доходів [160, с. 36; 32, с. 28]. При цьому більшість науковців наголошує, що наведена структура доходів відображає лише офіційні джерела фінансування медицини. Водночас, до одного із найважливіших позабюджетних джерел фінансування галузі відносять неофіційні (тіньові) платежі громадян, які сумарно з офіційною платою формують понад половину усіх ресурсів системи охорони здоров'я. При цьому у державних медичних закладах, за даними офіційної статистики, рівень бюджетного

фінансування оцінюється у понад 90% загального обсягу надходжень, а внесок населення у формі плати за послуги не перевищує 7% [32, с. 28].

Оцінюючи структуру фінансового забезпечення соціальних гарантій у сфері охорони здоров'я у розрізі форм, можна констатувати домінуючу роль бюджетного фінансування, тоді як питома вага самофінансування складає 7-10%, а страхування – менше 1% загального обсягу фінансових ресурсів галузі. Водночас, згідно рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я (WHO), за рахунок медичного страхування необхідно формувати близько 30% бюджету галузі, а частка бюджетного фінансування не має перевищувати 60% [99, с. 69].

Концепція розвитку охорони здоров'я України визначає кошти державного і місцевих бюджетів, а також загальнообов'язкового медичного страхування як головне джерело фінансування загальнодоступної медичної допомоги населенню в межах гарантованого обсягу, визначеного згідно із базовим стандартом її якості. Кошти добровільного медичного страхування, накопичувальних фондів територіальних громад передбачені для задоволення потреб у медичних послугах в обсягах, що перевищують стандарт [227]. Зважаючи на те, що за рахунок фінансових ресурсів держави надається майже 89,6% загального обсягу послуг охорони здоров'я, а також з огляду на об'єкт нашого наукового інтересу, зосередимо увагу на оцінці динаміки видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я та її відповідності вимогам соціальної безпеки. Показник видатків зведеного бюджету характеризує прояв двох форм фінансового забезпечення – бюджетного фінансування та самофінансування. Видатки загального фонду зведеного бюджету характеризують розміри чистих трансфертів держави на забезпечення галузі, а видатки спеціального фонду бюджету, представлені власними надходженнями бюджетних установ, віддзеркалюють обсяги сплачених населенням коштів за медичні послуги і є проявом самофінансування населенням соціальних гарантій.

Загальний обсяг видатків бюджетів усіх рівнів на охорону здоров'я впродовж 2002-2008 років зріс на 26,01 млрд. грн., або у 4,45 рази і досяг рівня 33,55 млрд. грн., що становить 3,53% ВВП і 10,85% сукупних видатків (табл. 2.10). Реальне

зростання бюджетних видатків, визначене з урахуванням впливу інфляційного чинника, склало 204,0% (рис. Р.2 додатку Р). В розрахунку на одного жителя України обсяг бюджетного фінансування охорони здоров'я за період 2002-2008 років зріс у 4,65 рази і склав у 2008 році 723,50 грн.

Таблиця 2.10.

**Видатки Зведеного бюджету України на охорону здоров'я
впродовж 2002-2008рр.¹**

Показник	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Валовий внутрішній продукт, млн. грн.	225810	267344	345113	441452	544153	712945	950503
Видатки Зведеного бюджету України, млн. грн.	60318,9	75792,5	102538,4	141698,8	175284,5	226054,4	309216,2
в тому числі:							
Видатки на охорону здоров'я	7537,91	9708,16	12159,40	15476,47	19737,73	26717,56	33550,84
у % до ВВП	3,34	3,63	3,52	3,51	3,63	3,75	3,53
у % до видатків Зведеного бюджету	12,50	12,81	11,86	10,92	11,26	11,82	10,85
Видатки на охорону здоров'я в розрахунку на одного жителя							
грн. на рік	155,56	202,24	255,33	327,34	420,58	572,77	723,50
грн. на місяць	12,96	16,85	21,28	27,28	35,05	47,73	60,29

Примітка: 1 – Складено і розраховано автором за даними МФУ і Комітету з питань бюджету ВРУ.

Структура бюджетних видатків у розрізі загального та спеціального фонду, яка характеризує співвідношення двох основних форм фінансового забезпечення галузі, складає 9:1. Наведене співвідношення можна вважати репрезентативним лише умовно, оскільки воно сформоване на базі офіційних показників. Враховуючи те, що сфера медичного обслуговування є однією із найбільш корупційних, а так звана «подяка» лікарю сприймається у суспільстві як звичне, а то й необхідне явище, частка самофінансування у загальних обсягах витрат на охорону здоров'я орієнтовно складає близько 50% [32, с. 26].

Не зважаючи на зростання, обсяги бюджетних видатків на фінансування охорони здоров'я залишаються значно меншими від необхідних для забезпечення

ефективного функціонування галузі. Дефіцит ресурсів галузі, за окремими оцінками, залишається незмінним, а обсяг бюджетних видатків покриває лише 70% від потреби [32, с. 29].

Критично необхідний обсяг бюджетного фінансування охорони здоров'я відповідно до Методики оцінки рівня економічної безпеки визначений на рівні 4% ВВП [130]. Зважаючи на світовий досвід державного фінансування охорони здоров'я, вважаємо цей показник недостатньо обґрунтованим. Згідно рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я, для забезпечення існування системи охорони здоров'я на мінімальному функціональному рівні необхідно щорічно спрямовувати на ці цілі не менше як 5% ВВП. За іншими оцінками, критично необхідний рівень фінансування галузі, при якому вона перебуває на межі виживання, складає 50% від рекомендованого показника Всесвітньої організації охорони здоров'я [195, с. 27]. С. Кожем'якіна визначає мінімальний розмір видатків на охорону здоров'я у 6% ВВП [105, с. 149], а В. Мунтіян наголошує, що при витратах на галузь нижче 5% ВВП вона стає не лише неефективною, але й непрацездатною [141, с. 245]. Проте, на наш погляд, рівень у 4-5% ВВП недостатній для забезпечення подальшого розвитку і вдосконалення галузі. Для порівняння, у країнах Європи в середньому на фінансування галузі спрямовується щорічно до 6,5% ВВП, у державах ЄС – 8,7%, Канаді – 10%, Японії – 8,3%, США – 14% [145, с. 101]. Таким чином, не зважаючи на значне збільшення бюджетних видатків на охорону здоров'я, вони все ще не досягли необхідного обсягу ні за вимогами Методики оцінки рівня економічної безпеки, ні за досвідом розвинутих країн світу.

Водночас, на наш погляд, оцінка рівня соціальної безпеки на основі обсягу бюджетних видатків у ВВП обмежено характеризує стан фінансового забезпечення галузі. На відміну від світової практики, де рівень медичних видатків у ВВП визначає частку вартості вироблених медичних товарів, ліків та наданих медичних послуг у його загальних обсягах, в Україні із ВВП порівнюється обсяг бюджетного фінансування, а розрахований таким чином показник не віддзеркалює ні реального стану фінансових ресурсів системи, ні

реальної вартості медичних товарів і послуг у ВВП [32, с. 25-26]. Вважаємо, що рівень бюджетних видатків на охорону здоров'я у ВВП спрощено визначає не лише фінансовий стан галузі, а й ступінь забезпечення прав громадян на отримання якісної медичної допомоги. Відмінності у загальних обсягах ВВП, принципово різні моделі фінансування охорони здоров'я роблять порівняння цього показника для різних країн не доречним. Більш прийнятним в цьому плані, на наш погляд, може бути показник обсягу видатків у розрахунку на душу населення. Оцінюючи його динаміку, можемо констатувати мізерність фінансування охорони здоров'я у порівнянні з іншими країнами. Для прикладу, у США фінансування медичної допомоги на одного жителя складає 4887 дол. на рік (2001р.), Німеччині – 2820 дол., Франції – 2567 дол., Польщі – 629 дол., Білорусі – 464 дол., Росії – 454 дол. [195, с. 27], тоді як в Україні – 143 дол. (2008р.).

На фоні позитивної динаміки фінансування охорони здоров'я, якісні результати її роботи характеризуються відсутністю суттєвих позитивних зрушень. В Україні зберігається один із найвищих у Європі рівень смертності населення (рис. Р.3 додатку Р), рівень захворюваності у 2002-2007 роках зріс на 5,7% до 70,3 випадків на 100 осіб. Між тим, відповідно до Методики оцінки рівня економічної безпеки, критично допустимий показник складає 60 випадків на 100 осіб. За період 2002-2007 років спостерігалось зростання кількості хвороб кровообігу, онкологічних захворювань, туберкульозу [189, с. 41], набуває ознак епідемії захворюваність на СНІД [184, с. 52]. Між тим, виконання Національної програми боротьби із захворюванням на туберкульоз у 2002-2005 роках було зведено лише до закупівлі протитуберкульозних препаратів, діагностичних засобів і вакцини, а не лікування і профілактики [105, с. 145]. При цьому серед причин неефективності роботи галузі часто вказують недостатні обсяги фінансування і нецільове використання коштів [184, с. 56].

На наш погляд, головна причина невідповідності динаміки фінансування та показників здоров'я населення криється у збереженні в Україні порядку утримання мережі лікувально-профілактичних закладів, відсутності зв'язку між обсягами бюджетних асигнувань і результатами діяльності, ігнорування сучасних

методів фінансового планування і управління. З однієї сторони, формульний підхід до розподілу міжбюджетних трансфертів не передбачає врахування потреби в отриманні медичних послуг у відповідності до щільності мережі лікувальних закладів, статевовікової структури населення, рівня захворюваності. Таким чином, якість надання послуг охорони здоров'я диференціюється залежно від фінансової спроможності адміністративно-територіальної одиниці, що суперечить конституційному праву кожного громадянина на забезпечення уніфікованого рівня та якості медичної допомоги [260, с. 196].

З іншого боку, розподіл бюджетних коштів по управліннях охорони здоров'я у відповідності до кількості ліжко-місць стримує їх оптимізацію, оскільки передбачає скорочення фінансування [43, с. 374]. Внаслідок цього, в Україні в розрахунку на 1 тис. осіб припадає 9,52 лікарняних ліжок, тоді як у країнах із середніми доходами цей показник складає 4,3, а для країн з високими доходами – 7,4. Кількість лікарів у розрахунку на 1 тис. населення в Україні у 2007 році складала 4,83 лікаря, у країнах з середніми доходами – 1,8, з високими доходами – 1,9 [43, с. 374].

Збереження надмірної мережі та персоналу лікувальних закладів спричиняє формування нераціональної структури їх видатків, більше 2/3 яких складають витрати на оплату праці і соціальні відрахування. При цьому на безпосереднє лікування хворих направляється не більше 10% загального обсягу видатків. Питома вага оплати праці у загальних витратах галузі зросла з 36% у 2002 році до 67,2% у 2005 році [145, с. 101].

Недостатня увага приділяється втіленню профілактичних заходів збереження здоров'я, пропагування здорового способу життя. У поліклінічних закладах України працює, як правило, 60-70% лікарів-фахівців, які надають спеціалізовану медичну допомогу, а лікарів первинного рівня, які надають базову профілактичну допомогу, – лише 30-40% [195, с. 29]. Водночас, через непрозорість схем закупівлі вакцин, що призвели до використання препаратів сумнівного походження і якості, практично скомпрометовано ідею профілактичних щеплень для попередження захворювань.

Очевидно, що механічне зростання обсягів фінансування галузі не спроможне розв'язати проблему гарантування населенню належного рівня медичної допомоги. Необхідно кардинально реформувати систему охорони здоров'я, передбачивши як диверсифікацію джерел фінансування галузі, так і впровадження механізмів взаємозв'язку між обсягами фінансування та результатами діяльності.

Підсумовуючи аналіз тенденцій державного фінансового забезпечення соціальних гарантій у сфері охорони здоров'я та його відповідність критеріям соціальної безпеки, можемо зауважити таке:

- по-перше, не зважаючи на суттєве зростання обсягів бюджетного фінансування галузі, їх абсолютні та відносні показники не відповідають мінімальним критеріям соціальної безпеки, рекомендаціям міжнародних організацій та практиці зарубіжних країн;

- по-друге, за результатами проведеного аналізу можна наголосити на відсутності на сьогодні взаємозв'язку між обсягами фінансування і якісними результатами діяльності галузі. Зростання бюджетних видатків відбувається одночасно з підвищенням захворюваності, рівня смертності, відсутністю якісних зрушень у виконанні державних програм подолання епідемій. З огляду на це, можемо заявити про нераціональність структури видатків на охорону здоров'я, низьку ефективність витрачання бюджетних коштів і необхідність реформи механізму їх розподілу.

Серед ключових чинників формування зрілого демократичного суспільства як передумови успішного входження України до світової спільноти можна назвати ефективну культурну політику, спрямовану на реалізацію духовно-культурних інтересів громадян. Рівень задоволення культурних потреб належить до найважливіших характеристик якості життя і відображає ступінь забезпечення відповідних соціальних гарантій.

Безумовно, ефективна реалізація культурної політики не можлива без формування відповідного фінансового підґрунтя. Не зважаючи на наявність багатьох джерел фінансового забезпечення культури, його основою залишається

бюджетне фінансування. При цьому видатки зведеного бюджету на духовний і фізичний розвиток характеризують поєднання двох форм фінансового забезпечення – бюджетного фінансування та самофінансування. По окремих видах діяльності рівень надходжень від основної діяльності у загальних обсягах фінансових ресурсів досягає 30%.

За період 2002-2008 років зростання видатків зведеного бюджету на фінансування культури склало 6499,07 млн. грн., або 5,6 рази до 7916,96 млн. грн. (табл. 2.11). Реальне зростання з врахуванням інфляції становило 2,6 рази (рис. С.1 додатку С). Така динаміка видатків на духовний і фізичний розвиток зумовила підвищення їх питомої ваги у ВВП з 0,63% у 2002 році до 0,83% у 2008 році, або в 1,32 рази, та у видатках зведеного бюджету з 2,35% до 2,56% відповідно.

Таблиця 2.11

**Видатки зведеного бюджету України на духовний і фізичний розвиток
упродовж 2002-2008 рр., млн. грн.¹**

Показник	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Валовий внутрішній продукт	225810	267344	345113	441452	544153	712945	950503
Видатки Зведеного бюджету України	60318,9	75792,5	102538,4	141698,8	175284,5	226054,4	309216,2
в тому числі:							
Видатки на духовний і фізичний розвиток	1417,89	2052,49	2695,95	3449,82	4328,35	5687,75	7916,96
у % до ВВП	0,63	0,77	0,78	0,78	0,80	0,80	0,83
у % до видатків Зведеного бюджету	2,35	2,71	2,63	2,43	2,47	2,52	2,56

Примітка: 1 – Складено і розраховано автором за даними МФУ і Комітету з питань бюджету ВРУ.

Оцінюючи відповідність обсягів та динаміки фінансового забезпечення культури, мистецтва і спорту за рахунок коштів держави критеріям соціальної безпеки, зауважимо, що у Методиці оцінки рівня економічної безпеки відсутні показники, які б стосувалися оцінки задоволення духовно-культурних потреб громадян. Однак, Основами законодавства про культуру зазначено, що держава повинна гарантувати необхідні асигнування на розвиток культури в розмірах не менше 8% від національного доходу України [158]. Зважаючи на те, що жодна

країна світу поки не досягла таких показників, можна констатувати абсолютну не реалістичність цих декларацій. Однак, апелюючи до досвіду інших держав, можемо зауважити, що рівень видатків на потреби культури і спорту у сукупних державних видатках перебуває на суттєво вищому рівні, ніж в Україні. Так, у 2002 році видатки розширеного уряду на відпочинок, духовно-культурну сферу становили в Австрії – 2,04%, Італії – 2,01%, Нідерландах – 2,24%, Німеччині – 1,47%, Швеції – 2,01%. У постсоціалістичних країнах Європи цей показник ще вищий: у Чехії – 2,3%, Угорщині – 2,78%, Латвії – 3,79% [255, с. 63].

Не зважаючи на прискорене зростання в останні роки обсягу видатків держави на культуру, вони складають лише близько половини від рівня 1990 року [212, с. 116]. Дефіцит фінансування спричинив погіршення кількісних показників функціонування галузі у порівнянні з першими роками незалежності (табл. С.1 додатку С). Поглибленню кризи культури сприяло розгортання економічної кризи 1990-1999 років, оскільки в умовах кількарізного зменшення рівня доходів населення витрати на задоволення культурних потреб серед перших попали під скорочення. Відвідування культурно-мистецьких закладів поступово заміщувалося споживанням безкоштовної масової продукції телебачення та радіо, сприяючи зниженню загального рівня культури суспільства.

Не зважаючи на суттєве зростання обсягів видатків зведеного бюджету на культуру упродовж 2000-2008 років, у галузі зберігаються ряд негативних тенденцій, а саме:

- розпорошення бюджетних коштів, спричинене суттєвим розширенням мережі закладів по окремих мистецьких напрямках (табл. С.1 додатку С);

- поглиблення міжтериторіальної диференціації споживання культурних послуг внаслідок випереджаючого скорочення мережі сільських закладів культури, що свідчить про зниження рівня їх доступності для значної частини населення країни. Витрати міських жителів на культуру і відпочинок у 3,5 рази перевищують аналогічні витрати мешканців сіл;

- формування нераціональної структури витрат закладів культури, основу яких складають витрати на оплату праці, а питома вага коштів, які направляються

на їх матеріально-технічне забезпечення залишається незначною. Внаслідок дефіциту фінансування спостерігається руйнування матеріальної бази закладів культури, що ставить під сумнів перспективу їх діяльності у майбутньому;

- механізм фінансування закладів культури не передбачає фінансових стимулів для підвищення кількісних і якісних результатів їх діяльності, що веде до неефективності витрачання бюджетних коштів і зниження рівня задоволення культурних потреб населення.

З огляду на вищенаведене, можемо зробити висновок про необхідність встановлення проміжного та перспективного критичного рівня видатків на духовно-культурну сферу та фізичний розвиток. Оскільки в Україні, як і в сусідніх постсоціалістичних країнах збереглася розвинута мережа державних та комунальних закладів культури, то в короткостроковому періоді необхідно довести видатки зведеного бюджету на їх утримання до показника 4-5% сукупного обсягу. Впродовж цього періоду необхідно зосередити увагу на проведенні прискореного роздержавлення і приватизації закладів культури, переорієнтації на їх фінансування за рахунок доходів від господарської діяльності, спонсорських, меценатських та благодійних коштів. Таким чином, у довгостроковому періоді поряд із абсолютним зростанням асигнувань, їх питома вага у структурі загальних видатків зведеного бюджету може бути доведена до рівня розвинутих країн – 3-3,5%.

Висновки до розділу 2

У розділі проведено багатовекторне дослідження прагматики і проблематики державного фінансового забезпечення соціальних гарантій у контексті його відповідності критеріям соціальної безпеки, за результатами якого можемо підсумувати таке:

1. Аналіз практики формування фінансових ресурсів на забезпечення соціальних гарантій вказав на наявність ряду недоліків методики встановлення основних соціальних стандартів і гарантій, а також планування видатків бюджетів на їх надання. Доведено, що показники прожиткового мінімуму та мінімальної

заробітної плати необґрунтовано занижені, їх фактичні розміри відстають від необхідних у 1,5-2,0 рази. Аргументовано, що використання рівня забезпечення прожиткового мінімуму у практиці призначення соціальних допомог засвідчує нездатність вітчизняної системи соціальних трансфертів забезпечити реальне підвищення матеріального добробуту вразливих верств населення. Обґрунтовано недосконалість методики розрахунку фінансових нормативів бюджетної забезпеченості, які визначаються на основі прогнозової оцінки обсягів бюджетних видатків без врахування реальної потреби у коштах. Виявлено, що використання цільових програм у фінансовому забезпеченні соціальних гарантій має обмежений характер. Розпорошеність бюджетного фінансування через велику кількість програм, недоліки їх розробки та вибіркового характеру реалізації зумовлюють низьку результативність виконання цільових програм у сфері соціальних гарантій та компрометують саму ідею програмно-цільового виконання бюджетів.

2. Оцінювання динаміки фінансових ресурсів держави, які направляються нею на фінансування соціальних гарантій засвідчило тенденцію до їх зростання. Упродовж 2002-2008 років видатки зведеного бюджету на ці потреби збільшились у 5,3 рази, а соціальних позабюджетних фондів – в 1,9 рази. Однак, констатовано непослідовний характер цього зростання, оскільки під впливом позаекономічних чинників темпи приросту соціальних видатків держави у розрізі років суттєво відрізнялися.

3. Проведений аналіз вказав на значну роль держави у забезпеченні матеріального добробуту громадян. Доведено, що за рахунок фінансових ресурсів держави формується близько 1/5 сукупного обсягу фонду оплати праці та більше 60% соціальних трансфертів. Однак, враховуючи фактичне згорання реалізації державних житлових програм, констатовано суттєве звуження участі держави у реалізації житлових інтересів населення.

Виявлено, що згідно даних офіційної статистики обсяги і диференціація доходів населення відповідають критеріям соціальної безпеки. Однак, виявлено погіршення їх структури, зумовлене падінням ролі оплати праці у їх формуванні на користь соціальних трансфертів. Обґрунтовано, що незважаючи на суттєве

зростання номінальної заробітної плати упродовж 1995-2008 років, її розміри не відповідають критеріям соціальної безпеки. Констатовано збереження негативних деформацій в оплаті праці (надмірна міжкваліфікаційна, міжтериторіальна, міжгалузева диференціація заробітної плати), які зберігаються як у приватному, так і в державному секторі економіки.

4. Оцінювання практики функціонування соціальних трансфертів довело, що їх низька ефективність зумовлена дефіцитом фінансування та деформаціями у структурі допомог. Обґрунтовано, що практично усі види соціальних трансфертів мають пасивний характер, передбачають не упередження настання соціальних ризиків, а подолання наслідків їх реалізації. Констатовано неефективність соціальних пільг, які втратили ознаки адресності та дієвості щодо впливу на добробут громадян. Доведено необхідність реформування системи соціального захисту населення шляхом вдосконалення системи соціальних допомог і перегляду системи пільг.

5. З огляду на результати проведеного аналізу, констатовано провідну роль держави у фінансовому забезпеченні соціальних гарантій споживання суспільних послуг. Виявлено, що зростання видатків держави на фінансування соціальної сфери супроводжується скороченням мережі та зниженням ефективності роботи відповідних закладів. Доведено, що не зважаючи на значне збільшення обсягів бюджетного фінансування, спостерігається деградація системи позашкільної та середньої професійної освіти. Виявлено, що характерними ознаками вітчизняної системи охорони здоров'я є збереження надмірної мережі лікувальних закладів, нерациональна структура видатків, недостатня увага до втілення профілактичних заходів. Оцінювання практики фінансового забезпечення культури дало підстави стверджувати про зниження кількісних і якісних результатів роботи галузі, засвідчило необхідність переходу від прямого бюджетного фінансування закладів культури до використання методів фінансування, базованих на взаємозв'язку між обсягами виділених коштів і результатами роботи.

Основні результати розділу опубліковані у таких наукових працях автора: [45, 48, 49, 50, 52, 55, 57, 136].

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Сучасні світові тенденції державного фінансового забезпечення соціальних гарантій та можливості їх використання у вітчизняній практиці

Одним із найважливіших завдань економічних перетворень з метою побудови в Україні соціально орієнтованого господарства ринкового типу є реформа системи державного фінансового забезпечення соціальних гарантій. Її головною метою має стати досягнення найбільш повного задоволення соціальних інтересів кожного громадянина і забезпечення на цій основі соціальної безпеки суспільства в цілому. З огляду на це актуальним питанням залишається вивчення зарубіжного досвіду організації фінансового забезпечення соціальних гарантій та участі держави у цьому процесі. На основі узагальнення результатів дослідження, адаптуючи його до реалій та особливостей національної економіки, можна сформулювати концептуальні напрями розвитку вітчизняної моделі державного фінансового забезпечення соціальних гарантій.

Згідно із загальновизнаною класифікацією соціальних держав Г. Еспінг-Андерсена [266], у світовій практиці виділяють три основні моделі фінансового забезпечення матеріальних соціальних гарантій: ліберальну, консервативну і соціал-демократичну. Ліберальна модель сформувалася під впливом ліберальної трудової етики в умовах домінування приватної власності та ринкових відносин. З огляду на країни її поширення (США, Великобританія, Австралія, Канада), у науковій літературі її нерідко визначають як англосаксонську. До її основних ознак слід віднести: обмежений характер участі держави у фінансовому забезпеченні соціальних гарантій; домінування приватних і страхових схем матеріального захисту населення від впливу соціальних ризиків; обмежений характер системи соціальних трансфертів за рахунок коштів держави, яка

передбачає досить низький рівень перерозподілу доходів між різними верствами і соціальними групами населення; надання переваги адресним формам соціальної допомоги, які передбачають ґрунтовне дослідження рівня добробуту реципієнта.

Консервативна (корпоративна) модель ґрунтується на ідеях Бісмарка і передбачає розширення участі держави у фінансовому забезпеченні матеріальних соціальних гарантій. В її основу покладено державну (або регульовану державою) систему соціального страхування, а розміри соціальних виплат перебувають у безпосередній залежності від трудових доходів і страхових внесків. Паралельно до державної, функціонують і приватні схеми страхового захисту на випадок реалізації соціальних ризиків. У системі соціальних трансфертів за рахунок бюджетних коштів переважають універсальні форми підтримки, однак окремі види матеріального забезпечення (допомога сім'ям, у зв'язку з безробіттям, на випадок інвалідності чи втрати годувальника) надаються за адресним принципом.

Соціал-демократична (інші назви – солідарна, скандинавська) модель передбачає провідну роль держави у забезпеченні матеріального добробуту населення і його захисту від впливу соціальних ризиків. До пріоритетних завдань соціальної політики відносять вирівнювання доходів населення і забезпечення зайнятості, що проявляється у відповідному розвитку системи соціальної допомоги. У системі соціальних трансфертів переважають універсальні допомоги, які забезпечують вирівнювання доходів різних соціальних груп.

Слід наголосити, що у світовій практиці вищеназвані моделі в чистому вигляді практично не застосовуються. У провідних країнах Європи фінансове забезпечення соціальних гарантій матеріального добробуту організоване з поєднанням елементів різних моделей. Саме тому, з метою оцінки впливу держави через систему державних фінансів на забезпечення цих соціальних гарантій зосередимося на аналізі їх відповідності вимогам соціальної безпеки. Для можливості порівняння зарубіжного досвіду із вітчизняною практикою застосуємо перелік критеріїв, визначений Методикою оцінки рівня економічної безпеки, який ми використовували у другому розділі дослідження.

До найбільш важливих індикаторів соціальної безпеки належать показники динаміки та структури доходів населення, рівня міжгалузевої диференціації оплати праці та рівня бідності. Основним чинником, яких визначає абсолютні розміри доходів домогосподарств є рівень економічного розвитку країни та тип соціальної системи. Натомість, відносні показники структури і диференціації доходів засвідчують використання різних моделей державного фінансового забезпечення матеріальних соціальних гарантій. Найвищі показники міжгалузевої диференціації оплати праці характерні для країн з ліберальною економічною системою – Великобританії та Іспанії. Розрив між максимальним та мінімальним рівнем заробітної плати тут складає від 2,5 до 2,65 рази, а співвідношення між мінімальною та середньою заробітною платою перебуває в межах 2,85-3,4 рази. Міжгалузева диференціація заробітної плати у Німеччині, Франції, Італії складає від 2,05 до 2,2 рази (в межах середнього значення по ЄС-25), а розрив між рівнем середньої та мінімальної заробітної плати – 2,2-2,5 рази, що свідчить про їх належність до країн з корпоративною моделлю фінансового забезпечення матеріальних соціальних гарантій. Оплата праці у скандинавських країнах та Нідерландах формується під впливом егалітарної теорії соціальної держави шляхом проведення політики «солідарної» заробітної плати, тобто максимально можливого її вирівнювання. Завдяки цьому досягається низький рівень міжгалузевої диференціації заробітної плати в межах 1,5-1,65 рази (додаток Т).

Поряд із регулюванням рівня диференціації заробітної плати, держава відіграє важливу роль і в її формуванні. Видатки на оплату праці за рахунок ресурсів розширеного уряду у країнах Європи коливаються від 7,2% до 16,9% ВВП (додаток У), а відповідне значення для України складало у 2005-2007 роках в середньому 7,5-7,9%.

Іншим важелем впливу на соціальну безпеку є соціальні трансферти за рахунок бюджетних коштів. Соціальні виплати займають у структурі доходів населення країн Європи від 29% до 38% загального обсягу (табл. Ф.1, Ф.2 додатку Ф). При цьому максимальні показники характерні для Данії та Швеції, а мінімальні – для Іспанії, Італії та Великобританії. У 2004 році абсолютні обсяги

соціальних трансфертів у розрахунку на одну особу у Данії, Швеції, Нідерландах перевищували середньоєвропейський рівень у 1,3-1,4 рази і становили 8,0-8,8 тис. євро, у Німеччині та Франції відповідні показники склали 1,15-1,25 рази, або 7,2-7,8 тис. євро. Найнижчі обсяги соціальних виплат у розрахунку на одну особу мали місце у країнах Південної Європи і Великобританії – від 0,72 до 1,1 середньоєвропейського показника, або 4,4-7,0 тис. євро (табл. Ф.3 додатку Ф). Відповідні пропорції спостерігаються і у порівнянні обсягів соціальних трансфертів до ВВП: у країнах із солідарною моделлю їх питома вага складає 30-32% ВВП, у державах з консервативною моделлю – 27-29% ВВП, а у Великобританії, Іспанії, Італії, де функціонує ліберальна модель – 19-26% ВВП (табл. Ф.4 додатку Ф).

У 2004 році виплати за рахунок видатків розширеного уряду склали від 19,2% до 49,7% загального обсягу соціальних трансфертів (табл. Ф.5 додатку Ф). Таким чином, через механізм урядових соціальних трансфертів забезпечується від 8,8% (Іспанія) до 23,9% (Данія) загального обсягу доходів населення, що свідчить про суттєвий вплив держави на рівень соціальної безпеки.

Система соціальних трансфертів також справляє значний вплив на показники бідності та майнової диференціації, однак для різних країн його рівень суттєво відрізняється. У ліберальних Великобританії, Іспанії та Італії завдяки системі соціальних трансфертів рівень бідності знижується у 2,05-2,39 рази з 40-45% до 18-20% чисельності населення, в тому числі за рахунок системи соціальної допомоги – на 18-35%. Надання соціальних трансфертів у Франції, Австрії, Нідерландах спричиняє зниження рівня бідності з 37-44% до 12-14% населення, або у 3,08-3,23 рази, в тому числі за рахунок соціальної допомоги – на 40-48%. Найвища дієвість соціальних трансфертів характерна для держав із солідарною моделлю, де їх існування викликає зниження рівня бідності у 3,55-3,90 рази до 10-11% населення, в тому числі за рахунок соціальної допомоги – на 60-65% (табл. Ф.6 додатку Ф).

Результативність системи соціальних виплат і допомог в Україні у порівнянні з країнами Європи значно нижча. У нашій державі за рахунок соціальних

трансфертів в останні роки формується близько 38-41% доходів населення, що співмірне з показниками Швеції, Данії та інших країн з солідарною моделлю фінансового забезпечення матеріальних соціальних гарантій. Однак, рівень бідності в Україні в середньому за 2003-2005 роки склав 28,2%, що значно перевищує навіть показники ліберальних Іспанії та Італії. Якщо ж оцінити рівень бідності згідно критеріїв, які застосовуються у європейських країнах або США (60% від рівня середньодушового доходу), то він буде значно вищим. Як і в Україні, основним соціальним стандартом у розвинутих країнах є прожитковий мінімум, на основі якого визначаються розміри соціальних допомог і оцінюється рівень бідності. Однак зарубіжна методика розрахунку цього показника відмінна від вітчизняної. До прикладу, у США для визначення прожиткового мінімуму проводиться розрахунок витрат сім'ї із чотирьох членів на «споживчий кошик» у відповідності з «економним продовольчим планом». Оскільки, згідно загальноприйнятих стандартів, витрати на харчування повинні складати третину сукупних витрат домогосподарства, розміри прожиткового мінімуму визначаються як потрійна сума «споживчого кошика» і є критерієм для оцінки рівня бідності. Подібна методика встановлення прожиткового мінімуму застосовувалася донедавна також у ряді країн Європи. Однак, починаючи з 90-х років у багатьох країнах континентальної Європи розрахунок соціальних стандартів та соціальних допомог проводиться на основі індексу цін та рівня життя окремих домогосподарств. Нерідко спостерігається міжтериторіальна диференціація розмірів соціальних стандартів відповідно до особливостей соціально-економічного розвитку конкретних адміністративних утворень. У ряді країн (Нідерланди, Польща) соціальні стандарти та мінімальні розміри допомоги встановлюються у кратному співвідношенні до середньої заробітної плати. Визначений таким чином показник слугує одночасно і критерієм бідності.

Очевидно, що причина невідповідності динаміки соціальних трансфертів і рівня бідності в Україні криється у неефективності застосовуваних форм соціальної підтримки населення. Основу вітчизняної системи соціальної допомоги складають універсальні грошові допомоги, призначення яких проводиться без

обстеження добробуту домогосподарства. Це веде до розпорошення бюджетних коштів, зниження рівня адресності соціальної підтримки та зумовлює неефективність системи соціального захисту в цілому. Натомість, у більшості аналізованих країн Європи (крім Швеції та Данії) значна частина соціальних трансфертів (від 10% у Німеччині до 16% у Великобританії) призначається з врахуванням рівня добробуту заявника (табл. X.1, X.2, рис. X.1 додатку X). При цьому, рівень адресності соціальних допомог сім'ям та на дітей, а також виплат у зв'язку з інвалідністю чи безробіттям значно вищий (від 25% до 50% загального обсягу призначень).

На відміну від України, у європейських країнах значний обсяг допомоги (30-40%) надається у натуральній формі, тобто у вигляді конкретних товарів і послуг. Вона може надаватися як безпосередньо, так і у формі повної або часткової компенсації витрат на їх придбання. Вищий рівень натуральних допомог у загальних обсягах призначень характерний для країн із солідарною моделлю, де він складає 39-41%, відповідні показники для країн з консервативною моделлю складають 30-35%, із ліберальною моделлю – 29-32% (табл. X.3 додатку X).

Основну частину соціальних трансфертів у країнах Європи складають виплати, пов'язані із матеріальним забезпеченням громадян у старості, а також пов'язані з захворюваннями і доглядом за здоров'ям. Показник їх питомої ваги у загальних обсягах трансфертів у 2004 році в середньому по ЄС-25 становив 69,5%, в тому числі у Великобританії, Італії, Іспанії – в межах 71,5-77,2%, у Швеції, Данії, Нідерландах – від 57,8% до 66,6%. При цьому питома вага видатків на соціальні допомоги сім'ям і на дітей складала у Великобританії, Іспанії, Італії 0,7-1,7% ВВП, або 3,5-6,7% загального обсягу видатків на соціальні виплати, тоді як у Швеції, Данії, Німеччині – 3,0-3,9% ВВП, або 9,6-13,0% сукупного обсягу трансфертів (табл. X.4 додатку X).

Оцінюючи відповідність основних ознак вітчизняної та світових моделей фінансового забезпечення соціальних гарантій матеріального добробуту, зосередимо увагу на двох аспектах цього питання – обсягах фінансування, з однієї сторони, і видах, формах та ефективності матеріальної підтримки осіб, які її

потребують. Якщо порівняти частку соціальних трансфертів у доходах населення, оцінити роль держави у їх забезпеченні в нашій державі з показниками європейських країн, то можемо віднести Україну до держав із солідарною моделлю. Показник питомої ваги соціальних трансфертів у ВВП в Україні перевищує відповідний рівень Швеції, Данії і складає в останні роки 32-35%. Однак, не зважаючи на відповідність суспільним пріоритетам (34% населення вважає, що держава повинна домінувати у забезпеченні їх добробуту), в Україні відсутні економічні передумови для ефективного її функціонування. Надмірний рівень «соціалізації» зведеного бюджету і економічно невиправдане зростання соціальних виплат спричиняють прискорення інфляції, розширення «тіньової» економіки, погіршення платіжного балансу та ряд інших негативних наслідків. Разом з тим, система соціальних трансфертів в Україні характеризується низькою ефективністю щодо впливу на мінімізацію соціальних ризиків та рівень бідності. З огляду на це, можна стверджувати про існування в Україні ліберальної моделі фінансового забезпечення соціальних гарантій матеріального добробуту.

До причин низької ефективності системи соціальних виплат в Україні можна віднести як загальні, пов'язані із відсутністю дієвого контролю за призначенням і адресністю соціальних допомог, так і спеціальні, зумовлені нераціональністю видів та форм допомоги. Більшість соціальних виплат в Україні зорієнтована на подолання наслідків реалізації соціальних ризиків, а не на їх упередження. Допомоги, які б сприяли самозабезпеченню громадян, надавали можливість отримати стабільне джерело доходу і ліквідовували причини бідності не отримали належного розвитку. Разом з тим, у країнах Європейського союзу допомоги на забезпечення «економічної самостійності» широко використовуються і можуть надаватися як у грошовій (пільгове державне кредитування, покриття витрат на купівлю обладнання тощо), так і в натуральній формі (професійне перенавчання, безкоштовне надання обладнання та інструментів, допомога в облаштуванні робочого місця).

Оцінюючи можливості запозичення зарубіжного досвіду фінансового забезпечення соціальних гарантій матеріального добробуту у вітчизняну

практику, можемо констатувати, що пріоритетним завданням повинно стати не збільшення абсолютних обсягів бюджетних видатків на соціальні трансферти населенню, а реформування системи соціальної допомоги. Використання практики європейських країн щодо встановлення соціальних стандартів у співвідношенні із середньою заробітною платою, застосування критерію бідності на основі оцінки середньодушових доходів сприятиме підвищенню прозорості методики призначення соціальних виплат, а також адекватності оцінки рівня соціальної безпеки. Водночас, необхідно розширити перелік допомог, які надаються у натуральній формі, що, не зважаючи на розростання «соціальної бюрократії», сприятиме підвищенню адресності та дієвості державної підтримки. Також доцільно, на наш погляд, посилити роль допомог, які зорієнтовані на забезпечення «економічної самостійності» особи, що дасть змогу реально знизити масштаби бідності і сприятиме, у довгостроковому періоді, скороченню потреби у бюджетному фінансуванні соціальних допомог.

Виділення конкретних світових моделей державного фінансового забезпечення соціальних гарантій споживання суспільних послуг не можливе, оскільки в процесі його організації у кожній країні може використовуватися абсолютно різне поєднання ринкових важелів та елементів державного втручання. Тому зосередимося на оцінці ролі держави у фінансовому забезпеченні конкретних видів соціальних гарантій споживання суспільних послуг.

Аналізуючи зарубіжний досвід участі держави у забезпеченні соціальних гарантій у сфері освіти, можемо констатувати, що у більшості європейських країн модель її фінансового забезпечення ґрунтується на двох основних принципах:

- головним джерелом фінансування початкової та загальної освіти є кошти державного та місцевих бюджетів;
- забезпечення вищої та професійної освіти здійснюється на засадах змішаного державно-приватного фінансування.

Механізм державного фінансового забезпечення вищої освіти у розвинутих країнах ринкового типу характеризується багатоваріантністю методів

фінансування навчальних закладів. При цьому застосовуються методи прямого та непрямого фінансування (рис. Ц.1 додатку Ц).

Методи прямого фінансування залишаються найбільш поширеними і передбачають розподіл бюджетних коштів відповідно до одного з критеріїв: оплата за результатами, фінансування «за видатками» та фінансування, базоване на оцінці видатків на вході освітньої системи. Перший метод використовується у Німеччині, Нідерландах, Швеції і передбачає розрахунок обсягів бюджетного фінансування на основі оцінки результатів роботи навчального закладу. Критеріальними показниками при цьому виступають результати випуску студентів та аспірантів, кількість присуджених наукових ступенів, рівень працевлаштування випускників, а також дані про успішність та якість підготовки фахівців. Фінансування за результатами дає змогу підвищувати ефективність діяльності вищих навчальних закладів і забезпечувати якісну підготовку спеціалістів [59, с. 86-87].

Метод фінансування «за видатками» застосовується у країнах з недостатньо розвинутою освітньою інфраструктурою і низьким рівнем конкуренції навчальних закладів. Він передбачає безпосереднє покриття державою поточних і капітальних видатків освітніх установ на основі нормативів витрат в розрахунку на одного студента, не залежно від якісних характеристик їх діяльності. Метод фінансування за результатами оцінки витрат на вході освітньої системи застосовується у Канаді, Великобританії, Франції, Японії і в сучасних умовах є найбільш затребуваним. Відповідно до нього, обсяги фінансування визначаються на основі прогнозованої чисельності студентів, які будуть навчатися за державні кошти, і вартості навчання, встановленої шляхом укладання угоди між навчальним закладом і державою за результатами тендерних процедур. Переможцем у тендері на навчання студентів і отримання бюджетного фінансування стає заклад, який запропонує найнижчу вартість навчання при відповідному рівні якості. Перевага цього методу полягає у стимулюванні конкуренції між освітніми закладами, що сприяє підвищенню ефективності витрачання бюджетних коштів [259, с. 86].

Модель фінансового забезпечення Німеччини передбачає домінування прямого бюджетного фінансування. З огляду на безкоштовність усіх видів освіти, їх фінансування проводиться за рахунок бюджетів різних рівнів: федерального (6-7% сукупного обсягу), регіонального (74-75%) і місцевого (19-20%). Видатки бюджетів земель і муніципалітетів спрямовуються, як правило, на покриття поточних видатків освітніх закладів, а з федерального бюджету фінансуються потреби, пов'язані із їх розвитком і проведенням наукових досліджень [39].

Сучасними тенденціями державного фінансового забезпечення вищої освіти є посилення автономії навчальних закладів і впровадження «глобального» бюджетування. Останнє полягає у визначенні на основі нормативних розрахунків «зведеного бюджету» університету без деталізації видаткових статей, і наданні йому права самостійно розпоряджатися виділеними коштами і проводити їх перерозподіл. При цьому загальні обсяги фінансування залишаються незмінними, а реформується лише схема їх розподілу і використання. Існує також практика укладання угод про вищу освіту (рамкових контрактів) між навчальними закладами і регіональними урядами, якими фіксуються обсяги бюджетного фінансування строком на 5-10 років. Це дає змогу освітнім закладам проводити безризикове планування своєї діяльності на середньострокову перспективу.

Непрямі методи фінансування застосовуються шляхом надання державної грошової дотації та кредиту малозабезпеченим громадянам відповідно до норм Федерального закону про стимулювання освіти (Bundesausbildungsförderungsgesetz) [153, с. 10].

Основна ідея, на якій базуються методи прямого фінансування, може бути викладена наступним чином: зростання обсягів фінансування веде до підвищення кількісних та якісних показників підготовки фахівців. Це стимулювало уряди до постійного зростання видатків на освітню галузь, що склало по країнах ОЕСР за 1995-2004 роки в середньому 42%. При цьому частка освітніх видатків у ВВП підвищилася до 5,9% у 2006 році та до 6,2% у 2007 році, а в загальних обсягах державних соціальних витрат до 13,4%. Більше 87% обсягу фінансових ресурсів, які спрямовувалися в освіту склали кошти держави. Однак, результати діяльності

систем вищої освіти вказували на те, що обсяги фінансування не є визначальним фактором якісних показників навчання. Так, за результатами міжнародної оцінки студентів PISA, проведеної у 2003 році, найвищі показники успішності спостерігалися у Нідерландах та Південній Кореї, які не є лідерами стосовно державних витрат на освіту [240]. До прикладу, видатки розширеного уряду на освіту у Нідерландах склали у 2002 році 5,0% ВВП, тоді як у Данії – 8,8% ВВП, Швеції – 7,7% ВВП, Бельгії – 8,1% ВВП, Австрії – 5,6% ВВП, а середній рівень по країнах Європейського Союзу – 5,2% (табл. Ц.1 Додатку Ц).

З огляду на зростаючу дефіцитність державних фінансів все ширшого використання здобувають методи непрямого фінансування, що передбачають запровадження нових схем розподілу за незмінності загальних обсягів бюджетних видатків. До найбільш поширених із них у сфері вищої освіти відносять використання «ваучерних» схем (освітні гранти і пільгове кредитування) і надання податкових пільг споживачам освітніх послуг.

Ваучерні схеми, теоретичним підґрунтям яких є неоліберальна модель фінансування освіти, задіяні у США, Великобританії, Австралії, Новій Зеландії, частково у Швеції, Данії та ряді інших країн. Вперше ідею їх використання озвучив М. Фрідмен (Friedman, 1962), розглядаючи ваучери як спосіб відновлення конкуренції на ринку освітніх послуг при збереженні фінансової підтримки зі сторони держави. В подальшому дослідженнями питань застосування ваучерів займалися Пікок і Вайсман (Peacock and Wiseman, 1964), Дженкс (Jencks, 1970), Левін (Levin, 1983), Барр (Barr, 1998). В сучасних умовах ваучери, які передбачають підтримку освіти зі сторони попиту на освітні послуги, розглядають як реальну альтернативу традиційній системі прямого фінансування, орієнтованій на пропозицію. Вони не створюють додаткових коштів для освіти і не є додатковим джерелом фінансування. Ваучери змінюють не загальний обсяг фінансування, а спосіб його розподілу.

Наслідками введення ваучерних схем фінансування вищої освіти є: розширення для студентів можливостей щодо вибору навчального закладу, дисциплін та курсів; посилення конкуренції між освітніми закладами за студентів;

підвищення ефективності використання бюджетних коштів, які виділяються на освітню галузь. Ваучер, вартість якого встановлюється на основі середньої ціни освіти, дає змогу студентам оплачувати навчання як у державних, так і недержавних навчальних закладах, гарантуючи свободу вибору. Водночас, використання ваучерів веде до посилення нестабільності становища педагогічного складу і закладів освіти в цілому, зростання адміністративних витрат і невикористаного спрощення навчальних програм.

Модель фінансування вищої освіти у багатьох розвинутих країнах ринкового типу поєднує елементи ваучерної схеми оплати освітніх послуг і прямого бюджетного субсидування. У Новій Зеландії фінансування вищих навчальних закладів проводиться на основі їх фінансової автономії і глобального бюджетування з використанням показника EFTS, який вказує на обсяг витрат, запланованих державою в розрахунку на одного студента [188]. Бюджетне субсидування навчальних закладів доповнюється програмою пільгового освітнього кредитування студентів.

Подібна до новозеландської модель фінансування вищої освіти застосовується у Данії. Однак, розміри бюджетної субсидії навчальним закладам в розрахунку на одного студента визначаються на основі аналізу їх успішності, що стимулює університети до підвищення якості навчання. Непряме фінансування представлене освітніми ваучерами, які складаються із грантової (безповоротної) і позикової (поворотної) частини.

Аналогічні ваучери використовуються у Швеції. При цьому кредитна частина ваучера надається за пільговими відсотками, а розміри щорічного її повернення залежать від доходів позичальника і не перевищують 4% їх обсягу [265].

Не зважаючи на широке використання освітніх грантів, тенденцією останніх десятиліть є зміщення акцентів у сторону позик на здобуття освіти. Це пов'язано з неспроможністю профінансувати навчання усіх бажаючих в умовах зростання попиту на вищу освіту і потребою стимулювання якості навчання.

Після реформ 1998 та 2004 років основою фінансового забезпечення вищої освіти у Великобританії є освітні позики і гранти. За рахунок прямого

бюджетного субсидування покриваються лише видатки на забезпечення життєдіяльності навчальних закладів. Використання грантів має обмежений характер і стосується окремих категорій громадян. Натомість, більшість студентів навчається за кредитні кошти, повернення яких починається після його закінчення. При цьому мінімальний рівень доходів, з якого починається погашення кредиту складає 15 тис. фунтів стерлінгів на рік, а в окремих випадках передбачається можливість повного або часткового списання заборгованості [264, с. 87-88]. У доповнення до кредитно-грантової схеми державного фінансування професійної освіти існує програма Індивідуальних освітніх рахунків (Individual Learning Accounts), яка передбачає накопичення коштів на оплату навчання спільно державою і потенційним студентом.

З огляду на вищевикладене, можемо виділити наступні основні моделі державного фінансового забезпечення соціальних гарантій у сфері освіти:

- континентальна модель (Німеччина, Франція) передбачає безкоштовність і загальнодоступність усіх видів освіти. За рахунок прямого бюджетного фінансування покриваються витрати на забезпечення життєдіяльності навчальних закладів. Однак, безкоштовне лише навчання, а інші витрати, пов'язані з ним, покриваються студентами самостійно. Головна перевага моделі полягає у доступності освіти, а її недоліки полягають у відсутності конкуренції між навчальними закладами, стимулів до підвищення якості навчання, високому рівні навантаження на центральний та місцеві бюджети;

- скандинавська модель (Швеція, Данія) передбачає поєднання методів прямого бюджетного субсидування і непрямого фінансування через ваучерні схеми. Освітні ваучери дають право на навчання впродовж визначеного періоду і передбачають певний обсяг бюджетного фінансування. Водночас, широко використовуються схеми матеріальної підтримки студентів через освітні гранти і пільгові кредити. Переваги моделі полягають у стимулюванні конкуренції між навчальними закладами з метою підвищення якості навчання, посилення відповідальності студентів за результати навчання, економії бюджетних коштів. До недоліків моделі слід віднести певну дестабілізацію становища навчальних

зкладів через неможливість довгострокового планування діяльності, а також не виправдане спрощення навчальних програм;

- англосаксонська модель (Великобританія, Австралія, Нова Зеландія, США) передбачає посилену участь громадян у покритті витрат навчальних закладів на надання освітніх послуг. Пряме бюджетне фінансування має дуже обмежений характер і призначене для забезпечення життєдіяльності закладів освіти. Однак, для забезпечення доступності вищої освіти функціонують програми пільгового бюджетного кредитування. Використання освітніх грантів має обмежений характер. Переваги моделі полягають у стимулюванні конкуренції між навчальними закладами з метою підвищення якості навчання та економії бюджетних коштів, а головний недолік – значно нижча у порівнянні з іншими моделями доступність вищої освіти.

У фінансовому забезпеченні охорони здоров'я в зарубіжних країнах можна виділити наступні основні моделі:

- бюджетна модель полягає у повному покритті витрат на надання медичної допомоги і функціонування медичних закладів за рахунок бюджетів різних рівнів. Вона поширена у країнах Північної (Швеція, Данія) і Південної (Іспанія, Італія, Греція) Європи, а також Великобританії, Канаді та ряді інших. Однак, у жодній із них витрати на медичну допомогу населенню не покриваються стовідсотково за рахунок бюджетних коштів. Додатковими джерелами фінансового забезпечення медицини є кошти соціального страхування, приватні платежі тощо;

- страхова модель, яка ґрунтується на використанні страхових принципів формування фінансових ресурсів охорони здоров'я на сьогодні функціонує у США, Франції, Німеччині, Австрії, Нідерландах та ряді інших країн. Основне навантаження з фінансування медичної допомоги і забезпечення діяльності медичних установ припадає на роботодавців і працюючих осіб, які сплачують обов'язкові страхові внески у відповідні фонди. Медичне страхування може охоплювати як усе населення, так і його частину;

- платна модель базується на повному відшкодуванні пацієнтами вартості медичних послуг за рахунок власних коштів. У «чистому» вигляді ця модель у

розвинутих країнах практично не зустрічається, а характерна для країн, що розвиваються.

Система фінансового забезпечення охорони здоров'я Великобританії є типовим прикладом бюджетної моделі. Провідна роль у наданні населенню медичного обслуговування належить Національній системі охорони здоров'я (National Health Service, або NHS), на яку припадає 85% загального обсягу відповідних суспільних видатків або 9,2% ВВП [271]. Решта витрат на медицину покривається за рахунок приватних джерел (безпосередньої оплати медичних послуг і страхування здоров'я). При цьому спостерігається процес заміщення прямої оплати послуг страхуванням, яке набуває все більшого поширення. На кінець XX століття у системі медичного страхування брали участь більше 6,8 млн. осіб, або 11% населення країни.

Фінансові ресурси NHS формуються за рахунок бюджетів усіх рівнів (84%), внесків на соціальне страхування (12%), супутніх платежів населення у фіксованих розмірах не залежно від виду послуги (4%). При цьому якщо розміри супутніх платежів не відшкодовують вартості медичної послуги, різницю покриває держава [123, с. 69].

Розподіл послуг і бюджетного фінансування проводиться у розрізі первинного і вторинного медичного обслуговування. Надання послуг обох видів здійснюється локальними підрозділами NHS, які отримали назву трасти. На трасти первинної ланки, які займаються наданням первинної допомоги, проведенням профілактичних і протиепідемічних заходів, припадає понад 80% загального обсягу бюджету охорони здоров'я. Вони виступають у ролі замовника медичних послуг і мають право укладати угоди як з державними, так і з приватними лікувальними закладами. При цьому укладається контракт між трастом, професійною спілкою лікарів і органами управління охороною здоров'я про замовлення послуг. Одночасно здійснюється розподіл бюджетних коштів на утримання медичних закладів відповідно до чисельності населення і територіальних особливостей [143, с. 10-11].

На трасти вторинної ланки, які відповідають за надання спеціалізованої допомоги, управління діяльністю лікарень і раціональність витрачання бюджетних коштів, припадає близько 20% державних видатків на медицину. Вони мають право на аутсорсинг (замовлення послуг у приватних лікувальних закладів) з метою підвищення ефективності розподілу ресурсів. Трасти вторинної ланки NHS виступають роботодавцями для більшості працівників системи охорони здоров'я. За умови ефективного управління фінансовими ресурсами, а також високої якості надання послуг, трасти вторинної ланки одержують фінансову та управлінську автономію.

Таким чином, провідна ідея, покладена в основу британської моделі фінансування охорони здоров'я полягає забезпеченні доступності медичного обслуговування і відповідальності держави за його надання. З метою стимулювання конкуренції паралельно існує сфера недержавного медичного обслуговування. Однак, в сучасних умовах для британської системи охорони здоров'я характерні дві основні тенденції:

- наростання фінансових проблем, зумовлених відставанням динаміки бюджетних видатків на медицину від темпів підвищення вартості медичних послуг. Це обмежує можливості щодо впровадження новітніх лікувальних технологій та оновлення обладнання. Низький рівень оплати праці зумовлює відтік персоналу, внаслідок чого NHS постійно змушена залучати фахівців з-за кордону. Поглибленню дефіциту ресурсів державної системи охорони здоров'я сприяє також зростання популярності недержавного медичного страхування;

- зниження доступності медичного обслуговування. Зростання вартості медичних послуг за умов дефіциту бюджетного фінансування зумовлює вибіркоче ставлення до хворих при проведенні медичних обстежень чи оперативних втручань, виникнення черг на госпіталізацію чи надання послуг медичного характеру [25].

Вказані недоліки потенційно загрожують банкрутством NHS, що підвищує популярність ідеї переходу до державного соціального медичного страхування за прикладом Німеччини та Франції. З 2002 року втілюються реформи, спрямовані

на підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів та впровадження ринкових елементів у державну систему охорони здоров'я. По-перше, запроваджено «ваучерну» схему виділення коштів – вони надходять до лікувальних закладів не як бюджетні асигнування, а разом із пацієнтами. Таким чином, обсяги фінансування закладу залежать від кількості пацієнтів, що стимулює підвищення якості послуг і надає кращим медичним установам можливості поліпшення матеріальної бази. По-друге, внаслідок запровадження подушного фінансування підвищується роль недержавних лікувальних установ у наданні медичних послуг населенню [271].

У країнах із страховою моделлю фінансового забезпечення охорони здоров'я відсутній єдиний підхід до формування доходів галузі, рівня охоплення населення страхуванням, організації управління коштами. Функція акумулювання внесків за обов'язковим медичним страхуванням може покладатися на єдиний (Нідерланди) або кілька уповноважених фондів (Німеччина, Франція), асоціацію фондів (Люксембург) або не регулюватися взагалі (Чехія, Бельгія). Рівень охоплення населення державним медичним страхуванням варіюється від 75% у Нідерландах, 85% у Німеччині до 100% у Франції, Австрії, Бельгії. У країнах, де функціонує кілька фондів медичного страхування, належність до конкретного із них може визначатися родом заняття чи місцем проживання (Австрія), або особистими переконаннями (Німеччина, Бельгія). Ставки внесків медичного страхування можуть бути фіксованими (Нідерланди), диференційованими залежно від фонду (Німеччина), роду заняття (Австрія), а право на їх встановлення і регулювання може належати уряду країни (Франція, Нідерланди), асоціації страхових фондів (Люксембург) чи окремим фондам (Німеччина).

Типовим представником страхової моделі є система фінансового забезпечення охорони здоров'я Франції. Її основу складає Національна система обов'язкового медичного страхування (НСОМС), яка охоплює 99% населення країни і покриває 78% суспільних видатків на охорону здоров'я. За рахунок добровільного медичного страхування, яке відіграє доповнюючу роль і супутніх

платежів населення за медичні послуги забезпечується, відповідно, 13% та 9% суспільних витрат на охорону здоров'я [62].

Доходи НСОМС формуються з наступних джерел: страхових внесків роботодавців і працівників (50%), прямих відрахувань пропорційно до доходу фізичної особи (34%) і непрямих податків на споживання алкогольних і тютюнових виробів (2%). Вони направляються на фінансування лікувальних закладів і відшкодування громадянам витрат, пов'язаних із отриманням медичних послуг. При цьому глобальний бюджет галузі поділяється на чотири частини, призначені для фінансування приватної практики, державних лікарень, приватних комерційних лікарень і медико-соціальної допомоги.

Схема бюджетного фінансування медичних закладів залежить від форми їх власності. Комерційні лікувальні заклади фінансуються з бюджету залежно від кількості пацієнтів за фіксованими ставками оплати медичних послуг, які покривають усі витрати, крім заробітної плати лікаря. Розміри плати за медичні послуги і заробітна плата лікарів визначаються шляхом укладання угоди між урядом, НСОМС і профспілками лікарів. Єдині тарифи оплати медичних послуг усувають цінову конкуренцію між лікарями, але стимулюють до збільшення кількісних і якісних показників їх роботи. Оплата вартості медичних послуг лікарів, які не беруть участі у НСОМС проводиться частково, а різниця покривається за рахунок пацієнтів або недержавного страхування.

До 2004 року 85% витрат на утримання державних лікарень покривалося за рахунок щомісячних асигнувань НСОМС, а решта відшкодовувалася за рахунок недержавного медичного страхування і супутніх платежів. Ця схема не передбачала взаємозв'язку між обсягами фінансування і результатами діяльності медичних закладів, що спричинило неконтрольоване зростання витрат. Дефіцит фінансових ресурсів НСОМС зріс у 2000-2004 роках більш, ніж у десять разів і досяг майже 12 млрд. євро [20]. Це зумовило проведення реформи з метою стримування росту державних витрат на медицину і підвищення ефективності її роботи. Вона передбачала зниження рівня відшкодування витрат на медичні послуги (відповідно збільшилися розміри супутніх платежів), запровадження

регульованого доступу до спеціалізованої медичної допомоги через посередництво лікарів первинної ланки [140, с. 9]. Крім цього, схему державного фінансування приватних лікарень поширено і на державні лікувальні заклади. Нововведення дали змогу до 2007 року скоротити обсяги дефіциту бюджету НСОМС до 6 млрд. євро [19].

Модель державного фінансового забезпечення охорони здоров'я Франції володіє рядом безперечних переваг порівняно з NHS Великобританії і моделями медичного страхування Нідерландів [79] та Німеччини [204]. Вона є більш ліберальною, ніж NHS, внаслідок чого проблеми, які характерні для Великобританії, проявляються не так гостро. Зокрема, завдяки співпраці приватних та державних лікарень у Франції практично відсутні черги на отримання медичних послуг. Оскільки приватне медичне страхування у Франції виконує доповнюючу роль, а участь у НСОМС є обов'язковою, немає відтоку заможних громадян до комерційного медичного страхування і відповідної втрати державними установами потенційних надходжень, що є спільною проблемою Великобританії, Нідерландів та Німеччини. З огляду на існування єдиного фонду медичного страхування, у Франції, на відміну від Німеччини і Нідерландів, відсутня конкуренція між фондами за здорових клієнтів з метою мінімізації витрат. Однак, державне регулювання тарифів на медичні послуги дає змогу стимулювати конкуренцію лікувальних закладів стосовно якісних характеристик медичних послуг.

З огляду на те, що охорона здоров'я у США є звичайною галуззю ринкової економіки, роль держави обмежується фінансуванням державних лікарень (обслуговують державних службовців, ветеранів війни, інвалідів), а також наданням медичної допомоги громадянам похилого віку і малозабезпеченим. Фінансову основу галузі складає недержавна система медичного страхування, головними недоліками якої є обмеження доступності медичної допомоги (страхуванням не охоплено від 35 до 45 млн. осіб, або 13-15% населення країни) та неповне покриття витрат на отримання послуг.

Однак 45% суспільних витрат на охорону здоров'я покривається за рахунок державних програм медичної допомоги «Медікейр» (Medicare) та «Медікейд» (Medicaid) [31, с. 45], учасниками яких є особи пенсійного віку, малозабезпечені і безробітні громадяни. На їх фінансування витрачається 18% федерального бюджету і більше 20% коштів бюджетів штатів і бюджетів місцевого самоврядування [256]. Фінансові ресурси програми «Медікейр» (медична допомога пенсіонерам) формуються за рахунок соціального страхування, а програми «Медікейд» (медична допомога малозабезпеченим і безробітним громадянам) – за рахунок податків. Остання має характер програми соціальної допомоги, оскільки зв'язок між обсягами допомоги та сплаченими податками відсутній.

Не зважаючи на високу суспільну вартість, система охорони здоров'я у США, на наш погляд, є соціально недостатньою і не здатна забезпечити рівний доступ усіх громадян до медичних послуг. Надмірна лібералізація, відсутність чіткої організації та координації державної політики у сфері медичного обслуговування стимулюють зростання вартості медичних послуг і їх недоступності [256]. Дефіцит фінансування державних програм медичної допомоги спричиняє «виштовхування» частини громадян з кола їх учасників [33]. З огляду на це, на наш погляд, модель фінансового забезпечення охорони здоров'я США є недосконалою з точки зору забезпечення соціальної безпеки і не може виступати орієнтиром для України. Вважаємо, що найбільш прийнятною для впровадження є система фінансового забезпечення охорони здоров'я Франції, яка забезпечує високий рівень якості і доступності медичного обслуговування за одночасної економії бюджетних коштів.

Оцінюючи роль держави у фінансовому забезпеченні соціальних гарантій духовно-культурного розвитку людини у зарубіжних країнах, слід акцентувати увагу на двох аспектах – обсягах фінансування і методах розподілу коштів. Щодо першого аспекту можна зауважити, що рівень державних витрат на потреби культури і відпочинку в Україні (в середньому за 2003-2007 роки 0,77-0,80% ВВП) не суттєво відрізняється від показників Італії – 0,9% ВВП, Німеччини –

0,7% ВВП, Бельгії та Австрії – 1,0% ВВП, Швеції та Нідерландів – 1,1%. Однак, на відміну від України, у країнах Європейського союзу державне фінансове забезпечення культури базується на принципах багатоваріантності і багатоканальності методів та форм фінансування (додаток III). Конкретна модель фінансової підтримки культури за рахунок державних коштів у кожній країні визначається рівнем централізації державного управління, характером міжбюджетних відносин, та враховує національні культурні пріоритети, розвиток меценатства і благодійності.

Бюджетне фінансування залишається однією з головних форм державної підтримки культури у країнах Європи. Воно передбачає використання кількох каналів фінансування: прямого фінансування, блокового фінансування через систему місцевих бюджетів, змішаного державно-приватного фінансування на основі партнерства, а також багаторівневого фінансування із залученням посередницьких структур.

Пряме бюджетне фінансування установ культури залишається найбільш поширеним бюджетним методом забезпечення культурної сфери і може здійснюватися у формі повного покриття державою поточних та капітальних витрат закладу, спеціальних цільових трансфертів, а також у формі грантів. Однак, від найстарішої форми повного фінансування, яка використовується в Україні, у Європі практично повністю відмовилися, зберігши її для окремих установ загальнодержавного значення. Спеціальні цільові трансферти зазвичай використовуються під час реалізації національних програм розвитку культури (наприклад, для фінансування розвитку окремих видів мистецтва).

Найбільш поширеною формою прямої державної підтримки культури в країнах Європи у сучасних умовах є грант, який може одержати як організація, так і конкретна фізична особа. При цьому використовуються односторонні гранти, які передбачають одноособову участь держави у фінансуванні культурних проектів і зустрічні гранти, коли бюджетні кошти надаються при наявності зустрічного фінансування за рахунок зацікавленої сторони. Переваги зустрічних грантів полягають не лише у поліпшенні фінансового стану установ культури, а й

сприяттє їм адаптації до ринкових умов, стимулюваннї диверсифїкації фїнансування за рахунок залучення приватних коштів і розвитку комерційної дїяльностї. Наприклад, у Швеції установи культури можуть отримувати договірнї гранти (їх розміри встановлюються рїчною угодою мїж органами державної влади і установами культури), результативнї гранти (їх розміри визначаються на основї норм субсидування і обсягів надання послуг) і базовий (формульнїй) грант, який покриває лише частину нормативних витрат на оплату праці. Індивїдуальнї гранти передбаченї для забезпечення «економїчної безпеки» духовної творчостї і надаються письменникам та їншим дїячам культури.

Блокове фїнансування культури через систему мїсцевих бюджетїв у всїх країнах здїйснюється через систему загальних і цїльових мїжбюджетних трансфертїв. Цїльовї трансферти надаються для покриття конкретних статей витрат, нерїдко на умовах зустрїчного фїнансування. Блоковї гранти дають можливїсть мїсцевим органам влади регулювати напрями використання бюджетних коштів.

В основу багаторївневого бюджетного фїнансування їз залученням посередницьких структур покладено угоди мїж центральними та мїсцевими органами влади про спїльну участь у субсидуваннї установ культури і реалїзації їнвестиційних проектїв у рамках програм соціально-економїчного розвитку територїй. Фїнансовою основою цих заходїв є кошти центрального і мїсцевих бюджетїв, а розподїл субсидїй проводиться за посередництва недержавних культурних органїзацій (благодїйних фондїв, громадських їнститутїв культури, асоціацій творчих працівникїв тощо). Це сприяє прозоростї та ефектївностї витрачання бюджетних коштів. Найбїльшого розповсюдження вказанїй метод державної пїдтримки сфери культури отримав у Франції та Великобританїї.

Одним з перспективних бюджетних методїв фїнансового забезпечення сфери культури, який стимулює залучення приватних коштів, є фїнансування на основї партнерської участї держави та корпоративних спонсорїв. У Великобританїї практикується спїльне фїнансування культурних проектїв за рахунок бюджетних і спонсорських коштів у спїввїдношеннї 1:1 для першого проекту і 1:3 для

наступних проектів. У Франції співвідношення бюджетних і спонсорських коштів при втіленні культурних проектів складає 5:1, а субсидія виділяється при наявності в організаторів проекту визначеної суми меценатської допомоги. Пріоритетними напрямками фінансування при цьому вважаються збереження культурного спадку, проведення театральних і музичних фестивалів, виставок образотворчого мистецтва, видавнича справа.

До позабюджетних методів державного фінансового забезпечення культури слід віднести фінансування через спеціальні цільові фонди. Традиційними джерелами їх доходів (у Фінляндії, Норвегії) є власні надходження від національних лотерей, спортивних тоталізаторів, цільових податків, а також бюджетні кошти. Акумуляовані таким чином фінансові ресурси спрямовуються на формування фондів підтримки розвитку кіновиробництва, музичного мистецтва тощо.

Поряд із бюджетними і позабюджетними методами, у країнах Європи широко використовуються фіскальні та парафіскальні методи фінансового забезпечення виробництва культурних благ. У багатьох країнах на ці потреби направляються кошти від спеціальних цільових податків. Наприклад, в Австрії 15% сукупних державних видатків на мистецтво і 25% видатків на культуру покривається за рахунок цільової надбавки до ліцензійної плати за радіо- і телевізійне мовлення. У Франції та скандинавських країнах за рахунок цільового податку у розмірі 1% від вартості будівництва державних установ фінансується придбання державними музеями виробів образотворчого мистецтва. У Франції також справляються й інші цільові «культурні» податки, зокрема на доходи нових телевізійних каналів (для субсидування кіно-та аудіовиробництва), на показ вистав (для дотування театрів).

В Австрії, Фінляндії, Швеції додатковим джерелом фінансування культури стало введення податку на послуги копіювання і копіювальну техніку. Кошти від його справляння надходять у розпорядження спеціально уповноважених органів, або акумулюються окремою статтею у доходах центрального бюджету і направляються на компенсацію втрат доходів авторів, виконавців та виробників культурно-мистецької продукції через її безконтрольне копіювання.

Поряд із спеціальними «культурними» податками, у європейській практиці використовуються так звані «від'ємні» податки, або пільги. Система податкових пільг поширюється як безпосередньо на виробників культурних благ, так і на суб'єктів господарювання, які матеріально підтримують заходи у сфері культури. Таким чином проводиться непряме субсидування сфери культури. Найбільш поширеною формою непрямого субсидування культури є встановлення пільгових ставок загальнодержавних податків для товарів і послуг, які виробляються цією сферою. Наприклад, пільгова ставка податку на додану вартість при оподаткуванні книг складає у Франції 5,5%, Італії – 2%, Іспанії – 6%, Німеччині – 7%, а в Бельгії ставка для усіх творів мистецтва встановлена на рівні 6%. У багатьох країнах практикується пільгове оподаткування доходів мистців. Наприклад, в Ірландії усі працюючі творчих професій повністю звільнені від сплати податку на доходи, а у Франції до таких відносять скульпторів та художників. В Італії для мистців встановлено пільгу при оподаткуванні доходів у розмірі від 16 до 21% оподатковуваної суми.

Окрім пільгового оподаткування виробників культурних благ, широко використовуються податкові стимули і для суб'єктів господарювання, які виступають спонсорами установ культури чи культурних програм. У Бельгії, Великобританії, Франції, Італії практикується вирахування пожертвувань та інвестицій в культуру з оподатковуваного доходу, що сприяє притоку приватних коштів для модернізації і ремонту театрів, художніх галерей, розвитку кіновиробництва.

Не зважаючи на різноманітність методів і форм державного фінансового забезпечення культури, в сучасних умовах перед урядами європейських країн постає проблема дефіциту бюджетних коштів, що актуалізує питання удосконалення механізмів державної підтримки цієї сфери, підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів і забезпечення більш повного задоволення культурних потреб громадян. Показовим в цьому плані є досвід Нідерландів, де апробуються нові принципи державного фінансування культури і мистецтва, зокрема, перехід до бюджетування, орієнтованого на результат.

Реформа фінансування передбачає державну підтримку культури через стимулювання попиту на товари і послуги взамін безпосереднього їх субсидування. Це стимулюватиме зростання ринку культурної продукції і розширення кола її споживачів.

Бюджетування, орієнтоване на результат передбачає також перехід до чотирирічного блокового субсидування установ культури замість річного. Це підвищує самостійність розпорядників бюджетних коштів у питанні використання отриманих ресурсів, дає змогу проводити управління ними на власний розсуд в межах реалізації відповідного культурного проекту чи програми.

3.2. Стратегічні пріоритети удосконалення державного фінансового забезпечення соціальних гарантій в умовах соціально-економічних перетворень

Оцінка соціального стану українського суспільства свідчить про те, що проведення політичних та економічних реформ в Україні в контексті переходу до ринкових відносин супроводжувалося значним погіршенням основних показників соціального розвитку держави. Формалізуючись в системі оцінок, вони визначають невисокий рівень забезпечення соціальних гарантій і, як наслідок, не дотримання основ соціальної безпеки. Проблеми кількарізного падіння реальних доходів населення та його вибухової майнової поляризації, різкого скорочення обсягів споживання матеріальних і духовно-культурних благ, зниження доступності освітніх послуг і якісного медичного обслуговування залишаються невирішеними і до сьогодні. Доводиться констатувати, що позитивні тенденції макроекономічної стабілізації та зростання державних видатків на фінансування соціальних гарантій у 2000-2007 роках супроводжувалися консервацією соціальних ризиків у масштабах, які становлять реальну загрозу національній безпеці держави. Очевидною є неефективність соціальної політики держави та необхідність розробки заходів для гарантування умов сталого розвитку

суспільства. Вихідним моментом при цьому повинно стати окреслення основних стратегічних пріоритетів державної діяльності у сфері забезпечення соціальних гарантій, до яких, зокрема, можна віднести:

- приведення рівня і якості життя населення у відповідність до європейських стандартів, створення умов для розширення середнього класу та вирішення проблеми бідності;

- зниження соціальної та майнової диференціації населення до масштабів, які не становлять загрози соціальній безпеці;

- посилення адресності і результативності соціального захисту населення;

- реформування системи охорони здоров'я з метою підвищення якості і доступності медичного обслуговування і, на основі цього, покращення основних характеристик здоров'я населення;

- вирішення проблеми забезпеченості населення житлом, приведення якісних характеристик житлових умов населення у відповідність до європейських стандартів;

- забезпечення всебічного розвитку сфер освіти і культури, підвищення кількісних та якісних характеристик суспільних благ, які ними надаються.

Ширина і глибина окреслених пріоритетів забезпечення соціальної безпеки дає підстави говорити про необхідність ґрунтовного реформування політики у сфері соціальних гарантій в напрямку врахування критеріїв сталого розвитку держави, важливим аспектом чого має стати удосконалення системи їх фінансового забезпечення. При цьому необхідно як суттєво збільшити обсяги фінансових ресурсів, які спрямовуються на фінансування соціальних гарантій, так і підвищити ефективність їх використання через впровадження нових методів розподілу і використання коштів.

Вважаємо за можливе виділити такі основні напрямки підвищення ефективності державного фінансового забезпечення соціальних гарантій і досягнення прийняттого рівня соціальної безпеки:

- удосконалення планування і прогнозування потреби у фінансових ресурсах на забезпечення соціальних гарантій;

- диверсифікація методів та важелів формування фінансових ресурсів, які спрямовуються державою на забезпечення соціальних гарантій;
- оцінка ефективності використання державних коштів і коригування за її результатами методів і напрямів фінансового забезпечення соціальних гарантій.

Вихідним моментом підвищення ефективності державного фінансового забезпечення соціальних гарантій, на наш погляд, виступає удосконалення прогнозно-планової роботи. Це сприятиме зростанню обґрунтованості показників потреби у фінансових ресурсах, необхідних для задоволення соціальних потреб громадян на суспільно прийнятному рівні, а також фактичних обсягів ресурсів, які можуть бути спрямовані державою на ці цілі. Від організації прогнозно-планової роботи залежить якість і реальність показників бюджетів та соціальних позабюджетних фондів, рівень соціально-економічного розвитку суспільства, фінансові можливості держави.

Вдосконалення прогнозно-планової роботи у сфері фінансового забезпечення соціальних гарантій має, насамперед, передбачати зміни у методиці встановлення основних соціальних стандартів з метою їх приведення до об'єктивних розмірів. В першу чергу, слід зосередити увагу на забезпеченні обґрунтованості показника прожиткового мінімуму, який є основою для визначення розмірів мінімальної заробітної плати, пенсії, соціальних допомог, а також застосовується при розрахунку видатків держави на задоволення потреб населення у споживанні суспільних послуг. Окресленню недоліків вітчизняної практики встановлення прожиткового мінімуму та інших соціальних стандартів ми приділили увагу у другому розділі роботи. З огляду на це, зміни до методики розрахунку прожиткового мінімуму, на нашу думку, мають передбачати:

- 1) часткову відмову від застосування нормативного методу при розрахунку показника прожиткового мінімуму. У світовій практиці для його визначення використовують ряд методів [134, с. 140], які ґрунтуються на нормативних розрахунках і на відносних оцінках. Однак, застосування методу частки медіанного доходу та суб'єктивного методу є недоцільним з огляду на можливу необ'єктивну оцінку реальної ситуації у соціальній сфері [269] та зважаючи на

ментальні особливості населення України. На наше переконання, найбільш прийнятним для України могло б стати застосування комбінованого нормативно-статистичного методу розрахунку прожиткового мінімуму, який широко використовується у розвинутих країнах Європи та США. За ним розрахунок витрат на харчування проводиться на основі норм, житлово-комунальних послуг – за фактом, а непродовольчих товарів – за їх питомою вагою у загальних витратах;

2) врахування регіональних відмінностей ціноутворення на товари і послуги, які використовуються при розрахунку розмірів прожиткового мінімуму. Найбільш реальним в цьому випадку могло б стати застосування спеціальних поправочних коефіцієнтів, визначених шляхом порівняння динаміки споживчих цін і тарифів на житлово-комунальні послуги по регіону з відповідними загальнодержавними показниками;

3) на період диспаритету неоподаткованого і прожиткового мінімумів врахування при визначенні розмірів останнього витрат на сплату податку з доходів фізичних осіб.

Вдосконалення методики розрахунку прожиткового мінімуму дасть змогу більш виважено підійти до питання встановлення розмірів мінімальної заробітної плати. Проведений аналіз вказав, що в Україні є нагальна потреба її суттєвого зростання. Однак, підвищення розмірів мінімальної заробітної плати, на наш погляд, має відбуватися поетапно:

- на першому етапі необхідно привести її розмір до розрахованого за удосконаленою методикою прожиткового мінімуму, який матиме характер мінімального соціального стандарту і засвідчуватиме гарантію держави кожному громадянину мінімально допустимого обсягу споживання найбільш важливих матеріальних і нематеріальних благ та послуг, необхідних для нормального відтворення робочої сили;

- на другому етапі розміри мінімальної заробітної плати мають бути кориговані відповідно до коефіцієнта сімейного навантаження. Таким чином, мінімальна заробітна плата має перевищувати розміри прожиткового мінімуму в 1,2-1,5 рази [174] (згідно вимог Європейської соціальної хартії – у 2,5 рази) з

метою охоплення об'єму ресурсів, необхідних для нормального відтворення робітника та його родини. При цьому необхідно відмовитися від догми, що темпи зростання заробітної плати не повинні перевищувати відповідну динаміку продуктивності праці. Відставання росту заробітної плати від динаміки продуктивності праці свідчить про несправедливий перерозподіл доходів на користь бізнесу і суперечить поставленому завданню зміни структури валового внутрішнього продукту. Тому не просто допустимим, а й необхідним в короткостроковій перспективі є випереджаюче підвищення мінімальної заробітної плати. Суттєве її зростання сприятиме відновленню дієвості цього потенційно потужного важеля економічної політики та стимулу соціально-економічного розвитку і матиме такі позитивні наслідки:

- збільшення надходжень до місцевих бюджетів від податку на доходи фізичних осіб, що створює підґрунтя для підвищення рівня оплати праці у бюджетній сфері;

- розширення платоспроможного попиту, що є стимулом для розширення виробництва і відповідного зростання податкових надходжень;

- вирівнювання співвідношення між мінімальною та середньою заробітною платою, скорочення масштабів міжтериторіальної і міжгалузевої диференціації в оплаті праці;

- зростання власних надходжень Пенсійного фонду України та інших фондів соціального страхування;

- скорочення обсягів бюджетних видатків на надання житлових субсидій, соціальної допомоги та пільг.

На досягнення цих завдань спрямовано впровадження Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери, яке планувалося завершити у 2009 році [181], однак було відкладене наприкінці 2008 року на період «до стабілізації економічної ситуації» [183]. Реалізація запланованих заходів дала б змогу підвищити загальний рівень заробітної плати у бюджетній сфері на 45-50% і забезпечити відновлення міжпосадових її співвідношень. В умовах економічної

кризи і суттєвого скорочення попиту на зовнішніх ринках, підвищення заробітної плати в економіці в цілому і бюджетній сфері, зокрема, могло б сприяти розширенню внутрішнього платоспроможного попиту і пом'якшенню наслідків економічної рецесії. Тому, на нашу думку, відкладення термінів запровадження Єдиної тарифної сітки на невизначений термін (оскільки у законодавстві чітко не вказано, що слід розуміти під «відновленням економічної стабільності») є передчасним і непродуманим.

Важливим аспектом вдосконалення планово-прогнозної роботи є прогнозування обсягів фінансових ресурсів, які спрямовуються державою на забезпечення соціальних гарантій з використанням економіко-математичного моделювання. При цьому в якості вхідної інформації про джерела державного фінансування соціальних гарантій можна застосувати показники відповідних видатків зведеного бюджету держави та сукупного обсягу власних видатків позабюджетних фондів соціального страхування.

Передбачення розвитку макроекономічних процесів на майбутнє можливе за попереднього вивчення динамічних рядів минулого, яке дасть змогу виявити тенденцію зміни відповідного економічного явища. Інформаційний масив статистичних даних стосовно обсягів видатків зведеного бюджету держави та позабюджетних фондів соціального страхування складає основу цього дослідження.

Кількісний аналіз часових рядів дає змогу виявити головну тенденцію розвитку досліджуваного явища та оцінити можливий характер тренду за допомогою графічного представлення часового ряду. Аналіз тренду здійснюється процедурою простої регресії і призначений для дослідження закону зміни чи маневру локального середнього значення часового ряду з метою побудови математичної моделі тренду та прогнозування на цій основі майбутньої поведінки часового ряду. Для побудови трендів застосовані наступні формули моделей серед можливих у системі STADIA:

$$\text{– лінійного типу} \quad y = a_0 + a_1 t; \quad (3.1)$$

$$\text{– степеневого типу} \quad y = a_0 t^{a_1}; \quad (3.2)$$

– параболи $y = a_0 + a_1t + a_2t^2$; (3.3)

– експонента $y = e^{a_0+a_1t}$. (3.4)

Процедуру моделювання виконаємо за допомогою статистичного пакета обробки даних STADIA [93]. У якості вихідної інформації застосуємо показники табл. 2.3, доповнивши їх даними за 2002-2003 роки для забезпечення вищої адекватності прогнозу. Отримані результати моделювання подано у таблиці Щ.1 додатку Щ. Усі розрахунки акцептовані економічно, вплив змінних статистично значущий.

На основі побудованих моделей складено прогноз обсягу державного фінансування соціальних гарантій на 2010-2014 роки у розрізі складових та в цілому (таблиця Щ.2 додатку Щ).

У всіх економетричних моделях коефіцієнт кореляційного зв'язку між досліджуваними показниками перебуває в межах [$R_{\min} = 0,9883$; $R_{\max} = 0,9924$], що засвідчує їх високу щільність. Це дає підстави здійснити прогнозування обсягів досліджуваного показника у часі. На основі цих моделей можна зробити економічні висновки про тенденції розвитку досліджуваного процесу, оскільки побудовані моделі тренду описують загальну поведінку динамічного ряду.

Як свідчать показники таблиці Щ.1 додатку Щ, спостерігається стійка тенденція до зростання номінальних видатків держави на фінансування соціальних гарантій як загалом, так і в розрізі складових – видатків зведеного бюджету та позабюджетних фондів соціального страхування, відповідно.

Динаміка загального обсягу видатків держави на фінансування соціальних гарантій характеризується функцією експонента, на основі якої можна розрахувати відносний щорічний приріст цих видатків:

$$\frac{y_1}{y} = \frac{e^{3,786+0,2702(t+1)}}{e^{3,786+0,2702t}} = \frac{e^{3,786} \times e^{0,2702t} \times e^{0,2702}}{e^{3,786} \times e^{0,2702t}} = e^{0,2702} \approx 1,3102 \text{ разів,}$$

тобто щороку ці видатки зростали на 31,02%.

Аналогічно розраховуємо щорічний відносний приріст видатків (власних) соціальних позабюджетних фондів, який становить $e^{0,2758} \approx 1,3176$, або кожного року спостерігається зростання цього показника на 31,76%.

Динаміка видатків зведеного бюджету держави на фінансування соціальних гарантій характеризується параболічною залежністю, а тому розміри щорічної їх зміни диференційовані. Для оцінки цієї динаміки знайдемо першу і другу похідну від функції параболи, які засвідчують динаміку і прискорення, відповідно:

$$\begin{aligned} y' &= a_1 + 2a_2t & \Rightarrow & \quad y' = 17,62 + 1,9294t > 0 \\ y'' &= 2a_2 & \Rightarrow & \quad y'' = 1,9294 > 0 \end{aligned}$$

Відтак, перша похідна функції параболи вказує на позитивну щорічну динаміку видатків зведеного бюджету на фінансування соціальних гарантій, а друга похідна – на прискорення темпів зростання цих видатків.

Оцінка залежності обсягів видатків держави на фінансування соціальних гарантій від динаміки валового внутрішнього продукту вказала на наявність лінійного зв'язку між цими показниками, який може бути виражений наступною функцією:

$$y = -22,225 + 0,3538x \quad (3.5)$$

Коефіцієнт кореляції між досліджуваними показниками складає $R^2 = 0,9979$, що засвідчує високу щільність зв'язку. З огляду на це, можемо констатувати, що зростання обсягів ВВП на 1 млрд. грн. спричиняє збільшення обсягів видатків держави на фінансування соціальних гарантій на 353,8 млн. грн.

Одним із ефективних способів управління фінансовими ресурсами, які спрямовуються державою на фінансування соціальних гарантій, є розробка соціального бюджету країни як плану їх формування і використання на забезпечення соціальних гарантій. Показники соціального бюджету використовують при проведенні динамічного аналізу фінансування соціальних гарантій, прогнозуванні його розвитку, оцінці рівня соціальних видатків в обсягах бюджету держави та у ВВП (рівня соціального навантаження). При цьому їх розрахунок може проводитися як в межах одного бюджетного періоду, так і на середньострокову перспективу.

Дохідна частина соціального бюджету віддзеркалює усі надходження фінансових ресурсів держави, які спрямовуються нею на фінансування соціальних гарантій: внески на соціальне страхування, податки, власні кошти бюджетних

установ і організацій, приватні і колективні страхові внески, інвестиційні доходи, добровільні пожертвування. У витратній частині соціального бюджету відображені видатки держави на втілення державної політики зайнятості, пенсійне забезпечення та здійснення соціальних виплат, фінансування охорони здоров'я, освіти, культури, житлово-комунального господарства.

Не зважаючи на досить широке використання соціального бюджету у зарубіжних країнах, в Україні його розробка має фрагментарний характер. У 1995 році за підтримки Програми Розвитку ООН було розроблено економіко-математичну модель соціального бюджету з метою планування соціальних видатків та визначення потреби у фінансових ресурсах в умовах динамічної зміни макроекономічної ситуації. У 1999 році відповідно до вимог Основних напрямів соціальної політики на 1997-2000 роки [229] розпорядженням Кабінету Міністрів України було передбачено розробку соціального бюджету у складі державного та місцевих бюджетів. Проте в подальші роки ця практика була згорнута.

Відновлення розробки соціального бюджету на загальнодержавному та регіональному рівні забезпечить системність соціальної політики, узгодженість заходів у сфері фінансування соціальних гарантій з макроекономічними показниками і показниками програми соціально-економічного розвитку держави. Додатковим аргументом на його користь є можливість врахування специфіки розвитку вітчизняної системи соціального забезпечення, регіональних особливостей. Соціальний бюджет дасть змогу реально запровадити програмно-цільовий метод формування показників бюджету, оскільки віддзеркалюватиме, з однієї сторони, необхідні видатки на реалізацію конкретних програм у сфері соціальних гарантій та, з іншої сторони, джерела їх покриття.

Однак, оскільки надмірний рівень соціалізації економіки загрожує зниженням її ефективності і виникненням проблем економічного і соціального характеру, вважаємо, що поряд з розробкою соціального бюджету необхідно проводити його лімітування, тобто встановлення граничних співвідношень між обсягом фінансових ресурсів держави на фінансування соціальних гарантій і обсягом бюджету держави (сукупний обсяг зведеного бюджету та бюджетів

фондів соціального страхування), або ВВП. Це дасть змогу оцінити рівень соціалізації, відповідно, бюджету держави і ВВП з метою подальшого коригування соціальної політики. За прикладом європейських країн з найбільш оптимальною для України консервативною моделлю соціальної безпеки гранично максимальне співвідношення обсягів соціального бюджету до ВВП пропонуємо визначити в межах 33-36% ВВП. Його досягнення свідчитиме, що подальше удосконалення фінансового забезпечення соціальних гарантій може проводитися лише шляхом перерозподілу наявних ресурсів, підвищення ефективності їх використання, а не механічного прирощення. Моніторинг рівня соціалізації економіки за допомогою лімітування соціального бюджету дасть змогу збалансувати інтереси суспільства та бізнесу, забезпечити проведення державою соціальної політики без стримування економічного розвитку.

Підвищення якості прогнозно-планової роботи є лише передумовою ефективного забезпечення соціальних гарантій. Розрахунок обсягів потреби у фінансових ресурсах повинен підкріплюватися відповідними реальними джерелами фінансування. Однак, в Україні, не зважаючи на декларований високий рівень забезпечення соціальних гарантій, ресурси бюджетів не дають можливості в повній мірі виконати обіцяне. До прикладу, при прийнятті Закону України «Про державний бюджет на 2008 рік» призупинено дію 102-х соціальних законів, які передбачали здійснення видатків соціального характеру на суму 105 млрд. грн., тоді як його реальний фінансових ресурс на соціальний захист не перевищував 30 млрд. грн. [230, с. 361]. Виходом з цієї ситуації є вдосконалення методів та важелів формування фінансових ресурсів держави, які направляються на фінансування соціальних гарантій. Ключовими аспектами діяльності в цьому напрямку повинні стати вдосконалення роботи з наповнення зведеного бюджету держави (оскільки близько 60% його обсягу складають видатки на фінансування соціальних гарантій) і заходи зі збалансування бюджету Пенсійного фонду України та інших фондів соціального страхування.

Сучасна вітчизняна політика формування доходів бюджету характеризується такими ознаками:

- відсутністю зв'язку між динамікою доходів бюджетів і темпами зміни ВВП, що свідчить як про стрибкоподібні зміни загального податкового навантаження під впливом економічних та позаекономічних (політичних) мотивів, так і про значний невикористаний фіскальний потенціал економіки;

- орієнтацією на оподаткування процесів споживання, характерною для країн, які розвиваються. Надходження непрямих податків складають більше половини загального обсягу податкових поступлень зведеного бюджету. За рахунок оподаткування доданої вартості у 2008 році було сформовано більше 40% податкових надходжень і майже третину загального обсягу доходів зведеного бюджету, що засвідчує їх нераціональну структуру. При цьому 90% надходжень податку на додану вартість до зведеного бюджету поступили від оподаткування імпорتنних операцій. Це свідчить про високий рівень залежності фінансового ресурсу зведеного бюджету від одного джерела і динаміки зовнішньоекономічної діяльності, що підвищує ризик дестабілізації його фінансового стану у періоди наростання негативних тенденцій в оподаткуванні доданої вартості чи різкого падіння імпорту;

- обмеженими можливостями використання фіскального потенціалу специфічних акцизів, оскільки через фактичну «прозорість» кордонів з країнами СНД та ментальні особливості народу суттєве підвищення розмірів акцизного збору є недостатньо дієвим заходом з поповнення доходів бюджету і обертається зростанням обсягів контрабанди і нелегального виробництва;

- обмеженими можливостями суттєвого прирощення неподаткових надходжень бюджету через дію наступних факторів: а) суттєве підвищення рентних платежів за видобування енергетичних матеріалів в Україні недоцільне, оскільки веде до зниження конкурентоспроможності вітчизняних добувних компаній, падіння їх інвестиційних можливостей, що в кінцевому випадку підвищує енергетичну залежність держави; б) орієнтація на поповнення бюджету за рахунок штрафів і адміністративних стягнень не відповідає передовій європейській практиці; в) не доцільно прирощувати доходи бюджету через зростання власних надходжень бюджетних установ, оскільки підвищення плати за

надання суспільних послуг веде до зниження їх доступності і може спричинити наростання соціальних конфліктів;

- недонадходження до зведеного бюджету держави фінансових ресурсів через продовження практики пільгового оподаткування окремих видів діяльності;
- наявністю значного фіскального потенціалу тіньової економіки, тощо.

Реальний потенціал зростання обсягів бюджетних ресурсів, на наш погляд, закладений у вдосконаленні оподаткування майна і доходів населення, а також забезпеченні детінізації економіки. Згідно оцінок Державного науково-дослідного інституту інформатизації і моделювання економіки (ДНДІ) Міністерства економіки у 2007 році обсяги тіньового ВВП в Україні оцінювалися на рівні 443,1 млрд. грн., або більше 62% його офіційного розміру за 2007 рік [223]. У 2008 році офіційно рівень тіньової економіки складав 31,1%. Найвищий рівень тінізації діяльності характерний для добувної (42,0%) і переробної (35,3%) промисловості, операцій з нерухомістю – 28,5% [222]. Враховуючи те, що рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет складає близько 30-34%, то лише на основі простих підрахунків можемо визначити, що від зниження рівня тінізації економіки хоча б до середнього рівня країн ОЕСР 16-17% [127], додатковий ресурс зведеного бюджету складе більше 50 млрд. грн., а власних доходів бюджету пенсійного фонду – близько 17 млрд. грн.

Вважаємо, що вагомий потенціал наповнення доходів зведеного бюджету держави і бюджету пенсійного фонду закладений у вдосконаленні спрощеної системи оподаткування малого підприємництва. Встановлені ще у 1998 році граничні розміри ставок єдиного та фіксованого податку під впливом інфляції уже значно втратили своє фіскальне значення. Поряд з цим, у сфері малого бізнесу спостерігається тотальна тінізація оплати праці, оскільки виплата заробітної плати у «конвертах» є звичним явищем. Однак, уникаючи виконання фіскального обов'язку через необґрунтовано низьке податкове навантаження, особи, зайняті у малому бізнесі, претендують на отримання від держави суспільних благ на загальних підставах. Вказані проблемні аспекти оподаткування малого бізнесу, поряд з втратою зведеним бюджетом і бюджетом Пенсійного фонду України

значних надходжень, засвідчують несправедливий перерозподіл фіскального обов'язку між зайнятими у малому бізнесі і інших сферах економіки.

Вихід із цієї ситуації ми вбачаємо у суттєвому підвищенні рівня мінімальної заробітної плати, що автоматично призведе до виведення з «тіні» значного обсягу фонду оплати праці і матиме позитивні наслідки для бюджету. Водночас, необхідно повернутися до прогресивної шкали ставок податку з доходів фізичних осіб, оскільки збереження його єдиної ставки недоцільне з погляду соціальної справедливості і засвідчує необґрунтований перерозподіл податкового навантаження на користь заможних верств суспільства. Однак, диференціація ставок податку з доходів фізичних осіб повинна мати помірний характер. Слід обмежитися введенням трьох-чотирьох ставок з незначною амплітудою коливань (в межах 5%). Водночас, для уникнення приховування реальних доходів необхідно запровадити непрямі методи їх контролю за прикладом зарубіжних країн.

Важливою проблемою сучасного етапу є забезпечення збалансування бюджету Пенсійного фонду України. Акумуляуючи у ньому 16,5% ВВП, що є одним із найвищих показників у світі, і забезпечуючи помірно низький рівень пенсійних виплат, Пенсійний фонд України в сучасних умовах постійно відчуває дефіцит фінансових ресурсів для виконання своїх функцій. За даними МВФ, лише 2/3 його обсягу забезпечені власними надходженнями, а третину видатків Фонду покривають трансферти з державного бюджету [128]. Перманентна фінансова криза Пенсійного фонду України залишається головною перешкодою для впровадження системних реформ пенсійного страхування і другого рівня пенсійної системи.

Вихід із цієї ситуації, на нашу думку, полягає як у реформі пенсійного забезпечення, так і в розширенні дохідної бази Фонду і залученні резервів. Одним із найбільш дискусійних напрямів вдосконалення соціального страхування є запровадження єдиного внеску із подальшим зниженням фіскального навантаження на фонд оплати праці. З огляду на принцип «економічної людини» теорії суспільного вибору, який обґрунтовує дії будь-якої особи особистими

корисливими мотивами, вважаємо, що введення єдиного соціального внеску і помірного зниження рівня страхових зборів не є панацеєю і не матиме очікуваного результату. Низький рівень податкової культури і свідомості вітчизняного суспільства, на наш погляд, призведуть до того, що рівень надходжень після його запровадження буде не надто перевищувати сучасний, а результати реформи виявляться скромнішими за очікувані. Водночас, використання єдиного соціального внеску спричиняє ряд проблем, які потребуватимуть вирішення. По-перше, його впровадження унеможливило диференціацію ставок соціального страхування від нещасних випадків на виробництві відповідно до класу професійного ризику. Це означатиме перекладання фіскального навантаження від підприємств з високим ступенем ризику травматизму до суб'єктів господарювання з низькими відповідними показниками і, водночас, позбавляє державу важеля впливу на роботодавців щодо поліпшення умов праці через регулювання ставки страхового тарифу. По-друге, справляння єдиного соціального внеску вимагатиме створення спеціально уповноваженого органу управління для розподілу внесків між фондами соціального страхування, що призведе до додаткового зростання адміністративних витрат.

Одним із реальних заходів забезпечення поповнення доходів бюджету Пенсійного фонду України, поряд із зростанням середньої заробітної плати, вважаємо перенесення фіскального навантаження зі сплати страхових внесків від працедавців на працюючих осіб, оскільки наявний диспаритет між ними у формуванні фінансової бази системи соціального страхування не відповідає сучасній практиці провідних країн ЄС [270, с. 72]. Однак, при цьому слід відповідно підвищити розміри мінімальної заробітної плати на величину страхового внеску з метою уникнення спаду реальних доходів населення. Таким чином, при незмінному рівні фіскального навантаження посилюється відповідальність громадян за рівень особистих пенсійних виплат і усувається можливість свідомого заниження розмірів заробітної плати з метою зменшення зобов'язань із пенсійного страхування. Це сприятиме підвищенню платіжної дисципліни і досягненню суттєвого приросту доходів Пенсійного фонду України.

Поряд із збалансуванням бюджету Пенсійного фонду України, що вивільнить значний обсяг бюджетних ресурсів на фінансування інших видів соціальних гарантій, кроком у цьому напрямку може стати запровадження обов'язкового медичного страхування. Діюча в Україні схема фінансування охорони здоров'я містить багато недоліків, на яких ми наголошували раніше, не відповідає європейській практиці і рекомендаціям Всесвітньої організації охорони здоров'я. Обсяги фінансування медичних закладів практично не прив'язані до результатів їх роботи, що веде до зниження ефективності їх роботи [245] і декларативного характеру соціальних гарантій у сфері охорони здоров'я. З огляду на це, вважаємо недоцільним збереження існуючої моделі фінансового забезпечення охорони здоров'я. Оцінюючи зарубіжний досвід функціонування систем охорони здоров'я, вважаємо за необхідне запозичити досвід Франції, де основу фінансової бази галузі складають кошти обов'язкового медичного страхування, акумульовані єдиним державним органом. Однак, слід провести розмежування зобов'язань зі сплати страхових внесків між роботодавцями і найманими працівниками. Останні повинні нести основне навантаження зі сплати внесків, а для упередження втрати ними реального доходу, необхідно врахувати суму граничного страхового внеску при встановленні розмірів мінімальної заробітної плати.

Слід зауважити, що обов'язкове медичне страхування має стати не альтернативою, а доповненням до бюджетного фінансування. За рахунок коштів бюджету слід покривати, в першу чергу, витрати на матеріально-технічне забезпечення лікувальних закладів і реалізацію загальнодержавних програм у сфері охорони здоров'я. Сплачувані пацієнтами лікарень внески у вигляді благодійної допомоги слід трансформувати відповідно до європейської практики у супутні платежі, визначені у фіксованому розмірі за кожен випадок звернення за медичною допомогою.

Додатковим джерелом фінансування медичної галузі, на наш погляд, може стати запровадження у відповідності до європейської практики цільових надбавок до ставки акцизного збору на товари, які шкодять здоров'ю (алкогольні і тютюнові вироби). Це позитивне згідно принципів соціогуманізму нововведення

(оскільки стимулюватиме скорочення чисельності осіб з шкідливими звичками) одночасно сприятиме наповненню державного бюджету додатковими коштами для фінансування розвитку медицини. Крім того, вважаємо доцільним розширення переліку підакцизних товарів за рахунок зарахування до них комплементів алкогольних напоїв (так званих «снеків», або сухих закусок), які володіють основними ознаками підакцизних товарів – високою рентабельністю виробництва і шкідливим впливом на здоров'я людини. З огляду на обсяги (600-700 млн. дол. США у 2007 році) і динаміку ринку цієї продукції (щорічне зростання на 15-20%), обсяги додаткових ресурсів, мобілізованих на фінансування медицини можуть бути досить вагомими.

Запровадження медичного страхування має супроводжуватися також відповідною зміною структури витрат на медичне обслуговування із скороченням безпосередніх платежів населення. Страхові виплати повинні покривати не лише видатки на надання медичної допомоги, а й вартість лікарських засобів в межах встановлених стандартів не залежно від форми власності медичного закладу, до якого звернувся пацієнт. Таким чином буде фінансуватися не заклад охорони здоров'я, а конкретна медична послуга.

Запровадження медичного страхування матиме наступні позитивні наслідки:

- а) зростання обсягів фінансових ресурсів, які спрямовуються на охорону здоров'я за рахунок диверсифікації джерел фінансування;
- б) скорочення масштабів неофіційних платежів населення і витрат на придбання лікарських засобів, що сприятиме доступності медичного обслуговування;
- в) впровадження елементів конкуренції у роботу медичних закладів дасть змогу досягти підвищення ефективності витрачання коштів за одночасного забезпечення кількісних та якісних характеристик медичного обслуговування.

Однією з найбільш характерних ознак вітчизняної соціальної політики є низька ефективність витрачання державних коштів, що виявляється у відсутності сталого взаємозв'язку між обсягами фінансування та отриманим соціальним ефектом, розпорошенні коштів між різними бюджетними програмами і перманентному недофінансуванні соціальних установ [72, с. 24-26].

Спостерігається підміна дієвої реформи соціальної політики екстенсивним збільшенням соціальних видатків. Внаслідок цього, частина соціальних гарантій має, по-суті, декларативний характер, а соціальні інтереси громадян залишаються не задоволеними. Це зумовлює потребу розробки дієвої методики оцінки ефективності державних видатків з метою відповідного коригування управлінських рішень у сфері соціальної політики.

Оцінка ефективності державних видатків, на наш погляд, не може проводитися з використанням критеріальних показників доходності, прибутковості, динаміки витрат за прикладом суб'єктів господарювання. Оскільки значна частина суспільних благ є безкоштовними, а мета їх надання полягає у досягненні не економічного, а соціального ефекту, необхідно розробити відповідні оціночні показники. Проблема оцінки ефективності державних видатків ускладнюється також тим, що в кожному конкретному випадку достатньо важко визначити їх кінцевий результат. Практично завжди спрямування коштів держави на ті чи інші цілі веде до виникнення як економічних, так і політичних чи соціальних наслідків, а рівень їх пріоритетності є дискусійним питанням. Тому розрахунок ефективності державних видатків повинен проводитися на основі багатоваріантності, враховувати вплив усіх факторів на формування результативних показників.

Цей принцип слід закласти і в основу оцінки ефективності державних видатків на забезпечення соціальних гарантій. Розрахунок коефіцієнта ефективності державних видатків повинен дати можливість зробити висновки щодо двох основних аспектів фінансового забезпечення соціальних гарантій – достатності масштабів фінансування, з однієї сторони, та дієвості механізму використання коштів, з іншої. Однонаправлена та пропорційна динаміка результуючого індикатора та відповідних йому обсягів державних видатків засвідчуватиме, що питання підвищення рівня забезпечення соціальних гарантій лежить, передусім, у площині збільшення обсягів фінансування. Відсутність такого зв'язку буде вказувати на неефективність методів і форм фінансування та необхідність удосконалення механізму використання коштів.

Зважаючи на специфічний характер бюджетних видатків на кожному рівні розподілу бюджетних коштів і на кожному напрямку їх використання, неодмінною ознакою методики оцінки ефективності забезпечення соціальних гарантій за рахунок ресурсів держави повинна бути її універсальність, придатність для аналізу на рівні адміністративно-територіального утворення і конкретної господарської одиниці. Вона має стати фактологічним підґрунтям для розробки відповідних управлінських рішень. Для досягнення цієї мети необхідно застосовувати комплекс коефіцієнтів, які будуть визначати кількісний та якісний рівень задоволення суспільних потреб і характеризувати, з одного боку, обсяги споживання відповідних суспільних благ та, з іншого боку, їх доступність і результативність. При цьому необхідно проводити розрахунок таких показників:

1) коефіцієнта результативності державних видатків, який буде визначати співвідношення між обсягами суспільних благ (Q_{PG}) та витратами, пов'язаними із їх наданням (Q_{GE}). Він є відображенням впливу екстенсивних факторів на показник ефективності видатків;

2) коефіцієнта якісного результату видатків, який визначається співвідношенням корисного результату (Q_{PGq}) від суспільного блага до загальних обсягів його надання (Q_{PG}) і відображає інтенсивну складову зростання ефективності витрат;

3) загального коефіцієнта ефективності державних видатків, який характеризує величину корисного ефекту від надання блага (Q_{PGq}) в розрахунку на одиницю державних витрат (Q_{PG}) (формула 3.6).

$$\frac{Q_{PG}}{Q_{GE}} \times \frac{Q_{PGq}}{Q_{PG}} = \frac{Q_{PGq}}{Q_{GE}} \quad (3.6)$$

Результативність видатків \times Якісний результат видатків $=$ Ефективність видатків

Застосування цих коефіцієнтів дає можливість провести факторний аналіз ефективності державних видатків на забезпечення соціальних гарантій, виявити причини невідповідності динаміки фінансування і якісних та кількісних

характеристик задоволення суспільних потреб. Водночас, створюється можливість оцінки ефективності державних видатків на забезпечення соціальних гарантій у розрізі окремих господарських одиниць, регіонів та держави в цілому (додаток Ю). При цьому можна визначити, вплив яких факторів спричинив наявну динаміку показника: екстенсивний чинник, який виявляється через зміну коефіцієнта результативності видатків (зниження витрат або розширення доступу до блага), або інтенсивний чинник, проявом якого є зміна коефіцієнта якісного результату видатків (зростання якості благ за незмінних обсягів їх надання). Важливою передумовою застосування пропонованої методики є розробка обґрунтованих нормативів результативності суспільних благ, які дадуть змогу об'єктивно оцінити динаміку якісного рівня задоволення суспільних потреб.

Кількісний (формульний) підхід, на наш погляд, слід покласти і в основу факторного аналізу забезпечення соціальної безпеки. Передумовою його використання є припущення, що рівень i -го індикатора соціальної безпеки перебуває у функціональній залежності від обсягів фінансування соціальних гарантій, які визначають його параметри (Q_{Ei}), методів перерозподілу і використання коштів (M_{Qe}) та інших, в тому числі, позаекономічних факторів (F_{ne}):

$$I_i = f(Q_{Ei}, M_{Qe}, F_{ne}) \quad (3.7)$$

З огляду на це, оцінку впливу державних видатків на рівень соціальної безпеки ми пропонуємо проводити з використанням наступної формули 3.8:

$$E_{GE} = \sum_{i=1}^n \frac{\Delta I_i}{\Delta Q_{GEi}} \times \frac{Q_{GEi}}{Q_{Ei}} \times K_i, \text{ де:} \quad (3.8)$$

E_{GE} – коефіцієнт впливу (ефективності) державних видатків на забезпечення соціальної безпеки;

ΔI_i – зміна i -го індикатора рівня соціальної безпеки за аналізований період;

ΔQ_{GEi} – зміна обсягів державних видатків на забезпечення соціальних гарантій, які визначають параметри i -го індикатора стану соціальної безпеки;

ΔQ_{Ei} – загальний обсяг видатків з усіх джерел на забезпечення соціальних гарантій, які визначають параметри i -го індикатора рівня соціальної безпеки;

$$K_i = f\left(\frac{Q_{Ei}}{Q_{Ei} + M_{Qe} + F_{ne}}\right) - \text{показник вагомості чинника фінансування у}$$

формуванні i -го індикатора соціальної безпеки, визначення якого можливе, на наш погляд, за використання експертних методів оцінки.

Перший елемент формули 3.8 дає змогу оцінити динаміку відповідних індикаторів соціальної безпеки в залежності від зміни видатків держави на забезпечення конкретного її напрямку. Друга складова формули визначає питому вагу державних коштів у загальних обсягах фінансових ресурсів з усіх джерел і призначена для збалансування розрахованого коефіцієнта ефективності відповідно до ролі держави у забезпеченні конкретного напрямку соціальної безпеки. Третій складник формули вказує на ступінь впливу чинника фінансування для відповідного індикатора соціальної безпеки.

Практичний приклад розрахунку коефіцієнта впливу державних витрат на стан соціальної безпеки запропоновано у додатку Я.

Однак, відштовхуючись від сутності соціальної безпеки як рівня реалізації соціальних інтересів, вважаємо, що переліку критеріїв оцінки ефективності забезпечення соціальної безпеки за рахунок фінансових ресурсів держави не слід обмежувати лише формальними (кількісними) показниками. До прикладу, одним з аспектів соціальної безпеки є доступність та якість медичної допомоги, який згідно Методики оцінки рівня економічної безпеки визначається часткою видатків зведеного бюджету держави на охорону здоров'я у ВВП та кількістю вперше зареєстрованих випадків захворювань. Очевидно, що їх застосування є недостатнім для оцінки рівня соціальної безпеки, оскільки динаміка видатків на фінансування галузі ніяким чином не визначає реальний рівень задоволення потреби населення у медичному обслуговуванні, а кількість вперше зареєстрованих випадків захворювань однобоко характеризує результативність роботи медичної галузі. З огляду на це, необхідно доповнити перелік показниками, які характеризують доступність медичної допомоги, а також самооцінку населенням стану здоров'я та якісних ознак медичного обслуговування. Відповідні показники слід передбачити і для інших аспектів

соціальної безпеки. Їх використання дасть змогу комплексно оцінити рівень соціальної безпеки. Однак, основним недоліком аналізу ефективності за допомогою соціологічних досліджень та самооцінки населенням рівня задоволення потреб є відсутність реальної фактологічної бази, методологічна складність оцінки динаміки показників. Внаслідок властивої людям «психологічної драматизації» соціальної та життєвої ситуації може спостерігатися суттєва диференціація між показниками, визначеними за допомогою статистичних даних та на підставі соціологічних опитувань [96, с. 87]. Зважаючи на це, оцінка ефективності забезпечення соціальної безпеки має базуватися на дослідженні кількісних параметрів надання суспільних послуг, а експертні методи аналізу мають бути його доповненням.

Використання запропонованих коефіцієнтів ефективності видатків дає змогу на макрорівні оцінити роль держави у забезпеченні соціальних гарантій та відповідність ступеня їх надання критеріям соціальної безпеки. Однак, на рівні окремих господарських одиниць їх застосування може бути дієвим важелем підвищення кількісних та якісних характеристик надання суспільних послуг. При цьому більшого ефекту можна досягти, прив'язавши обсяги державного фінансування до динаміки показників ефективності видатків. Це дасть змогу через використання ринкового механізму конкурентної боротьби сприяти зростанню рівня задоволення соціальних потреб населення. Оцінка ефективності державних витрат має стати початковим етапом процесу вдосконалення методів та напрямів використання фінансових ресурсів держави на забезпечення соціальних гарантій.

Одним із найбільш проблемних аспектів сучасної соціальної політики є низька ефективність соціальних трансфертів. Причинами цьому є, з однієї сторони, недостатні обсяги фінансування соціальних виплат, а з іншого боку, деформована структура їх видів. У вітчизняній системі соціальних трансфертів зроблено наголос на використанні соціальних допомог, які належать до пасивних форм соціального захисту і сприяють тимчасовому вирішенню проблеми недостатнього рівня матеріального добробуту особи, однак можуть спровокувати негативні наслідки економічного плану. З огляду на це, необхідно перенести

акцент у політиці соціальних трансфертів на ширше використання форм активної соціальної допомоги, призначених для стимулювання економічної самостійності особи. Одиначним випадком їх застосування є одноразова виплата допомоги з безробіття [180], однак у практиці її надання є ряд недоліків:

- по-перше, формальний підхід до перевірки виконання заявниками умов надання цієї допомоги, який виявляється у поверхневій перевірці бізнес-планів, їх професійних якостей та здібностей до ведення власної справи;

- по-друге, відсутність взаємозв'язку між обсягами допомоги і коштами, необхідними для започаткування підприємницької діяльності;

- по-третє, відсутній належний нагляд за результатами ведення підприємницької діяльності з боку служби зайнятості, що веде до зловживань з боку одержувачів допомоги і перевитрат державних коштів.

Задля підвищення дієвості системи соціальних трансфертів необхідно запровадити нові види допомоги для забезпечення становлення економічної самостійності особи і надати повноваження щодо їх призначення органам місцевої влади із залученням громадських організацій. Такими допомогоюми можуть стати наступні: на покриття витрат на перекваліфікацію; на сплату (повну або часткову) відсотків за банківськими кредитами для власної господарської діяльності; на покриття заставної вартості обладнання для підприємств, заснованих інвалідами тощо. Призначення допомоги слід проводити за результатами перевірки доходів та умов проживання заявника при умові подання відповідних документів про заснування підприємства та бізнес-плану. Однак, з метою уникнення зловживань та необґрунтованого отримання допомоги, у більшості випадків її слід надавати на поворотній основі, внаслідок чого вона набуває форми пільгового кредиту. Обсяги допомоги можуть визначатися індивідуально для кожного випадку в межах передбачених максимальних сум. Терміни повернення допомоги можуть встановлюватися за результатами моніторингу підприємницької діяльності, а повноваження з контролю за надходженням коштів слід закріпити за територіальними підрозділами державної податкової служби або Міністерства праці та соціальної політики України.

Також необхідно вдосконалити методику призначення уже існуючих соціальних трансфертів. Особливу увагу при цьому слід приділити державній соціальній допомозі малозабезпеченим сім'ям, яка володіє найвищим потенціалом зниження рівня бідності і на виплату якої спрямовується більше коштів порівняно з іншими видами виплат. Потребує вирішення проблема «розмитості» критеріїв набуття права на допомогу, проведення контролю за її призначенням, що нерідко призводить до вмотивованого прийняття рішень про призначення допомоги та створює сприятливі умови для розвитку корупції. Внаслідок цього, за оцінками експертів, лише третина сімей, охоплених програмами державної соціальної допомоги, може бути віднесена до категорії малозабезпечених [72, с. 364]. Одночасно слід усунути дестимулюючий характер соціальної допомоги, оскільки сучасна практика її призначення передбачає, що зусилля особи з метою підвищення економічної самостійності обертаються скороченням обсягів державної підтримки.

Негайного реформування потребує система соціальних пільг, ознаками якої є надмірна кількість декларованих пільг, яка не враховує економічні можливості держави та низький рівень їх адресності. Крім того, існування фінансово незабезпечених пільг, натуральна форма їх надання спричиняє кризу ряду галузей економіки, зокрема, житлово-комунального господарства і транспорту. З огляду на це, пріоритетними напрямками вдосконалення системи соціальних пільг повинні стати: відмова від використання категоріальних пільг та користь адресних; перехід від натуральної до грошової форми надання пільг; ліквідація фінансово незабезпечених та соціально необґрунтованих пільг.

Практична реалізація цих заходів потребує вирішення наступних завдань:

- вдосконалення нормативно-правової бази з питань надання пільг.

Необхідно чітко визначити зміст поняття «соціальна пільга», принципи та порядок її надання, коло осіб, які мають право на них претендувати. Крім того, слід усунути положення Конституції України, які забороняють скасування пільг і унеможливають проведення їх реформи;

- вдосконалення методологічних засад функціонування соціальних пілґ через реалізацію наступних завдань:

а) спрощення системи пілґ та врахування регіональних особливостей при формуванні схеми та умов їх надання;

б) забезпечення адресності пілґ через визначення чітких критеріїв набуття права на пілґи, розробку соціальних стандартів споживання послуг і, на їх основі, обсягів фінансування пілґ. Також необхідно розширити практику надання пілґ у грошовій формі (зокрема, щодо транспортних і житлово-комунальних послуг), що сприятиме покращенню фінансового стану відповідних галузей економіки і матиме позитивні наслідки морального плану [171].

Оцінка ефективності державних видатків має бути покладена і в основу вдосконалення методів фінансування закладів соціальної сфери, які забезпечують надання населенню суспільних послуг. На основі результатів проведеного аналізу динаміки фінансового забезпечення та показників діяльності соціальної сфери, стверджуємо, що в сучасних умовах необхідно перейти від фінансування за принципом «забезпечення функціонування» до виділення коштів на основі оцінки ефективності роботи. Збільшення обсягів фінансування при збереженні адміністративних методів управління, відсутності елементів ринкових відносин у соціальній сфері та стимулів до підвищення результатів діяльності не призведе до підвищення якісних і кількісних характеристик споживання населенням суспільних послуг, а лише засвідчуватиме неефективне витрачання державних коштів. Однак, до запровадження бюджетного фінансування за принципом оцінки результатів діяльності слід підходити виважено. Оскільки з радянських часів в Україні збереглася розвинута мережа закладів соціальної сфери, то кардинальна зміна схеми фінансування може призвести до деградації та закриття багатьох установ і відповідного позбавлення частини населення можливості задоволення фундаментальних соціальних потреб. Тому у найближчій перспективі основою державної підтримки закладів соціальної сфери повинно залишатися пряме бюджетне фінансування. Водночас, на наше переконання, необхідно застосувати принципово новий підхід до розподілу бюджетних коштів. Якщо в сучасних

умовах за рахунок коштів бюджету першочергово відшкодовуються поточні витрати установ (в тому числі на оплату праці), а зміцнення матеріальної бази фінансується за рахунок власних надходжень, то з метою стимулювання обсягів надання та підвищення якості суспільних послуг необхідно запровадити схему, яка б частково прив'язувала розміри заробітної плати працівників установи (крім обслуговуючого персоналу) до результатів її діяльності. На нашу думку, в повному обсязі за рахунок бюджетних коштів слід покривати видатки на формування матеріальної бази установ соціальної сфери, яка виступає у ролі засобів виробництва, а також витрати на забезпечення їх поточного утримання. Разом з тим, оскільки основним продуктом соціальної сфери є суспільні послуги, а основним елементом витрат є оплата праці, у механізм формування заробітної плати необхідно закласти стимул для підвищення результатів діяльності. Ним може стати використання схеми, за якою загальний розмір заробітної плати працюючого буде формуватися з двох складових: мінімально гарантованої частини та диференційованого компоненту, розміри якого залежатимуть від ефективності роботи закладу. За рахунок особистої мотивації до зростання індивідуального доходу буде забезпечуватися підвищення якості надання суспільних послуг населенню при незмінних обсягах фінансування.

Таким чином, реалізація запропонованих заходів дасть змогу, з однієї сторони, забезпечити підвищення обґрунтованості процесу планування і мобілізації фінансових ресурсів на надання соціальних гарантій, та, з іншого боку, забезпечити підвищення ефективності використання державних коштів у контексті дотримання критеріїв соціальної безпеки.

Висновки до розділу 3

У розділі здійснено дослідження напрямів удосконалення державного фінансового забезпечення соціальних гарантій в контексті підвищення соціальної безпеки, за результатами якого можемо підсумувати таке:

1. Оцінювання досвіду фінансового забезпечення соціальних гарантій матеріального добробуту у країнах ЄС вказало на високий рівень дієвості заходів соціального захисту у вирішенні проблеми бідності і забезпечення соціальної безпеки. Їх успішність визначається ефективним регулюванням оплати праці, яке забезпечує приведення показників її диференціації до безпечних меж, а також адресністю системи соціальних трансфертів. У зв'язку з цим, обґрунтовано доцільність запозичення у вітчизняну практику європейської методики визначення основних соціальних стандартів (прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати), що дасть змогу оцінити реальну потребу у фінансових ресурсах на забезпечення соціальних гарантій. Зважаючи на позитивні результати функціонування системи соціальних трансфертів у зарубіжних країнах, запропоновано вдосконалити практику надання допомоги по безробіттю у формі одноразової виплати, а також оцінити можливості ширшого використання в Україні соціальних допомог для започаткування підприємницької діяльності.

2. Результати дослідження зарубіжного досвіду фінансового забезпечення освіти за рахунок ресурсів держави вказали на широке використання у країнах Європи непрямих методів фінансування установ галузі, спрямованих на впровадження механізмів ринкової конкуренції. Виявлено, що у європейських країнах витрати на забезпечення життєдіяльності навчальних закладів покриваються за рахунок прямого бюджетного фінансування, однак, від чинного в Україні методу «за видатками» за кордоном уже практично відмовилися. Враховуючи позитивні наслідки використання непрямих методів фінансування у Великобританії, Данії, Швеції, оцінено можливості їх використання в Україні. У зв'язку з цим, обґрунтовано доцільність впровадження грантів на здобуття освіти, а також вдосконалення практики пільгового освітнього кредитування.

3. Проведене дослідження зарубіжного досвіду фінансового забезпечення системи охорони здоров'я довело, що з позицій забезпечення доступності і якості медичного обслуговування найбільш оптимальною для запровадження в Україні є модель фінансування охорони здоров'я, яка ефективно поєднуватиме принципи державного фінансування і ринкового регулювання. Її основу мають складати

ресурси державного медичного страхування, а додатковими джерелами фінансових ресурсів – асигнування з державного бюджету, супутні платежі населення та ін. Обґрунтовано переваги використання цієї моделі в Україні, які полягають у формуванні достатнього для життєзабезпечення галузі обсягу фінансових ресурсів, зниженні навантаження на бюджети усіх рівнів, гарантуванні доступності та якості медичних послуг.

5. У результатів дослідження виявлено, що для забезпечення надання суспільних послуг у сфері культури у країнах Європи широко використовуються непрямі методи фінансування відповідних закладів. Обґрунтовано, що найбільш пріоритетними з них щодо впровадження у вітчизняну практику є методи, які базуються на засадах спільного державно-приватного фінансування культурних проектів і створюють умови для врахування суспільних інтересів при їх відборі і реалізації. За прикладом ряду країн запропоновано використовувати як додаткові джерела фінансування культури в Україні цільові «культурні» податки, а також вивчити можливості впровадження «парафіскальних» методів фінансування.

6. Визначено пріоритетні напрями підвищення ефективності державного фінансового забезпечення соціальних гарантій, у зв'язку з чим розроблено пропозиції щодо вдосконалення планування і прогнозування потреби у фінансових ресурсах на їх надання, диверсифікації джерел фінансування соціальних гарантій, а також оцінювання ефективності використання державних коштів і коригування на цій основі методів та напрямів фінансування матеріального добробуту і суспільних послуг. З огляду на слабкість взаємозв'язку між обсягами фінансування і рівнем задоволення суспільних потреб громадян, запропоновано проводити оцінювання ефективності видатків бюджетів на фінансування соціальної сфери. Розрахунок запропонованих у роботі коефіцієнтів результативності та якісного результату видатків на рівні конкретного закладу, на наш погляд, може бути передумовою для коригування управлінських рішень у питанні обсягів фінансування.

Основні результати розділу опубліковані у наступних наукових працях автора [46, 54, 58].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне і практичне узагальнення та запропоновано нові шляхи вирішення актуальних наукових проблем державного фінансового забезпечення соціальних гарантій. Це дало підстави скласти такі висновки і пропозиції теоретичного й практичного характеру:

1. На підставі систематизації різних підходів науковців до трактування сутності соціальних гарантій доведено правомірність їхнього розгляду як невід'ємної детермінанти демократично-правової соціальної держави, інструменту вияву розподільчої функції державних фінансів та необхідної складової системи забезпечення суспільного добробуту. Водночас зазначено, що у вітчизняній економічній науці соціальні гарантії розглядаються як комплексне поняття, яке має фінансове, соціально-економічне, соціогуманітарне, організаційне і правове пояснення. Встановлено, що особливість фінансового підходу до розуміння соціальних гарантій полягає в їхньому визначенні як сукупності економічних відносин щодо розподілу фінансових ресурсів для забезпечення фізичного й духовного розвитку людини на суспільно прийнятному рівні. Крім цього, доповнено перелік ознак класифікації соціальних гарантій такими, які дають змогу зробити акцент на ролі соціальних гарантій у досягненні соціальної безпеки та розширити інформаційну базу для управління ними. Розкрито розподільчо-регулюючу роль соціальних гарантій, а також з'ясовано їхнє призначення у досягненні суспільної стабілізації й безпеки.

2. З урахуванням результатів узагальнення підходів науковців до визначення змісту та структури державного фінансового забезпечення соціальних гарантій запропоновано його розглядати комплексно з таких позицій: як явище, за матеріальним змістом і за формою вияву. Виокремлено форми державного фінансового забезпечення соціальних гарантій, до яких зараховано бюджетне фінансування, соціальне страхування й державне кредитування. При цьому рекомендовано соціальне страхування трактувати як особливу, самостійну форму державного фінансового забезпечення соціальних гарантій. згідно з розробленим у дисертації підходом до класифікації соціальних гарантій, окреслено такі

консолідовані напрямки їхнього фінансування: соціальних гарантій матеріального добробуту і соціальних гарантій споживання суспільних послуг.

3. Проведений на основі запропонованої класифікації соціальних гарантій аналіз сучасних тенденцій їхнього державного фінансового забезпечення дав змогу довести важливу роль держави у досягненні соціальної безпеки. З'ясовано, що за рахунок фінансових ресурсів зведеного бюджету держави і позабюджетних соціальних фондів забезпечується більше, ніж половина сукупних доходів населення, а бюджетні кошти – основне джерело фінансування соціальної сфери. Водночас встановлено, що значними дисбалансами, характерними для вітчизняної моделі державного фінансового забезпечення соціальних гарантій, є: збереження надмірної міжгалузевої, міжтериторіальної й міжпосадової диференціації оплати праці, в тому числі у бюджетній сфері; неефективність системи соціальних трансфертів; невідповідність критеріям соціальної безпеки обсягів видатків держави на забезпечення діяльності соціальної сфери; невідповідність між динамікою обсягів фінансування і результатами діяльності установ соціальної сфери; нераціональна структура видатків бюджетних установ; відсутність фінансових стимулів для підвищення результативності та якості роботи закладів соціальної сфери.

4. На основі світового досвіду встановлення соціальних гарантій обґрунтовано необхідність вдосконалення методики визначення прожиткового мінімуму шляхом використання при його розрахунку комбінованого нормативно-відносного методу. Вартість критичного набору продуктів харчування рекомендовано розраховувати за відповідними нормами оцінювання фізіологічних потреб, а загальний розмір основного соціального стандарту – в його потрійному розмірі. Це дасть змогу спростити методику встановлення прожиткового мінімуму й усунути дію суб'єктивного чинника при оцінюванні витрат на придбання непродовольчих товарів.

5. Аргументовано, що потребує вдосконалення методика визначення нормативу бюджетної забезпеченості шляхом врахування впливу на його розміри динаміки споживчих цін, зміни мережі установ та персоналу, а також варто

ширше використовувати при його розрахунку державні соціальні стандарти. При цьому доведено необхідність активізації діяльності щодо розробки державних соціальних стандартів у соціальній сфері.

6. Обґрунтовано доцільність відновлення складання соціального бюджету, яке слід проводити як у межах одного бюджетного періоду, так і на середньострокову перспективу. Наголошено, що його розробка дасть змогу здійснювати динамічний аналіз та прогнозування обсягів фінансування соціальних гарантій, забезпечити системність соціальної політики, її узгодженість з макроекономічними показниками і програмою соціально-економічного розвитку держави. Крім цього, аргументовано, що необхідно запровадити механізм лімітування соціальних видатків через встановлення їхніх граничних рівнів у співвідношенні з ВВП. З урахуванням зарубіжного досвіду запропоновано граничні максимальне й мінімальне значення соціального бюджету визначати у розмірі відповідно 33–36% від ВВП та 20–22% від ВВП.

7. Для забезпечення приросту фінансових ресурсів, які спрямовуються на фінансування соціальних гарантій, визнано за доцільне вжиття таких заходів: забезпечення детінізації економіки шляхом удосконалення оподаткування доходів і майна; впровадження цільових надбавок до ставок акцизного збору на окремі товари, розширення переліку підакцизних товарів за рахунок компонентів алкогольних напоїв; вдосконалення спрощеної системи оподаткування шляхом впровадження щорічного коригування розмірів єдиного та фіксованого податків відповідно до динаміки споживчих цін; повернення до прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб шляхом використання трьох-чотирьох ставок податку з незначною амплітудою коливань (у межах 5%), що відповідатиме засадам соціальної справедливості; перенесення фіскального навантаження зі сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування від працедавців на працюючих осіб, оскільки існуючий диспаритет між ними у формуванні фінансової бази пенсійного страхування не відповідає сучасній практиці провідних країн ЄС; впровадження цільових «культурних» податків (на послуги копіювання і на обороти з продажу чистих

носіїв інформації) та застосування парафіскальних методів фінансування суспільних послуг у сфері культури.

8. Доведено, що з метою вдосконалення методів і напрямків фінансування соціальних гарантій потрібно вжити таких заходів: реформування системи соціальної допомоги через посилення адресності соціального захисту, ширше використання форм соціальної підтримки, спрямованих на стимулювання «економічної самостійності» особи; реформування системи соціальних пільг шляхом ліквідації фінансово не забезпечених категоріальних пільг, перехід від категоріальних до адресних пільг, розширення практики надання пільг у грошовій формі щодо окремих видів суспільних послуг; застосування непрямих методів фінансування соціальної сфери, зокрема пільгового освітнього кредитування, фінансування здобуття освіти з використанням грантів та спільного державно-приватного фінансування культурних проєктів; запровадження «глобального» бюджетування вищих навчальних закладів; запровадження обов'язкового медичного страхування, що сприятиме посиленню зв'язку між обсягами фінансування охорони здоров'я і результатами діяльності галузі.

9. Констатовано, що доцільно при оцінюванні ефективності використання бюджетних коштів використовувати запропонований у роботі коефіцієнт ефективності, який дає змогу визначити вплив екстенсивних й інтенсивних чинників на зміну обсягів надання суспільних благ, та інтегральний коефіцієнт залежності рівня соціальної безпеки від обсягів державного фінансування соціальних гарантій. До того рекомендовано впровадити важелі індивідуального стимулювання працівників закладів соціальної сфери до покращення результатів роботи через вдосконалення методики оплати праці.

Вищеподані висновки і пропозиції сприятимуть вдосконаленню державного фінансового забезпечення соціальних гарантій та досягненню соціальної безпеки в країні.

ДОДАТКИ

Додаток А

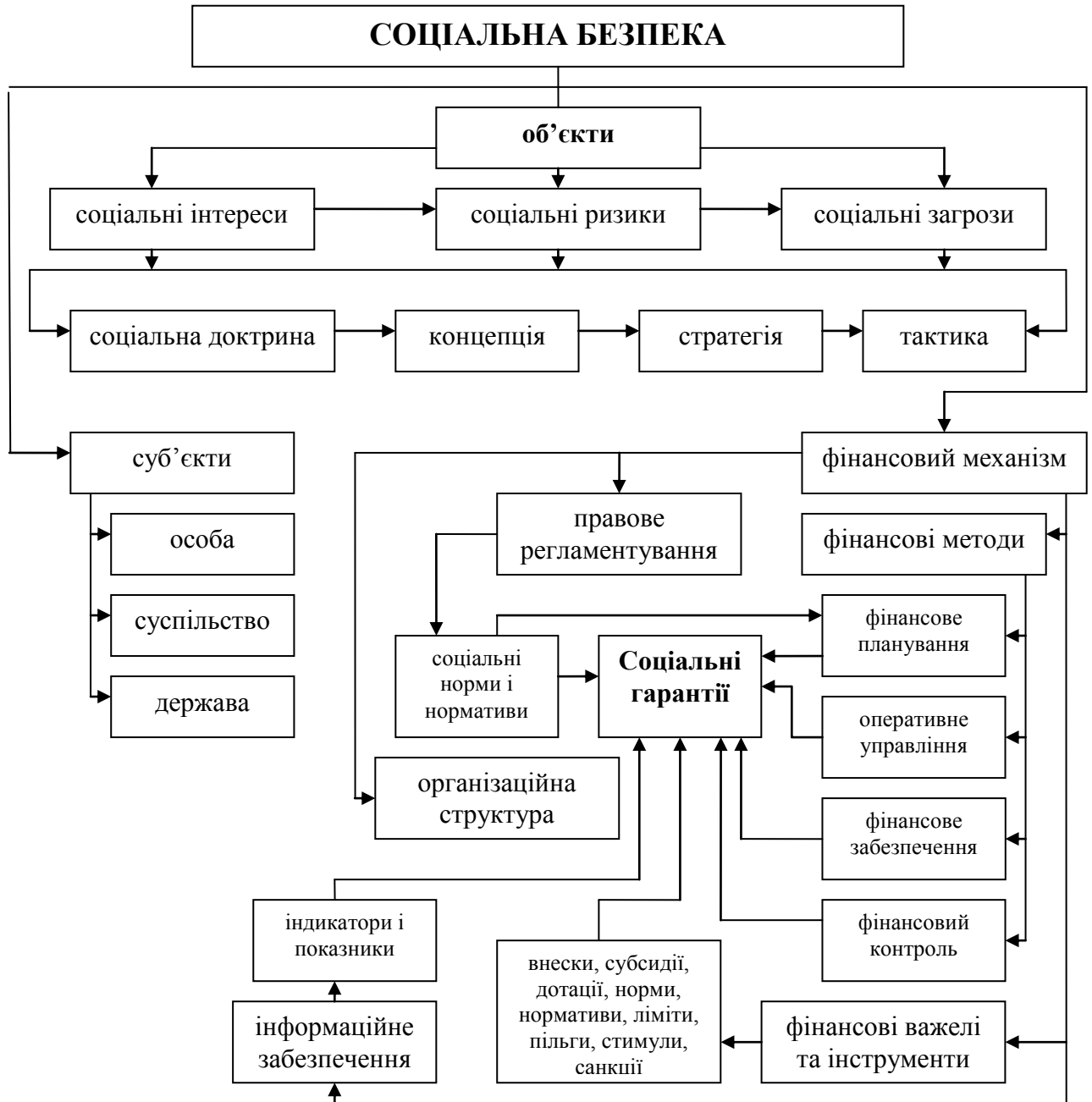

Рис. А.1. Концептуальна схема соціальної безпеки

Джерело: складено автором самостійно

Продовження додатку А

Рис. А.2. Основні загрози соціальній безпеці держави

Джерело: складено автором за [149, с. 37-38; 141, с. 233].

Продовження додатку А

Таблиця А.1

Індикатори та порогові значення індикаторів стану соціальної безпеки

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення згідно Методики оцінки рівня економічної безпеки України	Інші варіанти порогових значень
1	Частка населення із сукупними витратами, які нижче 75% медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності), %	не більше 25	10
2	Частка населення із середніми сукупними витратами на одну особу на місяць, які нижче прожиткового мінімуму, %	не більше 40	7
3	Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму, разів	не менше 3	н.д.
4	Відношення мінімального розміру пенсії до прожиткового мінімуму, разів	1,5-2	н.д.
5	Відношення індексу номінальних сукупних ресурсів домогосподарств до індексу споживчих цін, разів	не менше 1	н.д.
6	Відношення сукупних витрат 10% найбільш забезпеченого населення до 10 % найменш забезпеченого, разів	не більше 8	10 : 1
7	Частка витрат на харчування (продовольчі товари та харчування поза домом) у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств, %	не більше 50	н.д.
8	Рівень безробіття (за методологією МОП), %	не більше 10	8-10 7
9	Рівень тривалого безробіття у працездатному віці (відношення чисельності безробітних понад шість місяців до загальної чисельності безробітних), %	не більше 25-30	н.д.
10	Наявність житлового фонду в середньому на одну особу, м ²	не менше 25	н.д.
11	Кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 осіб	не більше 60	н.д.
12	Обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, % до ВВП	не менше 4	1,0 5-6
13	Обсяг видатків зведеного бюджету на освіту, % до ВВП	не менше 8,3	1,5 10
14	Охоплення випускників 9-х класів повною середньою освітою, %	не менше 100	н.д.
Додаткові показники, запропоновані науковцями	Співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати	-	1 : 3
	Мінімальний рівень погодинної заробітної плати, дол. США	-	3 дол. США
	Міжрегіональна диференціація розміру прожиткового мінімуму, разів	-	1,5
	Суспільні видатки на культуру, % до ВВП	-	0,5 8
	Співвідношення середнього розміру пенсії до прожиткового мінімуму, разів	-	1,5
	Співвідношення середньодушового грошового доходу до прожиткового мінімуму, разів	-	2,5

Джерело: складено автором за [84, с. 136-137; 95, с. 26-27; 105, с. 149; 130; 141, с. 245; 158; 262, с. 64-65; 77]

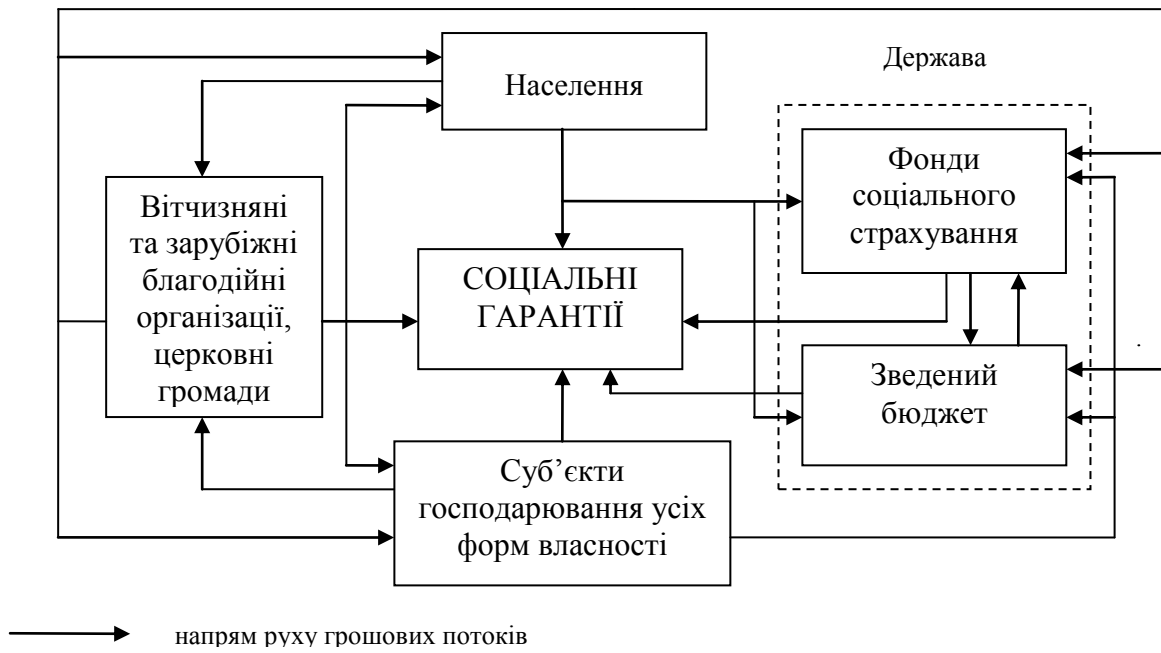
Продовження додатку А

Рис. А.3. Основні моделі соціальної безпеки та їх ознаки

Джерело: складено автором самостійно

Додаток Б

Концептуальна модель економічних відносин в процесі державного фінансового забезпечення соціальних гарантій

Джерело: складено автором самостійно

Додаток В

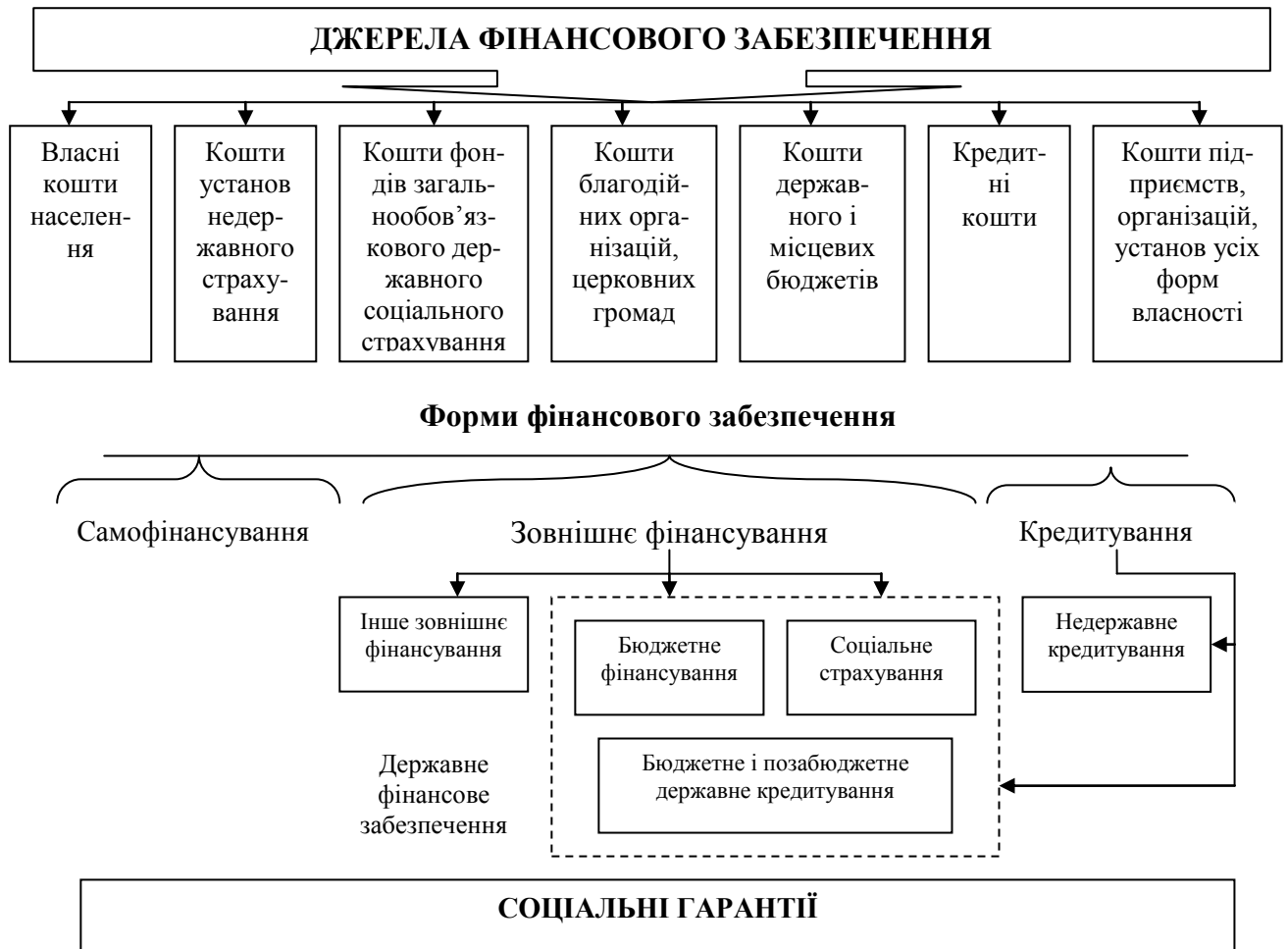

Рис. В.1. Джерела та форми фінансового забезпечення соціальних гарантій в Україні

Джерело: Розроблено автором самостійно

Продовження додатку В

Рис. В.2. Напрями фінансування соціальних гарантій

Джерело: Розроблено автором самостійно

Додаток Д
Динаміка прожиткового мінімуму в Україні у 2000-2008рр.

Таблиця Д.1.

Розміри прожиткового мінімуму в Україні у 2000-2008рр., грн.

Соціальні і демографічні групи населення	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006*	2007*	2008**
Прожитковий мінімум в розрахунку на місяць:									
на одну особу	270,10	311,30	342,00	342,00	362,23	423,00	453,00	492,00	592,00
для дітей віком до 6 років	240,71	276,48	307,00	307,00	324,49	376,00	400,00	434,00	526,00
для дітей віком від 6 до 18 років	297,29	345,66	384,00	384,00	404,79	468,00	514,00	558,00	633,00
для працездатних осіб	287,63	331,05	365,00	365,00	386,73	453,00	483,00	525,00	633,00
для осіб, які втратили працездатність	216,56	248,77	268,00	268,00	284,69	332,00	350,00	380,00	470,00

* Станом на початок року.

** Станом на початок року. З 01.04.2008р. для дітей до 6 р. – 538,00 грн., дітей від 6 до 18 р. – 678,00 грн., працездатних – 647 грн., непрацездатних – 481 грн. Загальний – 605,00 грн.

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

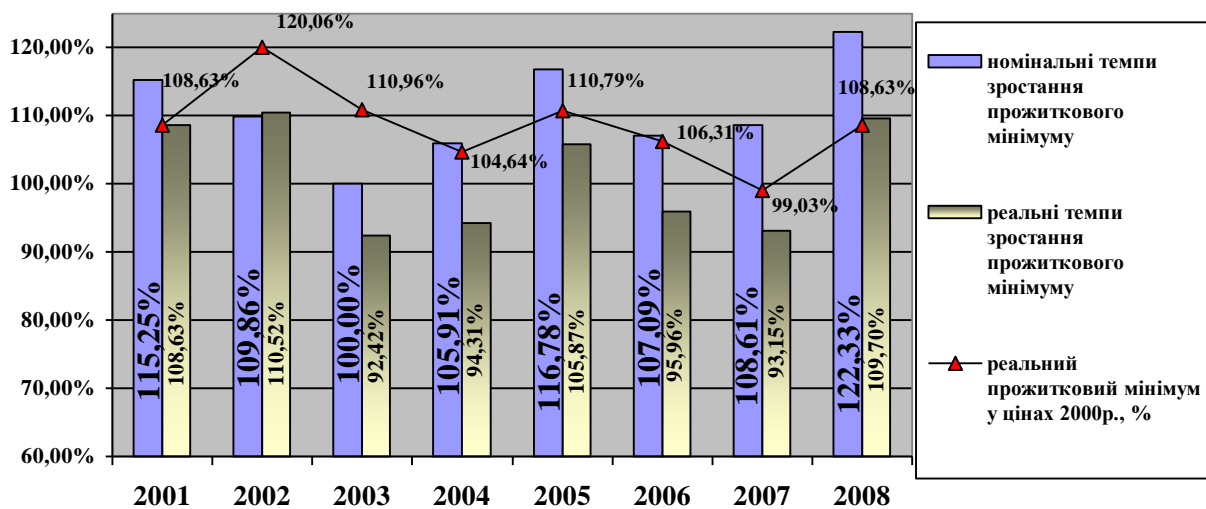
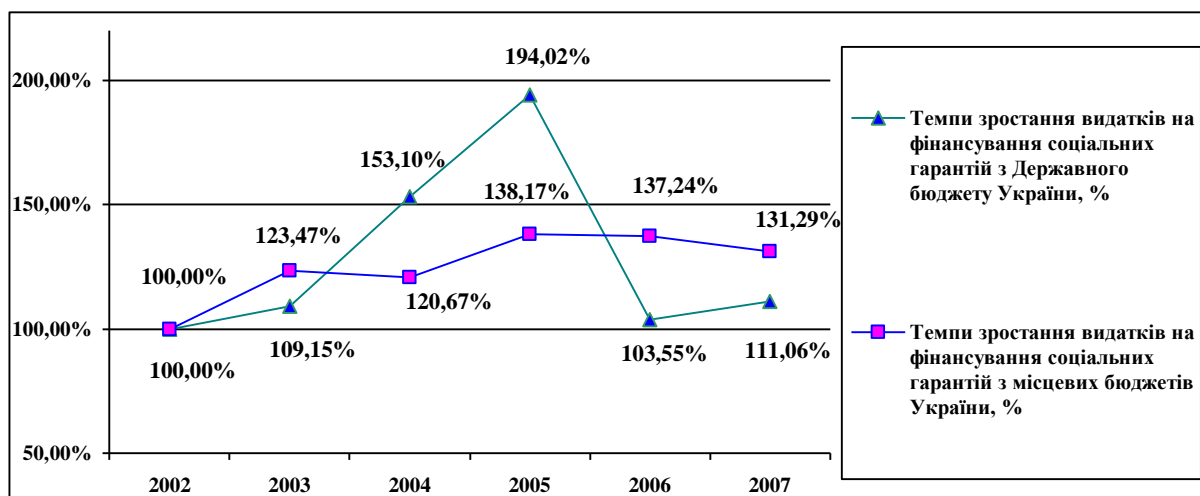

Рис. Д.1. Темпи зростання прожиткового мінімуму в Україні у 2001-2008рр., %

Джерело: розраховано автором за даними Державного комітету статистики України

Додаток Е

Динаміка видатків державного та місцевих бюджетів України на фінансування соціальних гарантій у 2002-2007 рр., %

Джерело: розраховано автором за даними Міністерства фінансів України і Комітету з питань бюджету Верховної ради України

Додаток Ж

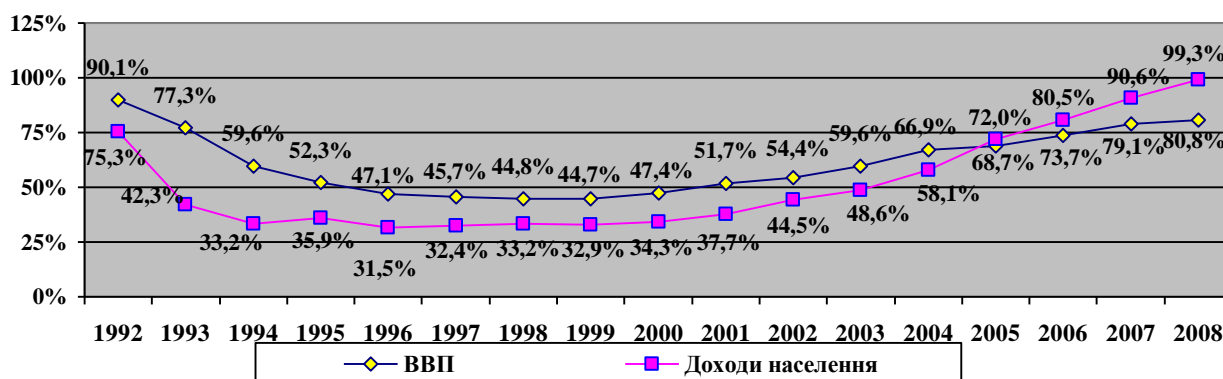

Рис. Ж.1. Динаміка ВВП та доходів населення у 1992-2008 рр., % до 1991 року*

* Розраховано автором за даними Державного комітету статистики України

Таблиця Ж.1

Динаміка структури грошових доходів населення України у 1990-2008рр., %*

Роки	Грошові доходи				
	Заробітна плата	Прибуток та змішаний дохід	Доходи від власності	Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	
				усього	з них соціальні допомоги
1990	60,2	10,6	2,7	26,5	13,1
1998	43,4	16,4	2,6	37,6	15,1
1999	42,9	17,6	2,5	37,0	15,3
2000	43,4	19,2	2,6	34,8	14,7
2001	42,7	18,7	2,7	35,9	15,2
2002	42,7	18,1	2,9	36,4	17,1
2003	43,9	16,8	3,1	36,2	17,3
2004	42,7	16,0	3,0	38,2	19,0
2005	42,1	15,3	2,9	39,7	22,2
2006	43,1	15,1	3,0	38,8	21,8
2007	44,0	15,2	3,4	37,4	20,0
2008	43,3	15,4	3,6	37,7	20,8

* Складено автором за даними Державного комітету статистики України

Додаток 3

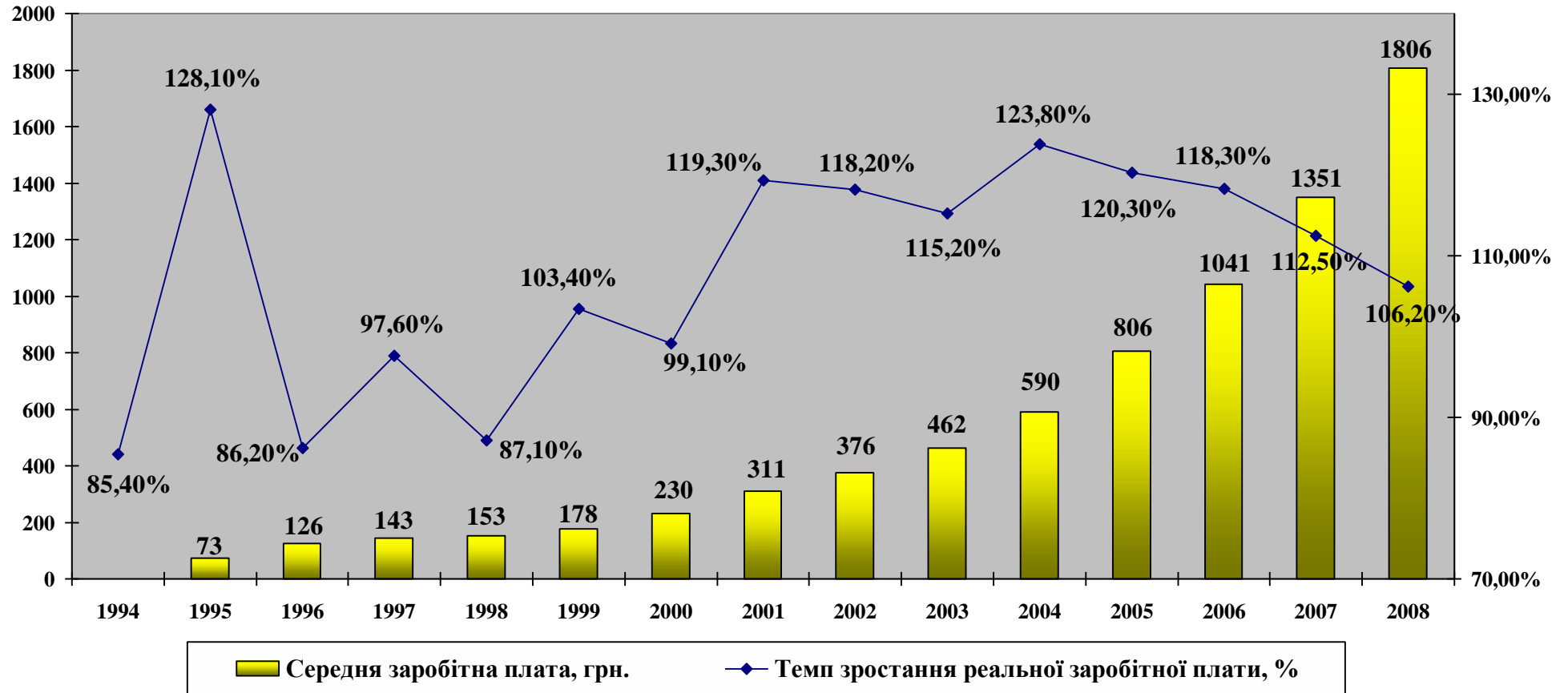

Рис. 3.1. Динаміка середньої заробітної плати в Україні у 1994-2008 рр., грн.*

* Складено і розраховано автором за даними Державного комітету статистики України

Продовження додатку 3

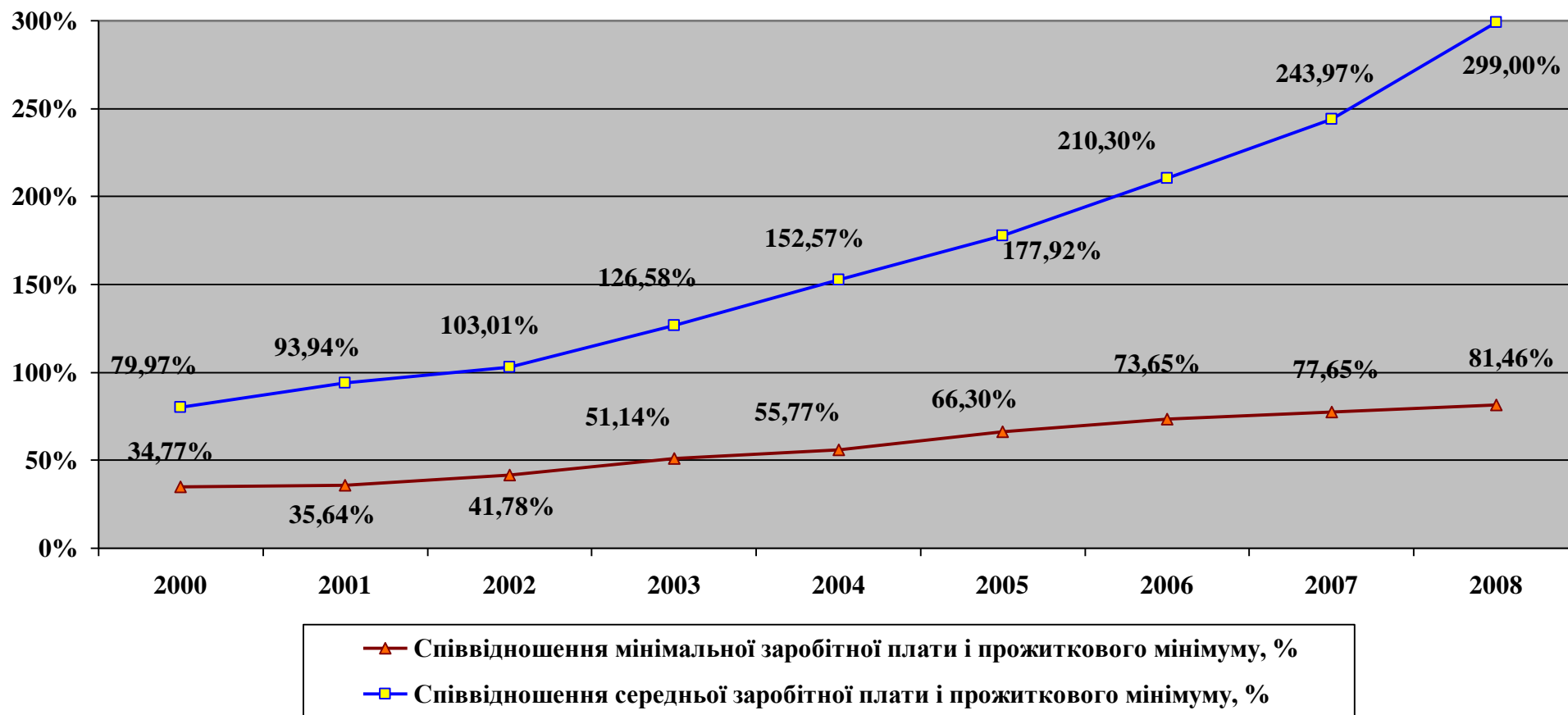

Рис. 3.2. Динаміка співвідношення середньої та мінімальної заробітної плати з прожитковим мінімумом для працездатних осіб на кінець року у 2000-2008 рр., %*

* Розраховано автором за даними Державного комітету статистики України

Продовження додатку 3

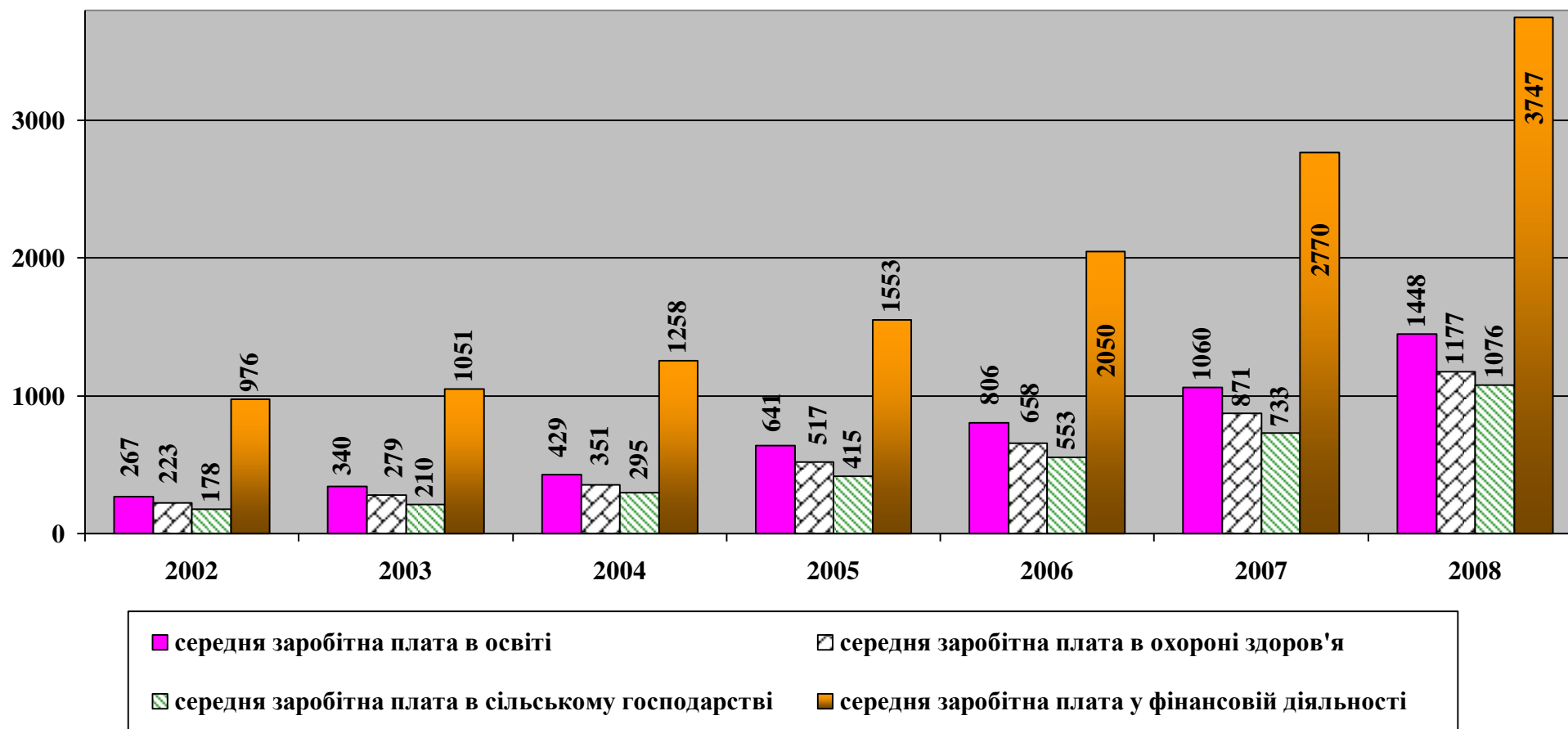

Рис. 3.3. Динаміка середньої заробітної плати в Україні за видами економічної діяльності у 2002-2008 рр., грн.

* Складено автором за даними Державного комітету статистики України

Додаток И

Таблиця И.1

Динаміка соціальних трансфертів населенню України у 2001-2008 рр., млн.

грн.*

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	56814	67286	78028	104849	151307	183900	229040	322952
в тому числі: соціальні допомоги	23978	31601	35318	52035	84617	103092	124472	178337
інші поточні трансферти у грошовій формі	5112	6656	8281	11500	12545	14510	18209	32125
соціальні трансферти у натуральній формі	27724	29029	34429	41314	54145	66298	86359	112490
Темпи зростання соціальних допомог та інших одержаних поточних трансфертів, % до попереднього року	-	118,43	115,96	134,37	144,31	121,54	124,55	141,00
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти в розрахунку на одну особу, грн. на рік	1161,29	1388,57	1625,48	2201,69	3200,18	3918,64	4910,17	6964,27

* Складено і розраховано автором за даними Державного комітету статистики України

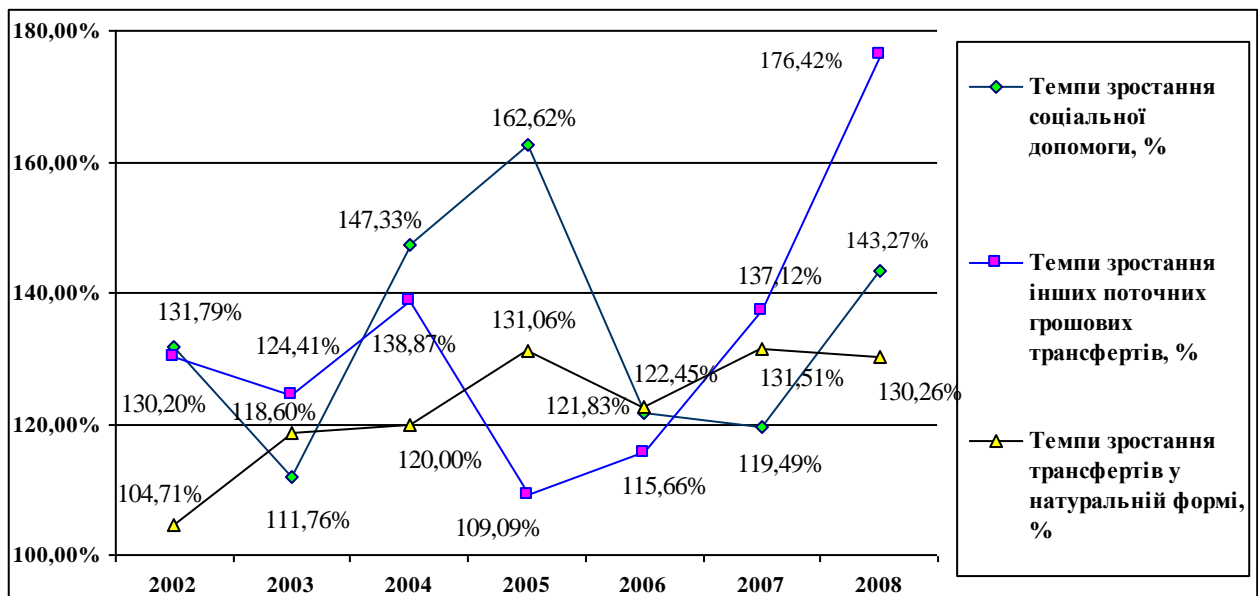

Рис. И.1. Динаміка соціальних допомог та інших поточних трансфертів за рахунок усіх джерел у доходах населення України у 2003-2008рр., %

Джерело: розраховано автором за даними Державного комітету статистики України

Продовження додатку И

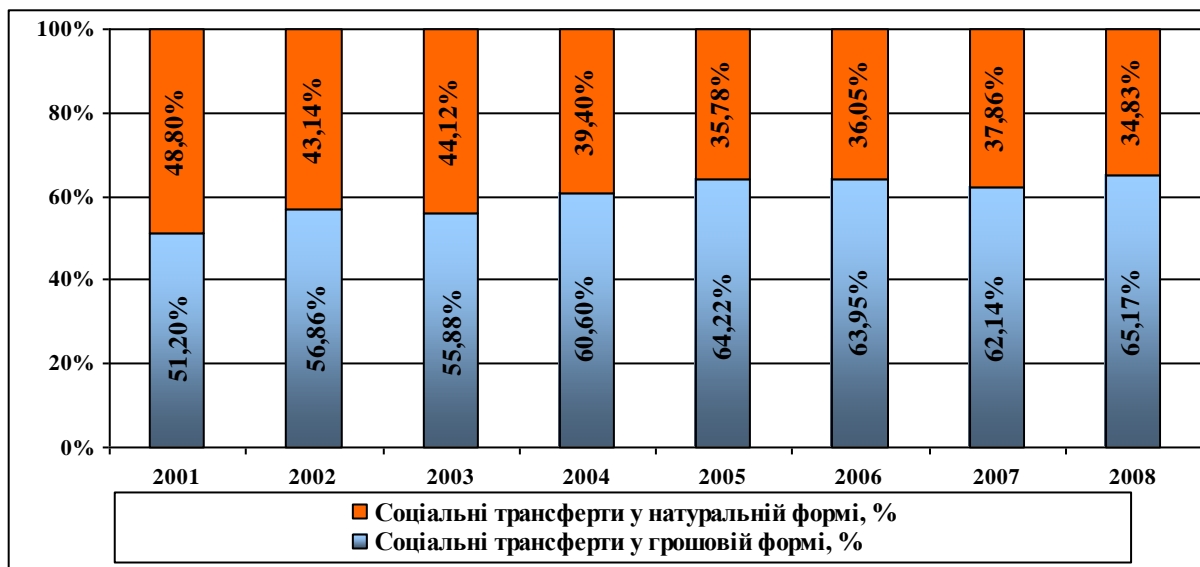

Рис. И.2. Структура соціальних допомог та інших трансфертів населенню України в розрізі форм надання у 2001-2008 рр., %

Джерело: розраховано автором за даними Державного комітету статистики України

Додаток К

Динаміка розміру пенсій в Україні у 2000-2008 рр., грн.

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Розмір мінімальної пенсії за віком, грн./міс.	46,0	55,0	86,9	86,9	92,45	284,7	332,0	380,0	470,0
% до рівня прожиткового мінімуму для непрацевдатних осіб	21,24	22,11	32,43	32,43	32,47	85,75	94,86	100,00	100,00
Середній розмір пенсії, грн./міс.	68,9	83,7	125,5	136,6	182,2	316,2	406,8	478,4	751,4
% до рівня прожиткового мінімуму для непрацевдатних осіб	31,82	33,65	46,83	50,97	64,00	95,24	113,47	119,38	155,89
в тому числі:									
за віком, грн./міс.	69,3	85,2	127,1	141,8	194,2	323,8	417,7	497,0	798,9
за інвалідністю, грн./міс.	82,3	94,5	129,7	142,4	170,9	305,2	393,2	435,8	598,2
у разі втрати годувальника, грн./міс.	52,0	61,0	85,5	95,9	120,2	262,9	302,8	339,3	474,3

* Складено і розраховано автором за даними Державного комітету статистики України.

Додаток Л

**Динаміка номінального і реального розміру основних соціальних допомог
в Україні у 2000-2008рр.**

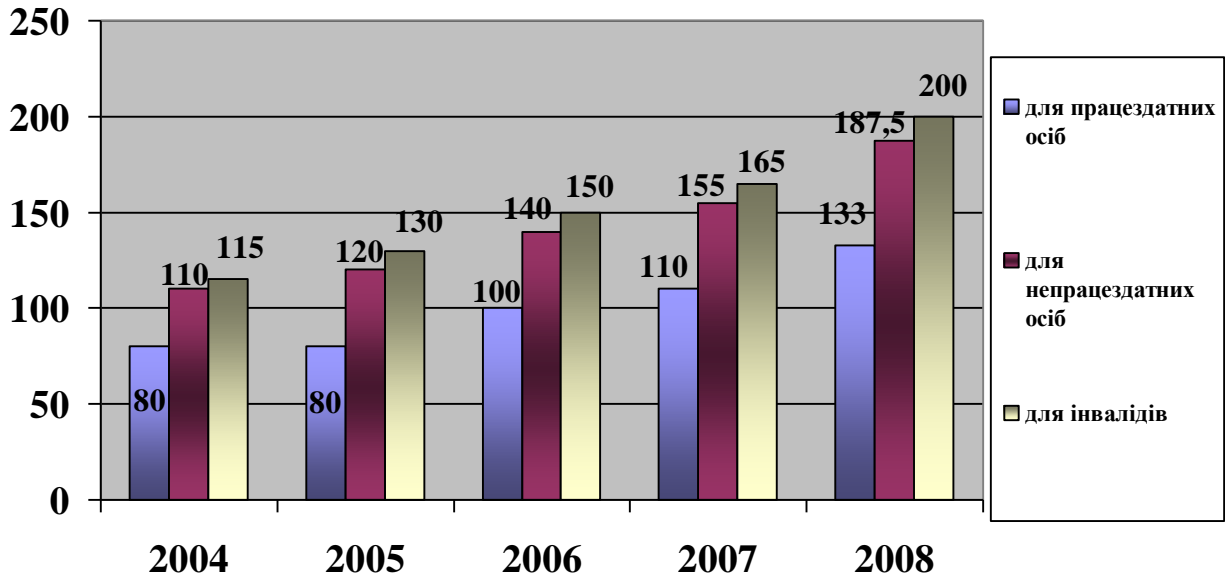

Рис. Л.1. Динаміка рівня забезпечення прожиткового мінімуму (гарантованого мінімуму) у розрахунку на одну особу у 2004-2008 рр., грн.

Джерело: складено автором за даними Міністерства праці та соціальної політики України

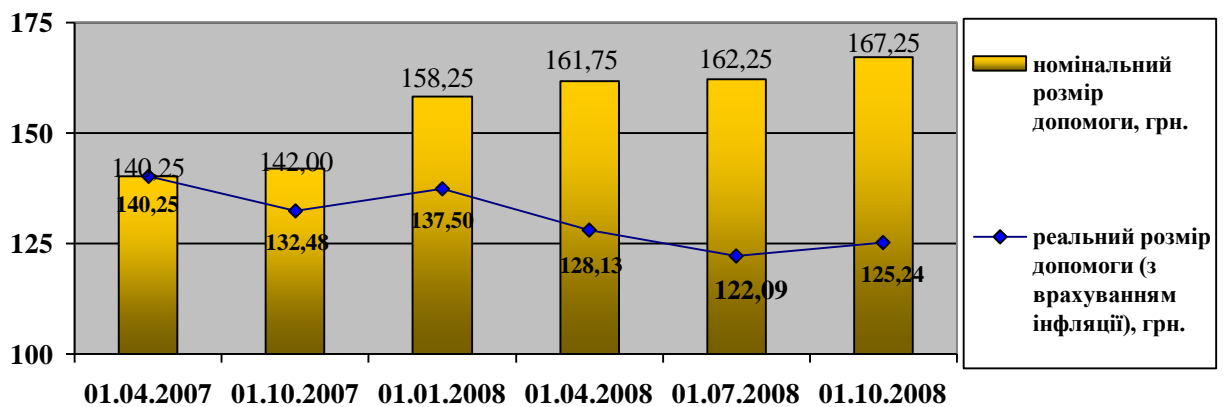

Рис. Л.2. Динаміка мінімального розміру допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами в Україні у 2007-2008 рр., грн.

Джерело: розраховано і складено автором за даними Міністерства праці та соціальної політики України і Державного комітету статистики України

Продовження додатку Л

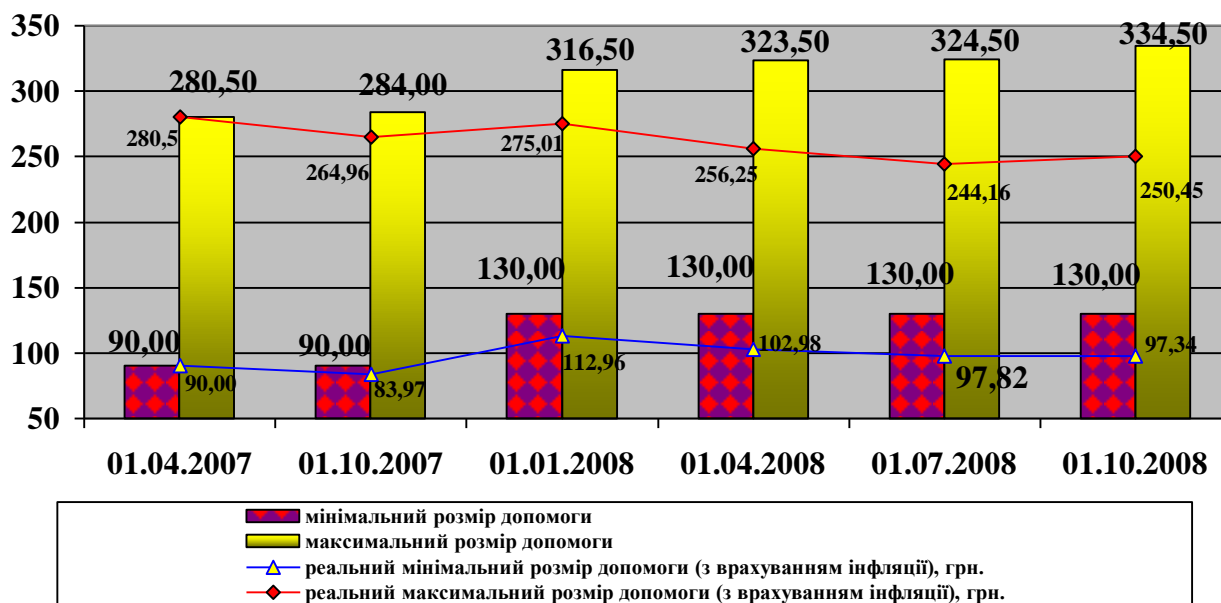

Рис. Л.3. Динаміка розміру допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку в Україні у 2007-2008 рр., грн.

Джерело: розраховано і складено автором за даними Міністерства праці та соціальної політики України і Державного комітету статистики України

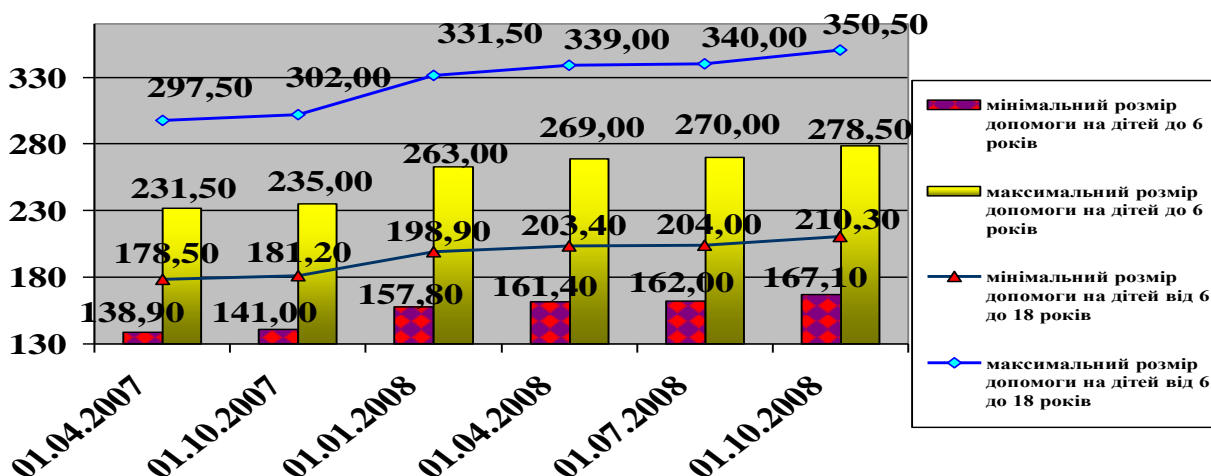

Рис. Л.4. Динаміка розмірів допомоги на дітей одиноким матерям в Україні у 2007-2008 рр., грн.

Джерело: розраховано і складено автором за даними Міністерства праці та соціальної політики України і Державного комітету статистики України

Продовження додатку Л

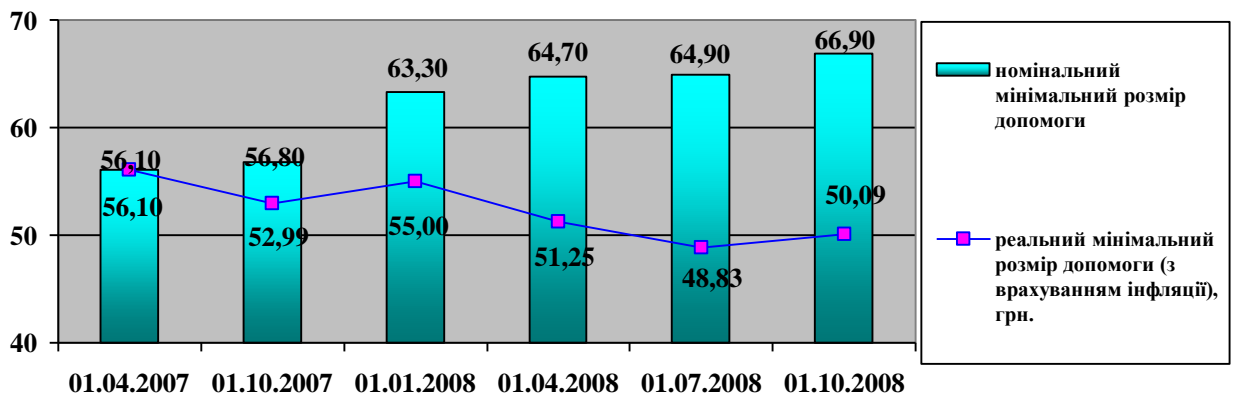

Рис. Л.5. Динаміка розмірів щомісячної грошової допомоги малозабезпеченій особі, яка проживає разом з інвалідом I чи II групи внаслідок психічного розладу в Україні у 2007-2008 рр., грн.

Джерело: розраховано і складено автором за даними Міністерства праці та соціальної політики України і Державного комітету статистики України

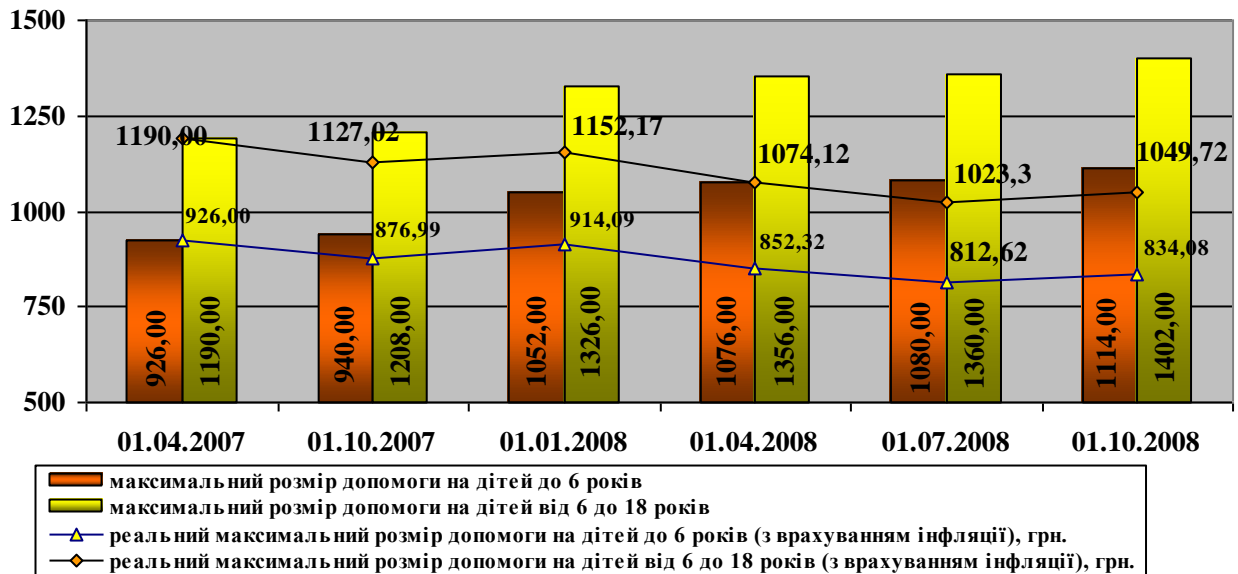

Рис. Л.6. Динаміка максимальних розмірів допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні у 2007-2008 рр., грн.

Джерело: розраховано і складено автором за даними Міністерства праці та соціальної політики України і Державного комітету статистики України

Продовження додатку Л

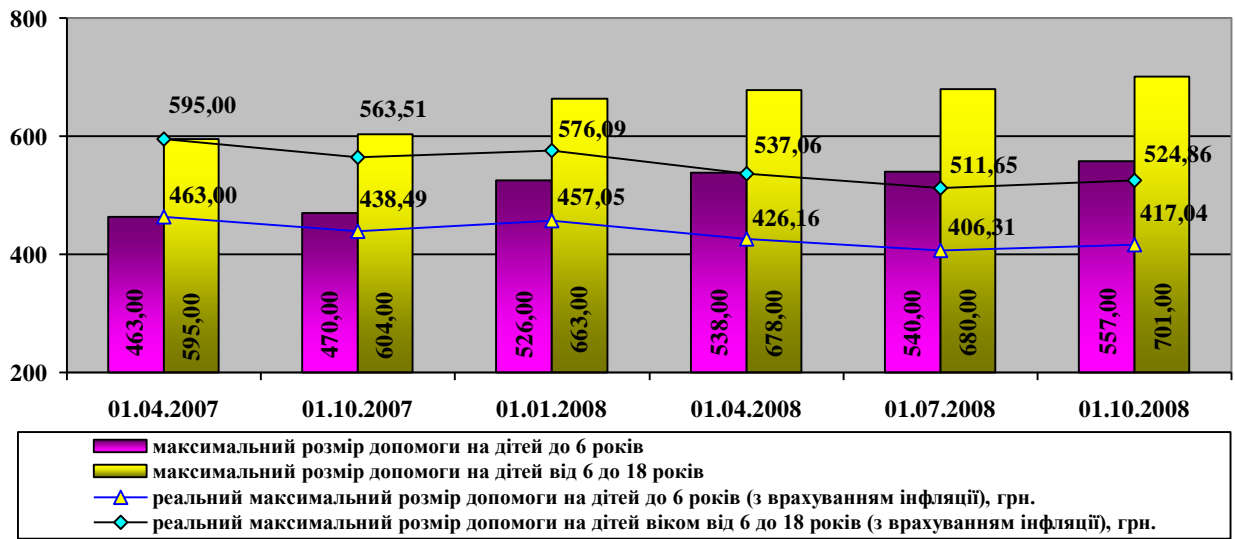

Рис. Л.7. Динаміка максимальних розмірів допомоги на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням в Україні у 2007-2008 рр., грн.

Джерело: розраховано і складено автором за даними Міністерства праці та соціальної політики України і Державного комітету статистики України

Додаток М

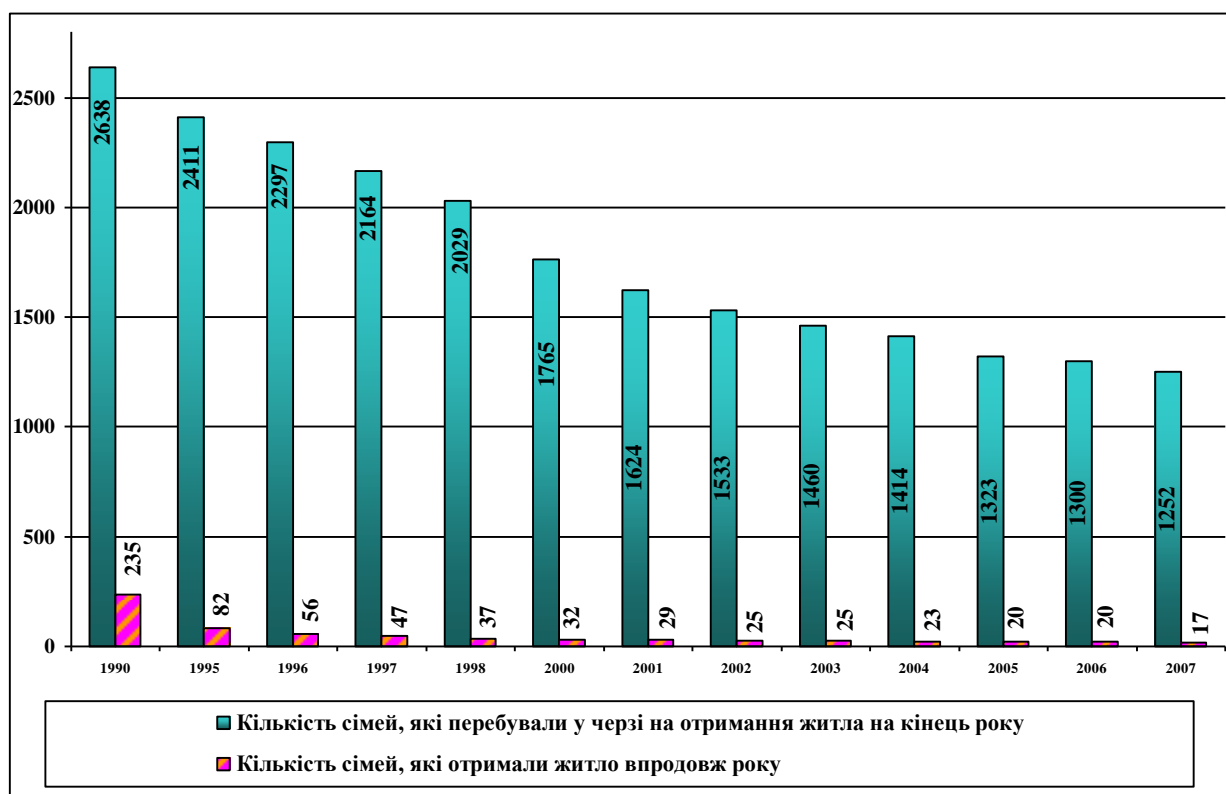

Рис. М.1. Динаміка кількості сімей, які потребували поліпшення житлових умов і отримали житло за рахунок бюджетних коштів, тис. сімей.

Джерело: розраховано автором за [88; 89].

Продовження додатку М

Таблиця М.1

Динаміка розвитку молодіжного житлового кредитування в Україні за рахунок державних коштів у 1998-2008 рр.*

Показники	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008 ¹
Видатки з Державного бюджету України, млн. грн.	6,20	5,64	60,71	54,78	48,31	69,36	122,70	110,57	91,00	94,27	51,3
Видатки з місцевих бюджетів, млн. грн.	6,98	10,94	15,03	7,87	8,83	17,72	19,63	20,82	34,02	51,45	28,7
Всього видатків з державного та місцевих бюджетів, млн. грн.	13,18	16,58	75,74	62,65	57,14	87,08	142,33	131,39	125,02	145,72	80,0
Кількість наданих кредитів, од.	305	348	1421	1063	828	1123	1601	1089	646	632	290
Обсяг проінвестованого житла, тис. м ²	21,94	27,94	93,22	69,08	56,54	78,74	113,37	79,83	45,65	44,98	н.д.

¹ – Показники за 9 місяців 2008 року

* Складено і розраховано автором за даними МФУ і Бюджетного комітету ВРУ.

Додаток Н

Видатки Зведеного бюджету України на освіту у 2002-2008рр.

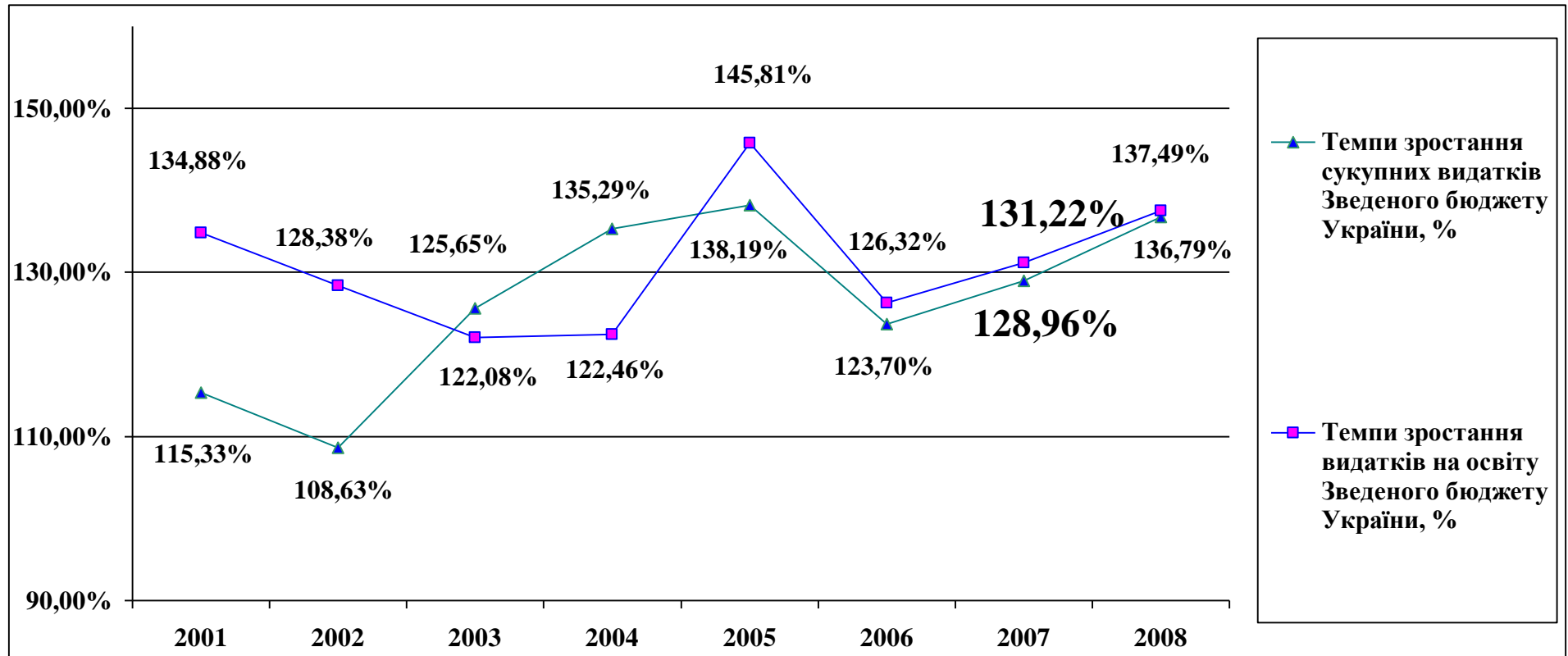

Рис. Н.1. Динаміка сукупних видатків та видатків на освіту Зведеного бюджету України у 2001-2008 рр., %*

* Складено і розраховано автором за даними МФУ і Бюджетного комітету ВРУ.

Продовження додатку Н

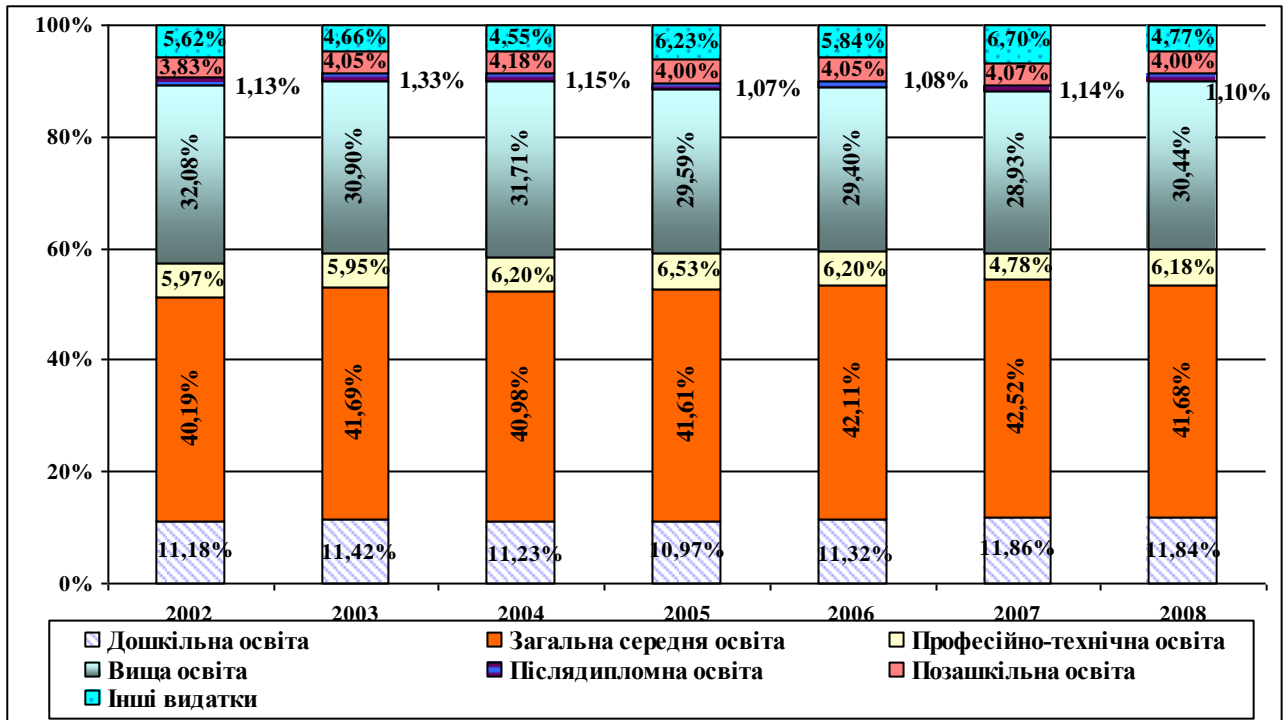

Рис. Н.2. Структура видатків Зведеного бюджету України на освіту у 2002-2008 рр., %

Джерело: розроблено автором за даними Міністерства фінансів України і Комітету з питань бюджету Верховної ради України

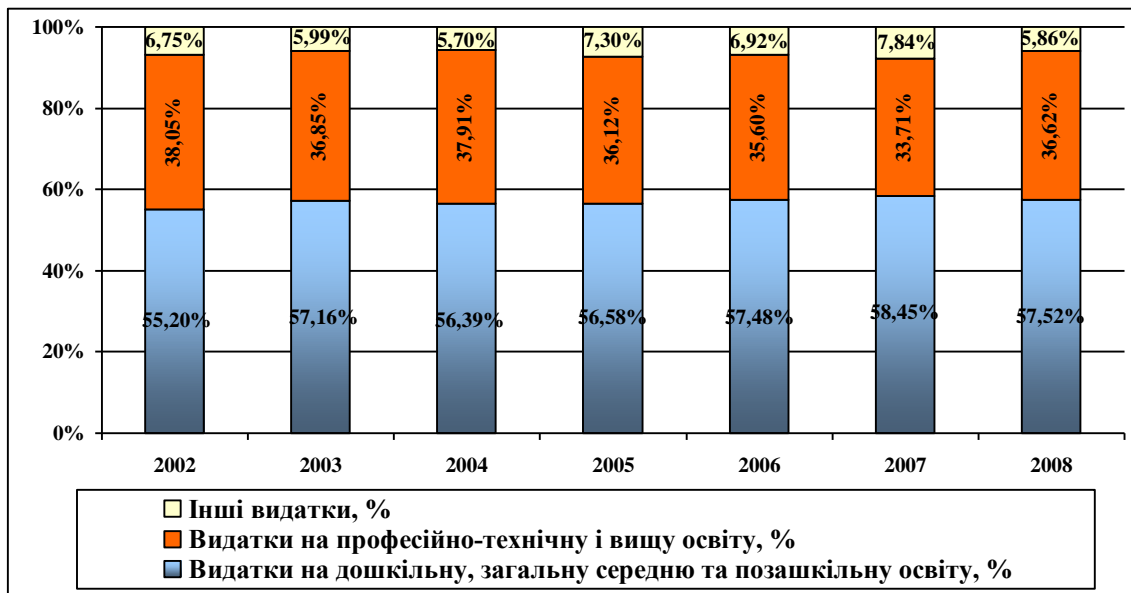

Рис. Н.3. Структура видатків Зведеного бюджету України на освіту у 2002-2008 рр. у розрізі загальної та професійної підготовки, %

Джерело: розроблено автором за даними Міністерства фінансів України і Комітету з питань бюджету Верховної ради України

Продовження додатку Н

Таблиця Н.1

Структура видатків Зведеного бюджету України на освіту у 2002-2008рр., млн. грн.*

Показники	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Темп приросту видатків 2008/2002рр.	
								млн. грн.	%
Видатки на освіту, всього	12269,04	14977,74	18342,65	26815,49	33792,78	44333,58	60954,86	48685,82	у 4,97 р.б.
в тому числі:									
Дошкільна освіта	1372,27	1710,22	2059,49	2940,66	3825,13	5257,74	7214,73	5842,46	у 5,26 р.б.
Загальна середня освіта	4930,99	6243,74	7517,34	11158,85	14229,34	18849,52	25404,38	20473,39	у 5,15 р.б.
Професійно-технічна освіта	733,05	891,66	1137,63	1749,88	2096,02	2121,17	3766,31	3033,26	у 5,14 р.б.
Вища освіта	3935,87	4627,89	5815,95	7934,19	9935,69	12827,81	18553,49	14617,62	у 4,71 р.б.
Післядипломна освіта	139,03	199,64	210,63	287,53	365,72	505,16	668,43	529,40	у 4,81 р.б.
Позашкільна освіта та заходи із позашкільної роботи з дітьми	469,96	606,45	766,42	1072,59	1369,73	1803,88	2438,99	1969,03	у 5,19 р.б.
Інші видатки	687,87	698,14	835,19	1671,79	1971,15	2968,30	2908,53	2220,66	у 4,23 р.б.

Джерело: розроблено автором за даними Міністерства фінансів України і Комітету з питань бюджету Верховної ради України

Продовження додатку Н

Таблиця Н.2.

Динаміка видатків Зведеного бюджету України на загальну середню та дошкільну освіту у 2002-2008 рр.

Показники	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Темп приросту 2008/2002рр.	
								абс.	%
Видатки на загальну середню освіту, млн. грн.	4930,99	6243,74	7517,34	11158,85	14229,34	18849,52	25404,38	20473,39	у 5,15 р.б.
Кількість учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, тис. осіб:	6601	6350	6044	5731	5399	5120	4617	-1984	-30,06
Видатки в розрахунку на одного учня									
грн. на рік	747,01	983,26	1243,77	1947,10	2635,55	3681,55	5502,36	4755,35	у 7,37 р.б.
грн. на місяць	62,25	81,94	103,65	162,26	219,63	306,80	458,53	396,28	
Видатки на дошкільну освіту, млн. грн.	1372,27	1710,22	2059,49	2940,66	3825,13	5257,74	7214,73	5842,46	у 5,26 р.б.
Кількість вихованців у дошкільних закладах, тис. осіб	973	977	996	1032	1081	1137	1195	222	22,82
Видатки в розрахунку на одного вихованця									
грн. на рік	1410,35	1750,48	2067,76	2849,48	3538,51	4624,22	6037,43	4627,08	у 4,28 р.б.
грн. на місяць	117,53	145,87	172,31	237,46	294,88	385,35	503,12	385,59	

Джерело: розроблено автором за даними Міністерства фінансів України і Комітету з питань бюджету Верховної ради України

Продовження додатку Н

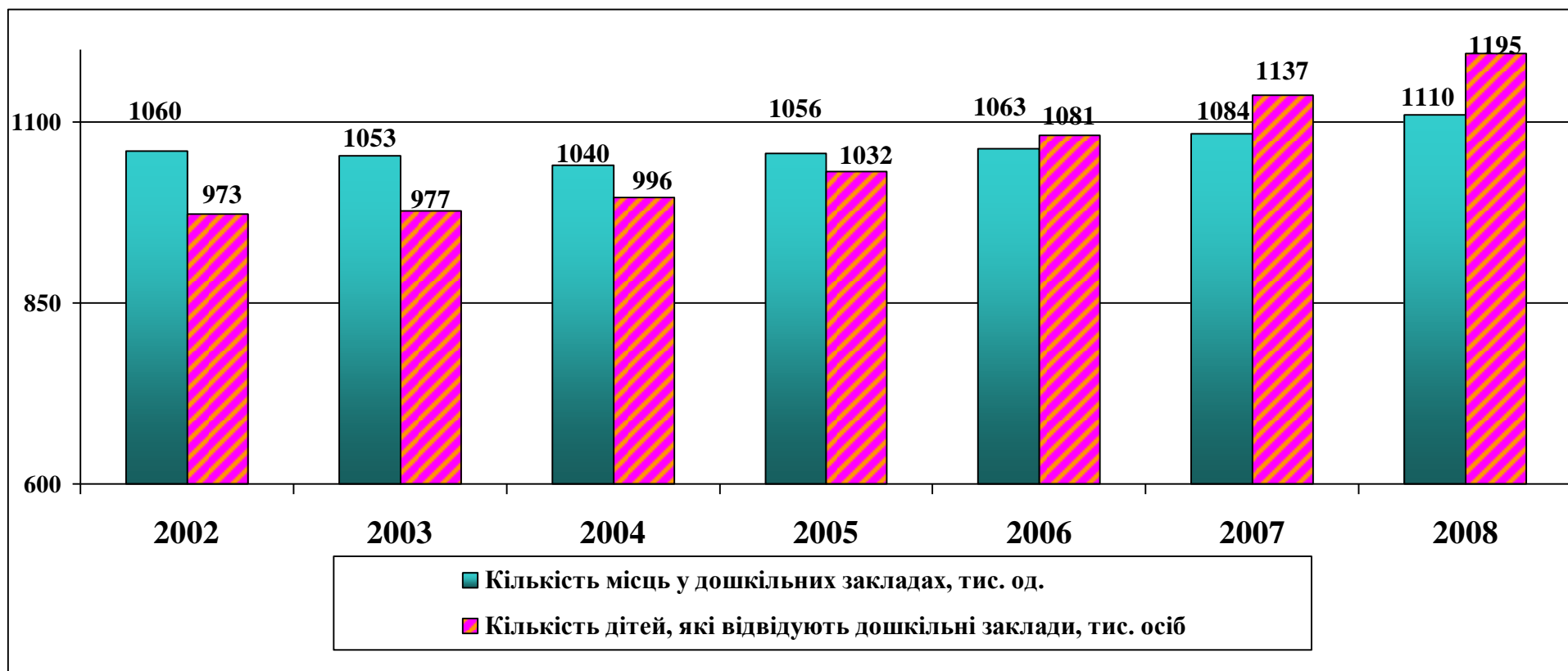

Рис Н.4. Динаміка кількості місць та дітей у дошкільних закладах в Україні у 2002-2008 рр.

Джерело: розроблено автором за даними Державного комітету статистики України

Продовження додатку Н

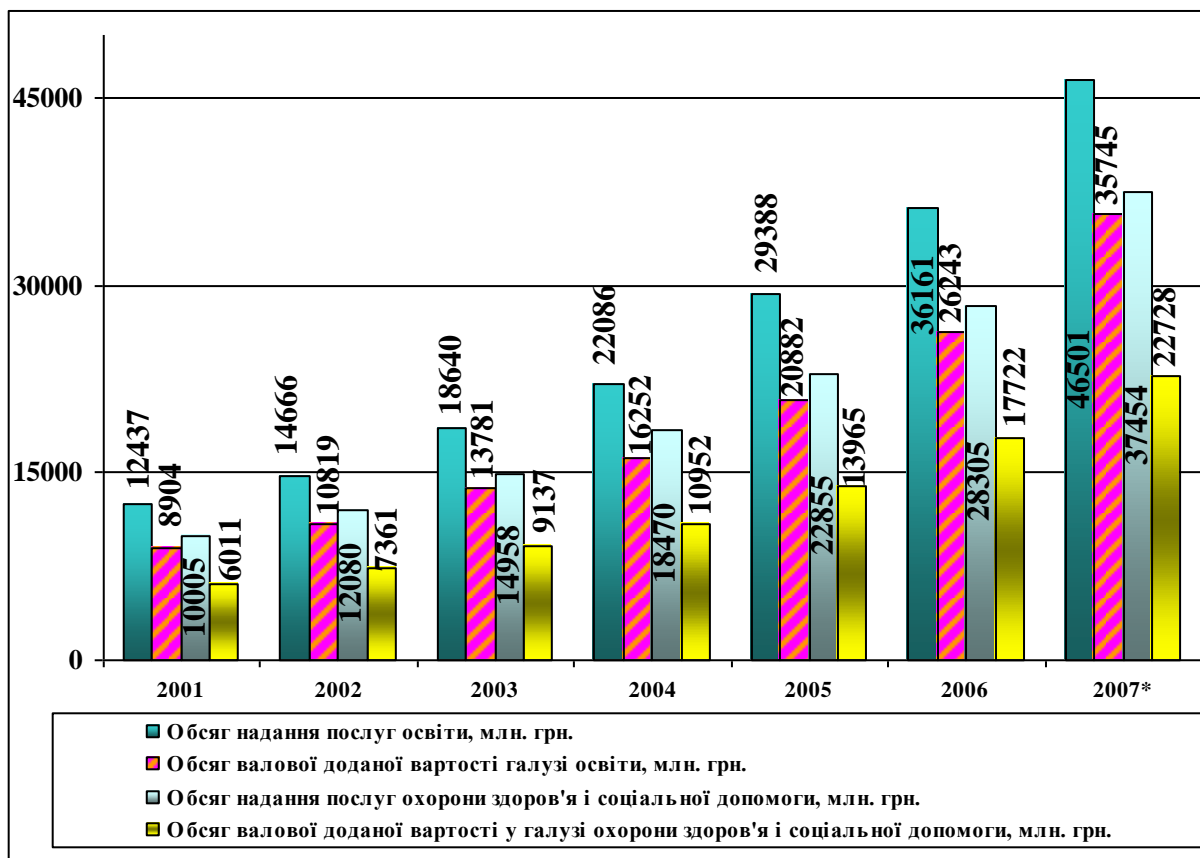
Таблиця Н.3

Динаміка кількості студентів вищих навчальних закладів I-II та III-IV рівнів акредитації в Україні у 1990-2008 рр.

Показники	1990	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Темп приросту 2008/1990рр.	
									абс.	%
Кількість студентів вищих навчальних закладів, тис. осіб	1638,3	2269,8	2436,7	2575,2	2709,1	2786,6	2813,8	2763,8	1125,5	68,7
в тому числі студентів вищих навчальних закладів III-VI рівня акредитації, тис. осіб	881,3	1686,9	1843,8	2026,7	2203,8	2318,6	2372,5	2364,5	1483,2	у 2,68 р.б.
Кількість населення України, тис. осіб:	51838,5	48457,1	48003,5	47622,4	47280,8	46929,5	46646,0	46372,7	-5465,8	-10,54
Кількість студентів на 10 тис. населення, осіб	316	468	508	541	573	594	603	596	280	у 1,89 р.б.
в тому числі студентів вищих навчальних закладів III-VI рівня акредитації, осіб	170	348	384	426	466	494	509	510	340	у 3,00 р.б.

Джерело: розроблено автором за даними Державного комітету статистики України

Додаток П

Динаміка обсягів виробництва та валової доданої вартості в освіті, охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги в Україні у 2001-2007рр., млн. грн.

* Оціночні дані

Джерело: розраховано автором за даними Державного комітету статистики України

Додаток Р

Рис. Р.1. Джерела фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні

Джерело: складено автором за [100, с. 68].

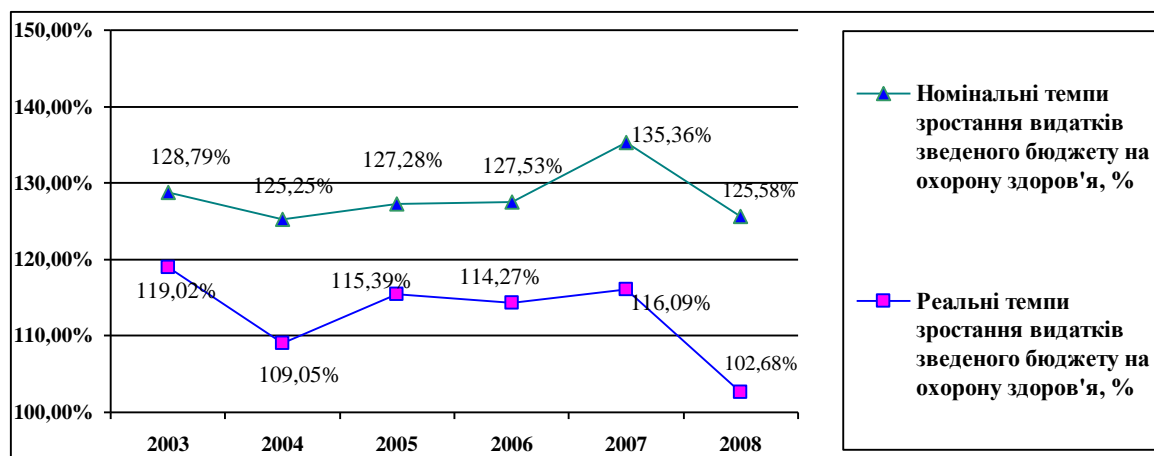

Рис. Р.2. Динаміка номінальних та реальних видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я у 2003-2008рр., %

Джерело: розраховано автором за даними Міністерства фінансів України і Комітету з питань бюджету Верховної ради України

Продовження додатку Р

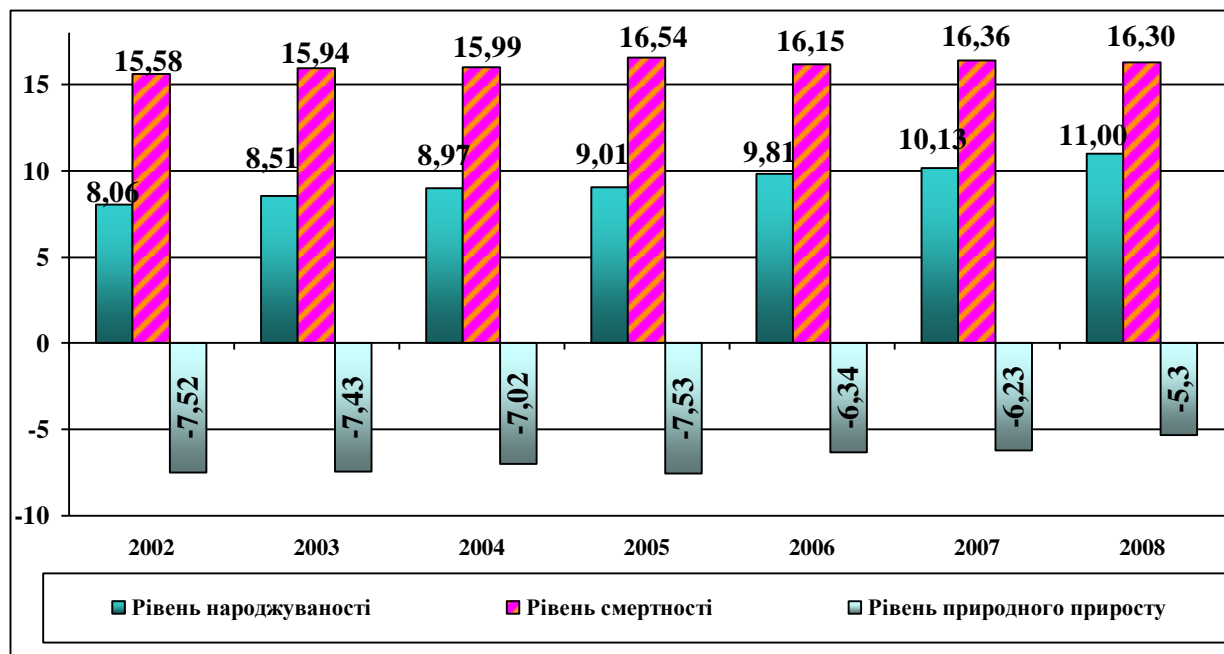

Рис. Р.3. Динаміка показників природного руху населення в Україні у 2002-2008рр., ‰

Джерело: розроблено автором за даними Державного комітету статистики України

Додаток С

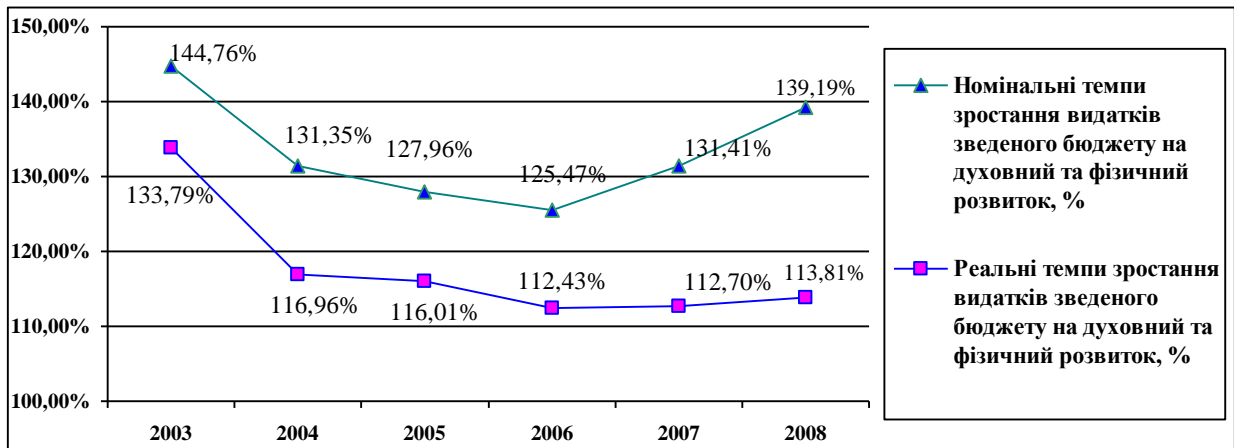

Рис. С.1. Динаміка номінальних та реальних витраток зведеного бюджету на духовний та фізичний розвиток у 2003-2008рр., %

Джерело: розраховано автором за даними Міністерства фінансів України, Комітету з питань бюджету Верховної ради України і Державного комітету статистики України

Таблиця С.1

Динаміка результатів функціонування галузі культури в Україні у 1990-2007 рр.

Показник	1990	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Кількість професійних театрів	125	131	135	133	135	137	138
Кількість відвідувань театрів за рік, млн.	17,6	6,2	6,1	6,0	6,2	6,3	6,6
Кількість концертних організацій	44	67	71	77	78	81	79
Кількість відвідувань концертних організацій, млн.	15,0	6,6	4,0	4,9	4,4	4,1	4,2
Кількість масових універсальних бібліотек, тис.	25,6	20,4	20,3	20,0	19,8	19,8	20,8
Бібліотечний фонд, млн. прим.	419	339	336	333	330	324	345
Кількість демонстраторів кіно /відео/фільмів, тис.	27,2	5,3	4,1	3,6	3,3	3,2	3,0
Кількість відвідувань кіносеансів за рік, млн.	552	9	10	10	10	12	18
Кількість закладів культури клубного типу, тис.	25,1	19,9	19,6	19,4	19,1	19,0	18,9
Кількість місць у них, млн.	6,5	5,2	5,1	5,1	5,0	4,9	4,8
Кількість музеїв	214	376	394	422	437	445	458
Кількість відвідувань музеїв за рік, млн.	31,8	17,5	17,6	18,5	18,9	20,2	21,1

Джерело: складено автором за даними Державного комітету статистики України

Додаток Т

Середньорічна заробітна плата штатних працівників в окремих країнах Європи у 2002 році, євро

Країни	Всього	Промис- ловість	Будівниц- тво	Сфера послуг (без державного управління)			
				Всього	в тому числі:		
					Роздрібна торгівля	Готельно- ресторанне обслуго- вування	Фінансові послуги
ЄС-25	28024	27540	24538	28881	24701	19644	44351
Німеччина	34622	36961	29435	33211	30234	20864	45603
Іспанія	21063	22245	17721	21194	18741	14819	37776
Франція	29139	29597	24812	29437	25530	20476	42589
Італія	25808	24742	22298	27354	24203	20250	42451
Швеція	32056	30864	29435	33248	33160	26898	41300
Данія	41736	41548	41543	41884	36931	32038	49083
Великобританія	38538	38677	38631	38477	29946	22760	59495
Нідерланди	33683	34588	32487	33541	28427	28190	46598

Джерело: складено автором самостійно за [268; 269].

Додаток У

Динаміка видатків розширених урядів окремих країн Європи на фінансування соціальних гарантій матеріального добробуту у 2001-2006 рр., млрд. євро*

Показники		2001	2002	2003	2004	2005	2006	
							млрд. євро	% до ВВП
ЄС-27	Видатки на соціальні гарантії матеріального добробуту, млрд. євро	2864,8	3023,64	3122,93	3249,00	3374,37	3512,25	30,1
	% до сукупних видатків бюджету	н.д.	65,11	65,33	65,53	65,21	64,75	-
	в тому числі: - оплата праці	1008,39	1060,87	1093,10	1141,16	1188,34	1236,68	10,6
	- соціальні виплати	1856,41	1962,77	2029,83	2107,84	2186,03	2275,57	19,5
Країни зони євро	Видатки на соціальні гарантії матеріального добробуту, млрд. євро	2212,14	2334,49	2432,99	2510,03	2592,57	2686,18	31,7
	% до сукупних видатків бюджету	66,46	67,29	67,41	67,74	67,69	67,38	-
	в тому числі: - оплата праці	725,77	759,14	787,20	811,68	838,85	865,34	10,2
	- соціальні виплати	1486,37	1575,35	1645,79	1698,35	1753,72	1820,84	21,5
Німеччина	Видатки на соціальні гарантії матеріального добробуту, млрд. євро	н.д.	н.д.	763,44	762,16	766,63	767,8	33,0
	% до сукупних видатків бюджету	н.д.	н.д.	72,76	73,17	72,83	72,81	-
	в тому числі: - оплата праці	н.д.	н.д.	169,24	169,50	168,45	167,74	7,2
	- соціальні виплати	н.д.	н.д.	594,20	592,66	598,18	600,06	25,8
Франція	Видатки на соціальні гарантії матеріального добробуту, млрд. євро	н.д.	н.д.	583,48	605,99	630,33	654,84	36,5
	% до сукупних видатків бюджету	н.д.	н.д.	68,57	68,62	68,38	68,45	-
	в тому числі: - оплата праці	н.д.	н.д.	215,63	220,73	227,80	234,72	13,1
	- соціальні виплати	н.д.	н.д.	367,85	385,26	402,53	420,12	23,4
Італія	Видатки на соціальні гарантії матеріального добробуту, млрд. євро	н.д.	н.д.	404,06	422,51	439,13	457,42	31,0
	% до сукупних видатків бюджету	н.д.	н.д.	62,62	63,64	63,86	61,88	-
	в тому числі: - оплата праці	н.д.	н.д.	144,75	149,86	156,61	163,00	11,0
	- соціальні виплати	н.д.	н.д.	259,31	272,65	282,52	294,42	20,0
Іспанія	Видатки на соціальні гарантії матеріального добробуту, млрд. євро	н.д.	н.д.	188,88	204,36	219,75	237,00	24,1
	% до сукупних видатків бюджету	н.д.	н.д.	62,83	62,49	62,87	62,65	-
	в тому числі: - оплата праці	н.д.	н.д.	78,69	84,60	91,01	98,48	10,0
	- соціальні виплати	н.д.	н.д.	110,19	119,76	128,74	138,52	14,1
Велика Британія	Видатки на соціальні гарантії матеріального добробуту, млрд. фунтів	н.д.	н.д.	267,46	286,29	301,37	315,57	23,8
	% до сукупних видатків бюджету	н.д.	н.д.	55,82	55,79	54,93	54,33	-
	в тому числі: - оплата праці	н.д.	н.д.	121,48	131,85	139,96	147,97	11,2
	- соціальні виплати	н.д.	н.д.	145,98	154,44	161,41	167,60	12,6
Швеція	Видатки на соціальні гарантії матеріального добробуту, млрд. крон	н.д.	н.д.	927,87	954,07	974,39	1002,76	35,4
	% до сукупних видатків бюджету	н.д.	н.д.	64,71	65,36	64,44	63,72	-
	в тому числі: - оплата праці	н.д.	н.д.	405,34	418,35	428,67	444,12	15,7
	- соціальні виплати	н.д.	н.д.	522,53	535,72	545,72	558,64	19,7
Данія	Видатки на соціальні гарантії матеріального добробуту, млрд. крон	н.д.	н.д.	512,40	529,55	540,49	552,26	33,6
	% до сукупних видатків бюджету	н.д.	н.д.	65,73	65,55	65,53	65,25	-
	в тому числі: - оплата праці	н.д.	н.д.	252,47	261,30	267,41	277,61	16,9
	- соціальні виплати	н.д.	н.д.	259,93	268,25	273,08	274,65	16,7
Нідерланди	Видатки на соціальні гарантії матеріального добробуту, млрд. євро	н.д.	н.д.	141,80	145,01	147,19	161,34	30,2
	% до сукупних видатків бюджету	н.д.	н.д.	63,13	64,05	64,02	65,48	-
	в тому числі: - оплата праці	н.д.	н.д.	48,04	48,91	49,56	50,40	9,4
	- соціальні виплати	н.д.	н.д.	93,76	96,10	97,63	110,94	20,8

Джерело: розраховано автором самостійно за [268; 269]

Додаток Ф

Таблиця Ф.1

Структура доходів домогосподарств в окремих країнах Європи у 2004 році

Країни	Структура доходів домогосподарств, %				Середній еквівалентний дохід після сплати податків, євро
	Доходи від праці	Соціальні виплати		Доходи з інших джерел	
		Пенсійні виплати	Інші соціальні виплати		
ЄС-25	-	-	-	-	12860
Німеччина	-	-	-	-	15292
Іспанія	70	22	7	2	12090
Франція	62	22	15	3	14405
Австрія	65	20	14	1	16050
Італія	66	28	5	2	12417
Швеція	61	17	21	2	14168
Данія	63	13	23	1	15293
Великобританія	-	-	-	-	16305
Нідерланди	-	-	-	-	16448

Джерело: складено автором самостійно за [268; 269].

Таблиця Ф.2

Доходи населення та соціальні виплати за рахунок видатків розширеного уряду в окремих країнах Європи у 2004 році, млрд. євро

Країни	Чисельність населення, млн. чол.	Середній еквівалентний дохід після сплати податків, євро	Валові доходи населення після сплати податків, млрд. євро*	Соціальні виплати за рахунок видатків розширеного уряду, млрд. євро*	Питома вага соціальних виплат розширеного уряду у загальних обсягах доходів, %
ЄС-25	460,27	12860	5919,1	2098,8	35,5
Німеччина	82,52	15292	1261,9	592,7	47,0
Іспанія	42,69	12090	516,1	119,8	23,2
Франція	62,32	14405	897,7	385,3	42,9
Італія	58,18	12417	722,4	272,7	37,7
Швеція	8,99	14168	127,4	58,7	46,1
Данія	5,40	15293	82,6	36,1	43,7
Великобританія	59,85	16305	975,9	227,8	23,3
Нідерланди	16,28	16448	267,8	96,1	35,9

* Приблизні показники. Розрахунки проведені автором

Джерело: складено автором самостійно за [268; 269].

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.3

Суспільні видатки на соціальний захист в окремих країнах Європи у 2001-2004 роках, євро

	2001				2002				2003				2004			
	млрд. євро	% до ВВП	В розрахунку на одного жителя, євро	В розрахунку на одного жителя, євро пкс*	млрд. євро	% до ВВП	В розрахунку на одного жителя, євро	В розрахунку на одного жителя, євро пкс*	млрд. євро	% до ВВП	В розрахунку на одного жителя, євро	В розрахунку на одного жителя, євро пкс*	млрд. євро	% до ВВП	В розрахунку на одного жителя, євро	В розрахунку на одного жителя, євро пкс*
ЄС-25	2536,2	26,6	5587	5587	2654,5	27,0	5823	5823	2732,0	27,4	5965	5965	2848,3	27,3	6188	6188
Країни зони євро	1880,0	26,8	6138	5957	1983,7	27,4	6441	6265	2069,0	27,8	6676	6585	2144,1	27,7	6874	6887
Німеччина	620,0	29,3	7529	6732	641,6	29,9	7778	7004	653,5	30,2	7918	7120	651,3	29,5	7893	7239
Франція	442,9	29,6	7247	7028	470,2	30,4	7641	7330	493,0	30,9	7960	7515	518,2	31,2	8314	7772
Іспанія	132,5	19,5	3253	3785	144,1	19,8	3489	4056	155,7	19,9	3706	4223	168,0	20,0	3935	4437
Італія	311,5	24,9	5467	5827	327,8	25,3	5735	6004	344,3	25,8	5976	6045	362,5	26,1	6230	6257
Швеція	77,3	31,3	8693	7517	83,5	32,3	9357	7904	89,7	33,3	10015	8386	92,8	32,9	10316	8756
Данія	52,4	29,2	9775	7613	54,9	29,7	10204	7771	58,2	30,7	10800	8078	60,5	30,7	11201	8470
Нідерланди	118,6	26,5	7392	7020	125,3	27,6	7942	7446	134,8	28,3	8307	7677	139,6	28,5	8577	8055
Велика Британія	440,9	27,5	7459	6488	439,6	26,4	7410	6594	423,9	26,4	7116	6700	455,6	26,3	7613	6994

Джерело: розраховано автором самостійно за [268; 269]

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.4

Динаміка соціальних виплат у розрізі видів в окремих країнах Європи у 2001-2004 роках, млрд. євро

	2001		2002		2003		2004	
	млрд. євро	% до ВВП	млрд. євро	% до ВВП	млрд. євро	% до ВВП	млрд. євро	% до ВВП
ЄС-25								
Соціальні виплати, всього	2428,4	25,7	2547,5	26,0	2627,4	26,4	2738,9	26,2
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	675,3	7,1	710,3	7,2	739,6	7,4	774,3	7,4
- у зв'язку з інвалідністю	198,4	2,1	210,0	2,1	213,0	2,1	220,8	2,1
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	1015,1	10,7	1051,8	10,7	1082,4	10,9	1133,3	10,8
- у зв'язку з втратою годувальника	110,7	1,2	118,1	1,2	119,8	1,2	123,7	1,2
- допомога сім'ям і на дітей	191,5	2,0	203,5	2,1	209,5	2,1	214,7	2,1
- у зв'язку з безробіттям	151,8	1,6	162,7	1,7	173,6	1,7	178,4	1,7
- допомога на утримання житла	48,7	0,5	51,9	0,5	50,3	0,5	53,8	0,5
- інші виплати	36,8	0,4	39,2	0,4	39,3	0,4	40,0	0,4
Країни зони євро								
Соціальні виплати, всього	1794,7	25,6	1896,7	26,2	1978,9	26,5	2050,7	26,5
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	506,8	7,2	532,1	7,3	557,1	7,5	579,0	7,5
- у зв'язку з інвалідністю	133,0	1,9	141,4	2,0	144,9	1,9	148,8	1,9
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	748,5	10,7	781,9	10,8	815,8	10,9	849,5	11,0
- у зв'язку з втратою годувальника	89,3	1,3	97,9	1,4	100,1	1,3	103,6	1,3
- допомога сім'ям і на дітей	142,9	2,0	152,5	2,1	158,2	2,1	161,4	2,1
- у зв'язку з безробіттям	123,9	1,8	137,5	1,9	148,1	2,0	152,2	2,0
- допомога на утримання житла	22,0	0,3	23,5	0,3	23,8	0,3	25,1	0,3
- інші виплати	28,3	0,4	30,1	0,4	30,8	0,4	31,1	0,4
Німеччина								
Соціальні виплати, всього	597,9	28,3	618,5	28,9	630,0	29,1	627,7	28,4
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	170,4	8,1	173,5	8,1	175,7	8,1	170,5	7,7
- у зв'язку з інвалідністю	46,3	2,2	47,5	2,2	48,5	2,2	48,6	2,2
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	246,5	11,7	254,0	11,9	260,6	12,1	264,4	12,0
- у зв'язку з втратою годувальника	9,3	0,4	9,5	0,4	9,3	0,4	8,9	0,4

Продовження таблиці Ф.4

- допомога сім'ям і на дітей	62,0	2,9	66,1	3,1	66,2	3,1	65,8	3,0
- у зв'язку з безробіттям	48,8	2,3	52,6	2,5	54,2	2,5	53,8	2,4
- допомога на утримання житла	4,0	0,2	4,6	0,2	4,9	0,2	5,3	0,2
- інші виплати	10,5	0,5	10,7	0,5	10,5	0,5	10,5	0,5
Франція								
Соціальні виплати, всього	415,9	27,8	441,4	28,5	463,0	29,0	468,6	29,3
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	121,1	8,1	129,6	8,4	137,6	8,6	145,9	8,8
- у зв'язку з інвалідністю	24,5	1,6	26,5	1,7	27,2	1,7	28,4	1,7
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	159,9	10,7	163,6	10,6	171,0	10,7	180,4	10,9
- у зв'язку з втратою годувальника	24,6	1,6	29,9	1,9	30,6	1,9	31,7	1,9
- допомога сім'ям і на дітей	37,2	2,5	38,4	2,5	39,4	2,5	41,2	2,5
- у зв'язку з безробіттям	29,7	2,0	33,4	2,2	36,8	2,3	37,8	2,3
- допомога на утримання житла	12,8	0,9	13,4	0,9	13,4	0,8	13,9	0,8
- інші виплати	6,1	0,4	6,5	0,4	6,9	0,4	7,3	0,4
Іспанія								
Соціальні виплати, всього	129,1	19,0	140,3	19,2	151,6	19,4	163,6	19,5
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	38,7	5,7	42,0	5,8	45,7	5,8	50,3	6,0
- у зв'язку з інвалідністю	10,0	1,5	10,8	1,5	11,3	1,4	12,3	1,5
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	54,5	8,0	58,6	8,0	62,3	8,0	66,7	7,9
- у зв'язку з втратою годувальника	3,8	0,6	4,1	0,6	4,4	0,6	4,9	0,6
- допомога сім'ям і на дітей	3,6	0,5	4,0	0,5	5,3	0,7	5,7	0,7
- у зв'язку з безробіттям	16,5	2,4	18,5	2,5	19,9	2,5	21,0	2,5
- допомога на утримання житла	1,2	0,2	1,1	0,2	1,2	0,2	1,3	0,2
- інші виплати	0,9	0,1	1,3	0,2	1,4	0,2	1,5	0,2
Італія								
Соціальні виплати, всього	299,1	24,0	315,8	24,4	331,9	24,9	350,0	25,2
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	78,1	6,3	80,2	6,2	82,9	6,2	90,7	6,5
- у зв'язку з інвалідністю	17,1	1,4	19,3	1,5	20,9	1,6	21,5	1,5
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	154,4	12,4	163,3	12,6	172,4	12,9	179,4	12,9
- у зв'язку з втратою годувальника	31,8	2,5	32,8	2,5	33,8	2,5	35,0	2,5
- допомога сім'ям і на дітей	12,1	1,0	13,5	1,0	14,6	1,1	15,5	1,1

Продовження таблиці Ф.4

- у зв'язку з безробіттям	4,8	0,4	5,8	0,4	6,3	0,5	6,9	0,5
- допомога на утримання житла	0,2	0,0	0,2	0,0	0,2	0,0	0,3	0,0
- інші виплати	0,6	0,0	0,7	0,1	0,9	0,1	0,7	0,0
Швеція								
Соціальні виплати, всього	74,6	30,2	80,5	31,1	86,5	32,1	89,4	31,7
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	20,0	8,1	21,9	8,5	22,5	8,4	22,7	8,0
- у зв'язку з інвалідністю	9,9	4,0	11,1	4,3	12,3	4,5	13,2	4,7
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	28,1	11,3	30,0	11,6	32,9	12,2	33,9	12,0
- у зв'язку з втратою годувальника	1,6	0,7	1,7	0,7	2,0	0,7	2,0	0,7
- допомога сім'ям і на дітей	7,2	2,9	7,7	3,0	8,3	3,1	8,6	3,0
- у зв'язку з безробіттям	4,6	1,8	4,7	1,8	5,1	1,9	5,6	2,0
- допомога на утримання житла	1,6	0,6	1,6	0,6	1,6	0,6	1,6	0,6
- інші виплати	6,0	0,7	6,1	0,7	6,2	0,7	6,2	0,7
Данія								
Соціальні виплати, всього	50,9	28,4	53,3	28,8	56,5	29,8	58,8	29,8
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	10,3	5,8	11,1	6,0	11,6	6,1	12,1	6,1
- у зв'язку з інвалідністю	6,4	3,5	6,9	3,7	7,6	4,0	8,2	4,1
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	19,3	10,8	20,1	10,9	21,0	11,1	21,9	11,1
- у зв'язку з втратою годувальника	0,02	0,0	0,02	0,0	0,02	0,0	0,02	0,0
- допомога сім'ям і на дітей	6,7	3,8	7,1	3,9	7,5	3,9	7,7	3,9
- у зв'язку з безробіттям	5,1	2,8	4,9	2,7	5,6	2,9	5,6	2,8
- допомога на утримання житла	1,2	0,7	1,2	0,7	1,3	0,7	1,4	0,7
- інші виплати	1,9	1,0	1,9	1,0	1,9	1,0	2,0	1,0
Нідерланди								
Соціальні виплати, всього	110,9	24,8	120,2	25,8	126,4	26,5	130,4	26,6
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	33,7	7,5	36,9	7,9	39,3	8,2	39,6	8,1
- у зв'язку з інвалідністю	12,8	2,9	13,5	2,9	13,9	2,9	14,2	2,9
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	40,3	9,0	43,2	9,3	44,8	9,4	47,2	9,6
- у зв'язку з втратою годувальника	6,2	1,4	6,7	1,4	6,6	1,4	7,0	1,4
- допомога сім'ям і на дітей	4,9	1,1	5,7	1,2	6,2	1,3	6,3	1,3
- у зв'язку з безробіттям	5,5	1,2	6,3	1,4	7,8	1,6	8,2	1,7

Продовження таблиці Ф.4

- допомога на утримання житла	1,6	0,4	1,8	0,4	1,6	0,3	1,7	0,3
- інші виплати	6,0	1,3	6,1	1,3	6,2	1,3	6,2	1,3
Великобританія								
Соціальні виплати, всього	424,7	26,5	426,3	25,6	416,3	25,9	447,1	25,8
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	117,3	7,3	121,6	7,3	124,5	7,8	136,1	7,8
- у зв'язку з інвалідністю	39,6	2,5	40,9	2,5	39,0	2,4	41,2	2,4
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	180,2	11,2	177,7	10,7	171,7	10,7	184,7	10,7
- у зв'язку з втратою годувальника	16,6	1,0	15,2	0,9	14,5	0,9	14,8	0,9
- допомога сім'ям і на дітей	28,7	1,8	29,6	1,8	28,9	1,8	29,9	1,7
- у зв'язку з безробіттям	15,0	0,9	12,1	0,7	11,5	0,7	11,7	0,7
- допомога на утримання житла	23,5	1,5	25,2	1,5	23,0	1,4	25,2	1,5
- інші виплати	3,7	0,2	3,9	0,2	3,1	0,2	3,4	0,2

Джерело: розраховано автором самостійно за [268; 269]

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.5

Структура джерел фінансових ресурсів соціального захисту населення в окремих країнах Європи у 2001-2004 роках,

%

Країни	Видатки на соціальний захист з усіх джерел								
	Всього	в тому числі:							
		Видатки розширеного уряду		Соціальні відрахування роботодавців		Соціальні внески працюючих		Інші джерела фінансування	
		млрд. євро	% до загального обсягу соціальних видатків	млрд. євро	% до загального обсягу соціальних видатків	млрд. євро	% до загального обсягу соціальних видатків	млрд. євро	% до загального обсягу соціальних видатків
2001									
ЄС-25	2641,6	947,5	35,9	1026,7	38,9	571,5	21,6	95,9	3,6
Країни зони євро	1964,6	627,7	32,0	818,7	41,7	444,7	22,6	73,5	3,7
Німеччина	639,1	206,9	32,4	243,4	38,1	176,1	27,6	12,7	2,0
Франція	453,8	137,3	30,3	207,5	45,7	92,2	20,3	16,8	3,7
Іспанія	144,7	39,0	26,9	77,3	53,4	23,8	16,4	4,7	3,3
Італія	319,1	130,5	40,9	136,1	42,7	46,8	14,7	5,6	1,8
Швеція	86,6	39,2	45,4	37,3	43,0	8,0	9,3	2,0	2,3
Данія	59,8	37,4	62,6	5,6	9,3	12,6	21,1	4,2	7,0
Нідерланди	137,4	22,1	16,1	44,6	32,4	49,0	35,6	21,7	15,8
Велика Британія	443,8	215,3	48,5	134,0	30,2	86,5	19,5	8,0	1,8
2002									
ЄС-25	2749,4	1015,5	36,9	1070,5	38,9	570,4	20,7	93,0	3,4
Країни зони євро	2056,5	675,8	32,9	847,5	41,2	461,1	22,4	72,0	3,5
Німеччина	655,0	221,8	33,9	243,4	37,2	179,0	27,3	10,8	1,6
Франція	471,8	142,5	30,2	215,4	45,7	97,0	20,6	16,8	3,6
Іспанія	157,3	44,0	28,0	82,9	52,7	25,6	16,3	4,8	3,0
Італія	337,0	139,8	41,5	140,4	41,7	51,0	15,1	5,8	1,7
Швеція	91,2	42,6	46,7	38,4	42,1	8,4	9,2	1,8	2,0
Данія	62,1	38,8	62,4	6,0	9,7	13,6	21,9	3,7	6,0
Нідерланди	146,0	26,9	18,4	49,3	33,8	49,2	33,7	20,6	14,1

Продовження таблиці Ф.5

Велика Британія	446,1	227,4	51,0	145,4	32,6	66,8	15,0	6,5	1,5
2003									
ЄС-25	2812,9	1034,0	36,8	1092,6	38,8	594,5	21,1	91,7	3,3
Країни зони євро	2129,4	702,6	33,0	876,1	41,1	480,4	22,6	70,4	3,3
Німеччина	669,6	230,4	34,4	245,3	36,6	182,9	27,3	11,0	1,6
Франція	486,8	146,1	30,0	223,2	45,9	100,5	20,7	16,9	3,5
Іспанія	167,0	49,5	29,6	86,7	51,9	27,2	16,3	3,6	2,2
Італія	343,0	137,4	40,1	147,8	43,1	52,2	15,2	5,6	1,6
Швеція	99,3	48,4	48,8	40,3	40,6	8,7	8,8	1,8	1,8
Данія	66,5	41,9	63,0	6,4	9,7	13,8	20,7	4,4	6,7
Нідерланди	157,9	30,7	19,5	52,0	32,9	54,9	34,8	20,2	12,8
Велика Британія	426,7	211,9	49,7	136,5	32,0	71,5	16,8	6,8	1,6
2004									
ЄС-25	2943,7	1098,2	37,3	1135,6	38,6	615,6	20,9	94,4	3,2
Країни зони євро	2220,3	747,4	33,7	902,5	40,6	497,6	22,4	72,9	3,3
Німеччина	672,2	231,8	34,5	243,8	36,3	185,4	27,6	11,2	1,7
Франція	505,4	153,7	30,4	229,7	45,5	104,0	20,6	17,9	3,5
Іспанія	180,2	54,7	30,3	91,6	50,9	29,5	16,4	4,4	2,4
Італія	372,3	157,7	42,4	153,4	41,2	55,2	14,8	5,9	1,6
Швеція	103,3	50,3	48,7	42,1	40,8	8,9	8,6	1,9	1,9
Данія	68,1	43,3	63,5	6,9	10,2	13,4	19,6	4,5	6,7
Нідерланди	163,4	31,4	19,2	55,5	34,0	56,7	34,7	19,8	12,1
Велика Британія	458,6	227,7	49,7	148,8	32,5	74,3	16,2	7,8	1,7

Примітка. У Нідерландах ресурси соціальних пенсійних фондів відносять до інших джерел фінансування

Джерело: складено автором самостійно за [268; 269].

Продовження додатку Ф

Таблиця Ф.6

Вплив соціальних трансфертів на рівень бідності в окремих країнах Європи
у 2004 році

Країни	Середній еквівалентний дохід після сплати податків, євро	Поріг бідності, євро за пкс*	Рівень бідності, %		
			Без врахування соціальних трансфертів	З врахуванням пенсійних виплат	З врахуванням усіх соціальних трансфертів
ЄС-25	12860	7716	41	26	16
Німеччина	15292	9175	36	24	16
Іспанія	12090	7254	41	25	20
Франція	14405	8643	44	26	14
Австрія	16050	9630	42	25	13
Італія	12417	7450	45	23	19
Швеція	14168	8501	43	30	11
Данія	15293	9176	39	31	11
Великобританія	16305	9783	43	29	18
Нідерланди	16448	9869	37	23	12

*пкс – паритет купівельної спроможності

Джерело: складено автором самостійно за [268; 269].

Додаток X

Таблиця X.1

Структура соціальних виплат з врахуванням і без врахування добробуту в окремих країнах Європи у 2001-2004 роках, млрд. євро

	2001			2002			2003			2004		
	Всього	в тому числі:		Всього	в тому числі:		Всього	в тому числі:		Всього	в тому числі:	
		Виплати, призначені з проведенням обстеження добробуту	Виплати, призначені без проведенням обстеження добробуту		Виплати, призначені з проведенням обстеження добробуту	Виплати, призначені без проведенням обстеження добробуту		Виплати, призначені з проведенням обстеження добробуту	Виплати, призначені без проведенням обстеження добробуту			
ЄС-25	2428,4	239,4	2189,0	2547,5	258,6	2288,9	2627,4	263,5	2363,9	2738,9	279,4	2459,5
Країни зони євро	1794,7	164,4	1630,4	1896,7	179,2	1717,6	1978,9	188,2	1790,8	2050,7	198,3	1852,4
Німеччина	597,9	54,7	543,3	618,5	57,4	561,2	630,0	60,7	569,3	627,7	62,7	565,1
Франція	415,9	48,3	367,6	443,5	52,2	389,3	463,0	54,2	408,8	486,6	57,7	428,9
Іспанія	129,1	16,4	112,7	140,3	18,2	122,1	151,6	19,5	132,1	163,6	20,7	142,9
Італія	299,1	12,4	286,7	315,8	15,5	300,3	331,9	16,2	319,3	350,0	16,8	333,2
Швеція*	690,1	30,4	659,7	737,6	30,0	707,6	789,4	24,0	765,5	815,7	24,3	791,3
Данія*	379,2	11,1	368,1	395,9	11,9	384,0	420,1	12,6	407,5	437,4	13,3	424,0
Нідерланди	110,9	13,0	98,0	120,2	14,1	106,1	126,4	14,4	111,9	130,4	15,3	115,1
Велика Британія*	264,1	40,8	223,3	268,1	43,7	224,4	288,0	45,9	242,2	303,4	48,5	254,9

* Показники для Швеції, Данії та Великобританії подані відповідно у шведських кронах, данських кронах і фунтах стерлінгів

Джерело: розраховано автором самостійно за [268; 269]

Продовження додатку X

Таблиця X.2

Структура соціальних виплат у розрізі умов та форми надання в окремих країнах Європи у 2004 році

	Умови надання допомоги				Форма надання допомоги			
	без проведення обстеження добробуту		на підставі проведення обстеження добробуту		грошова допомога		натуральна допомога	
	млрд. євро	%	млрд. євро	%	млрд. євро	%	млрд. євро	%
Німеччина								
Соціальні виплати, всього	565,1	90,00	62,8	10,00	440,8	70,20	187,1	29,80
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	168,7	98,94	1,8	1,06	30,6	17,95	139,9	82,05
- у зв'язку з інвалідністю	37,0	76,13	11,6	23,87	34,8	71,60	13,8	28,40
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	261,6	98,94	2,8	1,06	260,0	98,34	4,4	1,66
- у зв'язку з втратою годувальника	8,8	98,88	0,1	1,12	8,6	96,63	0,3	3,37
- допомога сім'ям і на дітей	49,3	74,81	16,6	25,19	49,3	74,81	16,6	25,19
- у зв'язку з безробіттям	39,7	73,79	14,1	26,21	47,8	88,85	6,0	11,15
- допомога на утримання житла	0,0	0,0	5,3	100,00	0,0	0,0	5,3	100,00
- інші виплати	0,0	0,0	10,5	100,00	9,7	0,0	0,8	100,00
Франція								
Соціальні виплати, всього	429,0	88,14	57,7	11,86	316,9	65,11	169,8	34,89
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	144,3	98,90	1,6	1,10	12,4	8,50	133,4	91,50
- у зв'язку з інвалідністю	22,6	79,58	5,8	20,42	19,8	69,72	8,6	30,28
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	169,3	93,80	11,2	6,20	175,2	97,06	5,2	2,94
- у зв'язку з втратою годувальника	31,6	99,68	0,1	0,32	31,7	100,00	0,0	0,0
- допомога сім'ям і на дітей	26,1	63,35	15,1	36,65	33,7	81,80	7,5	18,20
- у зв'язку з безробіттям	35,1	92,86	2,7	7,14	37,3	98,68	0,6	1,32
- допомога на утримання житла	0,0	0,0	13,9	100,00	0,0	0,0	13,9	100,00
- інші виплати	0,0	0,0	7,3	100,00	6,8	93,15	0,5	6,85
Іспанія								
Соціальні виплати, всього	142,9	87,29	20,8	12,71	111,5	68,11	52,2	31,89
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	50,3	100,00	0,0	0,0	9,3	18,49	41,0	81,51

Продовження таблиці Х.2

- у зв'язку з інвалідністю	10,0	81,30	2,3	18,70	10,9	88,62	1,4	11,38
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	58,7	88,01	8,0	11,99	63,6	95,35	3,0	4,65
- у зв'язку з втратою годувальника	4,4	91,67	0,4	8,33	4,8	100,00	0,0	0,0
- допомога сім'ям і на дітей	2,9	50,88	2,8	49,12	3,4	59,65	2,2	40,35
- у зв'язку з безробіттям	16,6	78,67	4,5	21,33	19,1	90,52	2,0	9,48
- допомога на утримання житла	0,0	0,0	1,3	100,00	0,0	0,0	1,3	100,00
- інші виплати	0,0	0,0	1,5	100,00	0,4	26,67	1,1	73,33
	Італія							
Соціальні виплати, всього	333,2	95,20	16,8	4,80	255,9	73,11	94,1	26,89
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	90,5	99,78	0,2	0,22	7,1	7,83	83,6	92,17
- у зв'язку з інвалідністю	16,3	75,81	5,2	24,19	20,3	94,42	1,2	5,58
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	174,2	97,1	5,2	2,90	177,7	99,05	1,7	0,95
- у зв'язку з втратою годувальника	35,0	100,00	0,0	0,0	35,0	100,00	0,0	0,0
- допомога сім'ям і на дітей	10,3	66,45	5,2	33,55	9,2	59,35	6,3	40,65
- у зв'язку з безробіттям	6,9	100,00	0,0	0,0	6,5	94,20	0,4	5,80
- допомога на утримання житла	0,0	0,0	0,3	100,00	0,0	0,0	0,3	100,00
- інші виплати	0,0	0,0	0,7	100,00	0,1	14,29	0,6	85,71
	Данія*							
Соціальні виплати, всього	424,0	96,94	13,4	3,06	267,3	61,11	170,1	38,89
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	90,0	100,00	0,0	0,0	14,4	16,00	75,6	84,00
- у зв'язку з інвалідністю	60,7	100,00	0,0	0,0	42,1	69,36	18,6	30,64
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	162,6	100,00	0,0	0,0	135,3	83,21	27,2	16,79
- у зв'язку з втратою годувальника	0,1	100,00	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	100,00
- допомога сім'ям і на дітей	54,1	94,91	2,9	5,09	23,6	41,40	2,9	58,60
- у зв'язку з безробіттям	41,4	100,00	0,0	0,0	39,6	95,65	1,8	4,35
- допомога на утримання житла	0,0	0,0	10,5	100,00	0,0	0,0	10,5	100,00
- інші виплати	15,1	100,00	0,0	0,0	12,3	81,46	2,8	18,54
	Швеція*							
Соціальні виплати, всього	791,3	97,01	24,4	2,99	480,3	58,88	335,4	41,11
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	207,1	100,00	0,0	0,0	54,6	0,48	152,5	99,52
- у зв'язку з інвалідністю	120,3	99,83	0,2	0,17	72,6	60,25	47,9	39,75

Продовження таблиці Х.2

- у зв'язку зі старістю (пенсії)	308,3	99,81	0,6	0,19	240,1	77,73	68,8	22,27
- у зв'язку з втратою годувальника	18,0	100,00	0,0	0,0	18,0	100,00	0,0	0,0
- допомога сім'ям і на дітей	78,3	100,00	0,0	0,0	40,6	51,85	37,8	48,15
- у зв'язку з безробіттям	50,7	100,00	0,0	0,0	44,4	87,57	6,2	12,43
- допомога на утримання житла	0,0	0,0	14,6	100,00	0,0	0,0	14,6	100,00
- інші виплати	8,6	48,86	9,0	51,14	10,0	56,82	7,6	43,18
	Великобританія*							
Соціальні виплати, всього	254,8	84,01	48,5	15,99	181,6	59,87	121,7	40,13
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	91,8	99,46	0,5	0,54	7,4	8,02	85,0	91,98
- у зв'язку з інвалідністю	18,3	65,59	9,6	34,41	22,8	81,72	5,2	18,28
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	112,4	89,63	13,0	10,37	118,5	94,50	6,9	5,50
- у зв'язку з втратою годувальника	9,6	96,00	0,4	4,00	10,0	100,00	0,0	0,0
- допомога сім'ям і на дітей	15,3	75,37	5,0	24,63	15,8	77,83	4,4	22,17
- у зв'язку з безробіттям	6,1	76,25	1,9	23,75	5,9	73,75	2,1	26,25
- допомога на утримання житла	0,0	0,0	17,1	100,00	0,0	0,0	17,1	100,00
- інші виплати	1,3	56,52	1,0	43,48	1,2	52,17	1,1	47,83

Примітка. Показники для Данії, Швеції та Великобританії подані відповідно у данських кронах, шведських кронах і фунтах стерлінгів

Джерело: розраховано автором самостійно за [268; 269]

Продовження додатку X

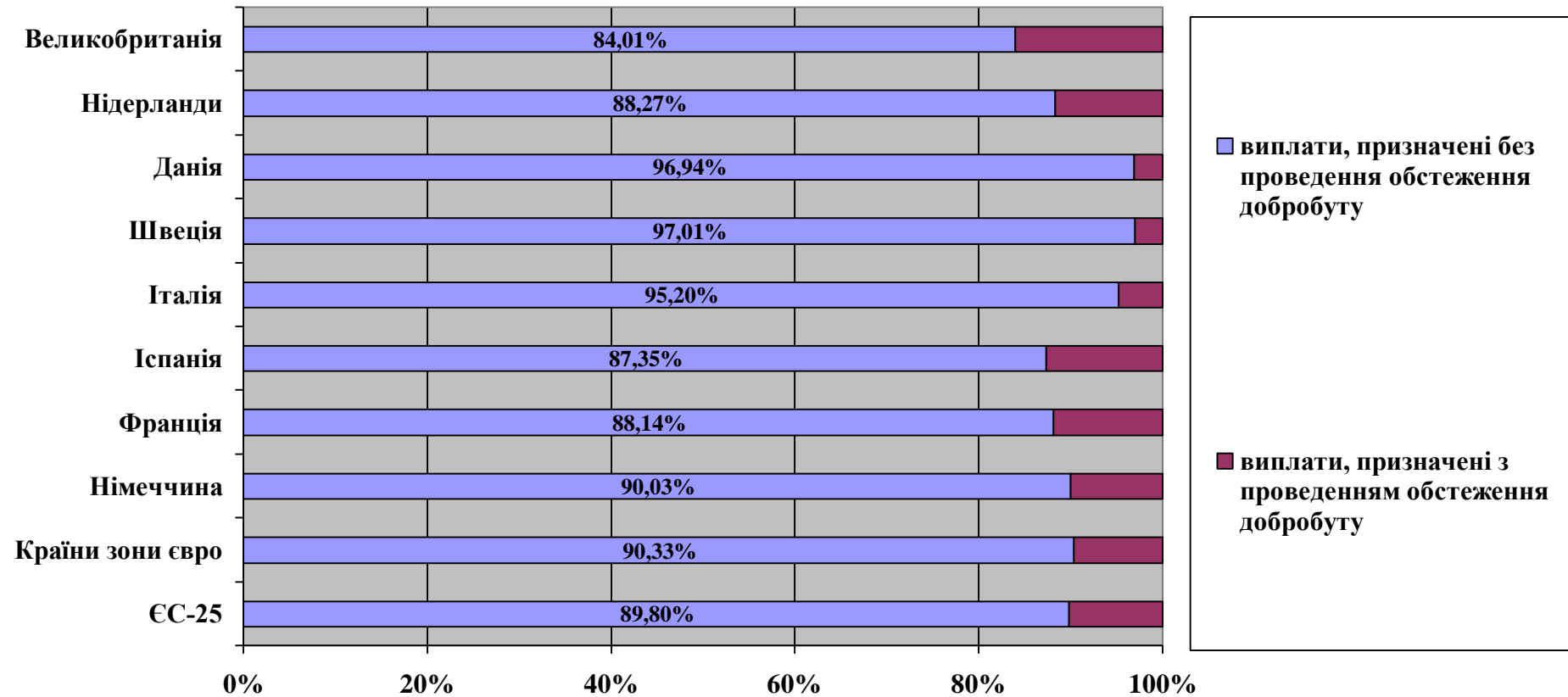

Рис. X.1. Частка соціальних виплат, які призначаються з проведенням та без проведення обстеження добробуту в окремих країнах Європи у 2004 році, %

Джерело: розраховано автором самостійно за [268; 269]

Продовження додатку X

Таблиця X.3

Структура соціальних виплат у розрізі форм надання в окремих країнах Європи у 2001-2004 роках, млрд. євро

	2001				2002				2003				2004			
	Всього	в тому числі:			Всього	в тому числі:			Всього	в тому числі:			Всього	в тому числі:		
		Виплати у грошовій формі		Виплати у натуральній формі		Виплати у грошовій формі		Виплати у грошовій формі		Виплати у грошовій формі		Виплати у натуральній формі		Виплати у грошовій формі		Виплати у натуральній формі
		періодичні	разові			періодичні	разові			періодичні	разові			періодичні	разові	
ЄС-25	2428,4	1591,0	67,4	770,1	2547,5	1653,1	71,5	822,9	2627,4	1697,0	74,6	855,8	2738,9	1756,4	77,8	904,7
Країни зони євро	1794,7	1201,7	43,2	549,9	1896,7	1262,5	47,6	586,7	1978,9	1313,9	51,6	613,5	2050,7	1356,8	53,0	640,9
Німеччина	597,9	413,5	3,9	180,6	618,5	427,2	4,3	186,5	630,0	435,9	3,7	190,5	627,7	437,7	3,1	187,0
Франція	415,9	266,2	8,7	141,0	443,5	281,6	9,1	150,7	463,0	295,2	9,1	158,8	486,6	307,3	9,5	169,8
Іспанія	129,1	83,8	5,7	39,6	140,3	90,5	6,4	43,5	151,6	96,8	7,0	47,8	163,6	104,4	7,1	52,2
Італія	299,1	205,6	16,7	76,8	315,8	214,7	18,2	83,0	331,9	224,9	21,0	86,0	350,0	234,6	21,4	94,0
Швеція*	690,1	404,4	1,3	284,5	737,6	428,7	1,8	307,2	789,4	464,5	1,6	323,3	815,7	478,9	1,4	335,3
Данія*	379,2	224,0	9,1	146,1	395,9	230,7	9,4	155,9	420,1	250,0	8,1	162,1	437,4	259,4	8,0	169,9
Нідерланди	110,9	76,5	0	34,5	120,2	81,3	0	38,9	126,4	84,8	0	41,7	130,4	87,8	0	42,6
Велика Британія*	264,1	158,5	12,7	93,0	268,1	156,1	12,4	99,5	288,0	163,2	13,2	111,7	303,4	167,5	14,0	121,9

* Показники для Швеції, Данії та Великобританії подані відповідно у шведських кронах, данських кронах і фунтах стерлінгів

Джерело: розраховано автором самостійно за [268; 269]

Продовження додатку X

Таблиця X.4

Динаміка соціальних виплат у розрізі видів в окремих країнах Європи у 2001-2004 роках, млрд. євро

	2001		2002		2003		2004	
	млрд. євро	% до обсягу соціальних виплат	млрд. євро	% до обсягу соціальних виплат	млрд. євро	% до обсягу соціальних виплат	млрд. євро	% до обсягу соціальних виплат
ЄС-25								
Соціальні виплати, всього	2428,4	100,0	2547,5	100,0	2627,4	100,0	2738,9	100,0
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	675,3	27,8	710,3	27,9	739,6	28,1	774,3	28,3
- у зв'язку з інвалідністю	198,4	8,2	210,0	8,2	213,0	8,1	220,8	8,1
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	1015,1	41,8	1051,8	41,3	1082,4	41,2	1133,3	41,4
- у зв'язку з втратою годувальника	110,7	4,6	118,1	4,6	119,8	4,6	123,7	4,5
- допомога сім'ям і на дітей	191,5	7,9	203,5	8,0	209,5	8,0	214,7	7,8
- у зв'язку з безробіттям	151,8	6,3	162,7	6,4	173,6	6,6	178,4	6,5
- допомога на утримання житла	48,7	2,0	51,9	2,0	50,3	1,9	53,8	2,0
- інші виплати	36,8	1,5	39,2	1,5	39,3	1,5	40,0	1,5
Країни зони євро								
Соціальні виплати, всього	1794,7	100,0	1896,7	100,0	1978,9	100,0	2050,7	100,0
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	506,8	28,2	532,1	28,1	557,1	28,2	579,0	28,2
- у зв'язку з інвалідністю	133,0	7,4	141,4	7,5	144,9	7,3	148,8	7,3
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	748,5	41,7	781,9	41,2	815,8	41,2	849,5	41,4
- у зв'язку з втратою годувальника	89,3	5,0	97,9	5,2	100,1	5,1	103,6	5,1
- допомога сім'ям і на дітей	142,9	8,0	152,5	8,0	158,2	8,0	161,4	7,9
- у зв'язку з безробіттям	123,9	6,9	137,5	7,3	148,1	7,5	152,2	7,4
- допомога на утримання житла	22,0	1,2	23,5	1,2	23,8	1,2	25,1	1,2
- інші виплати	28,3	1,6	30,1	1,6	30,8	1,6	31,1	1,5
Німеччина								
Соціальні виплати, всього	597,9	100,0	618,5	100,0	630,0	100,0	627,7	100,0

Продовження таблиці Х.4

в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	170,4	28,5	173,5	28,0	175,7	27,9	170,5	27,2
- у зв'язку з інвалідністю	46,3	7,7	47,5	7,7	48,5	7,7	48,6	7,7
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	246,5	41,2	254,0	41,1	260,6	41,4	264,4	42,1
- у зв'язку з втратою годувальника	9,3	1,6	9,5	1,5	9,3	1,5	8,9	1,4
- допомога сім'ям і на дітей	62,0	10,4	66,1	10,7	66,2	10,5	65,8	10,5
- у зв'язку з безробіттям	48,8	8,2	52,6	8,5	54,2	8,6	53,8	8,6
- допомога на утримання житла	4,0	0,7	4,6	0,7	4,9	0,8	5,3	0,8
- інші виплати	10,5	1,8	10,7	1,7	10,5	1,7	10,5	1,7
Франція								
Соціальні виплати, всього	415,9	100,0	441,4	100,0	463,0	100,0	468,6	100,0
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	121,1	29,1	129,6	29,4	137,6	29,7	145,9	30,0
- у зв'язку з інвалідністю	24,5	5,9	26,5	6,0	27,2	5,9	28,4	5,8
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	159,9	38,5	163,6	37,1	171,0	36,9	180,4	37,1
- у зв'язку з втратою годувальника	24,6	5,9	29,9	6,8	30,6	6,6	31,7	6,5
- допомога сім'ям і на дітей	37,2	8,9	38,4	8,7	39,4	8,5	41,2	8,5
- у зв'язку з безробіттям	29,7	7,1	33,4	7,6	36,8	7,9	37,8	7,8
- допомога на утримання житла	12,8	3,1	13,4	3,0	13,4	2,9	13,9	2,9
- інші виплати	6,1	1,5	6,5	1,5	6,9	1,5	7,3	1,5
Іспанія								
Соціальні виплати, всього	129,1	100,0	140,3	100,0	151,6	100,0	163,6	100,0
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	38,7	30,0	42,0	29,9	45,7	30,1	50,3	30,8
- у зв'язку з інвалідністю	10,0	7,7	10,8	7,7	11,3	7,5	12,3	7,5
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	54,5	42,2	58,6	41,8	62,3	41,1	66,7	40,7
- у зв'язку з втратою годувальника	3,8	2,9	4,1	2,9	4,4	2,9	4,9	3,0
- допомога сім'ям і на дітей	3,6	2,8	4,0	2,8	5,3	3,5	5,7	3,5
- у зв'язку з безробіттям	16,5	12,8	18,5	13,2	19,9	13,2	21,0	12,9
- допомога на утримання житла	1,2	0,9	1,1	0,8	1,2	0,8	1,3	0,8
- інші виплати	0,9	0,7	1,3	0,9	1,4	0,9	1,5	0,9

Продовження таблиці Х.4

Італія								
Соціальні виплати, всього	299,1	100,0	315,8	100,0	331,9	100,0	350,0	100,0
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	78,1	26,1	80,2	25,4	82,9	25,0	90,7	25,9
- у зв'язку з інвалідністю	17,1	5,7	19,3	6,1	20,9	6,3	21,5	6,1
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	154,4	51,6	163,3	51,7	172,4	51,9	179,4	51,3
- у зв'язку з втратою годувальника	31,8	10,6	32,8	10,4	33,8	10,2	35,0	10,0
- допомога сім'ям і на дітей	12,1	4,1	13,5	4,3	14,6	4,4	15,5	4,4
- у зв'язку з безробіттям	4,8	1,6	5,8	1,8	6,3	1,9	6,9	2,0
- допомога на утримання житла	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1	0,3	0,1
- інші виплати	0,6	0,2	0,7	0,2	0,9	0,3	0,7	0,2
Швеція								
Соціальні виплати, всього	74,6	100,0	80,5	100,0	86,5	100,0	89,4	100,0
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	20,0	26,8	21,9	27,2	22,5	26,0	22,7	25,4
- у зв'язку з інвалідністю	9,9	13,3	11,1	13,8	12,3	14,2	13,2	14,8
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	28,1	37,6	30,0	37,3	32,9	38,0	33,9	37,9
- у зв'язку з втратою годувальника	1,6	2,2	1,7	2,1	2,0	2,3	2,0	2,2
- допомога сім'ям і на дітей	7,2	9,7	7,7	9,6	8,3	9,6	8,6	9,6
- у зв'язку з безробіттям	4,6	6,1	4,7	5,9	5,1	5,9	5,6	6,2
- допомога на утримання житла	1,6	2,1	1,6	1,9	1,6	1,8	1,6	1,8
- інші виплати	6,0	2,2	6,1	2,2	6,2	2,2	6,2	2,2
Данія								
Соціальні виплати, всього	50,9	100,0	53,3	100,0	56,5	100,0	58,8	100,0
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	10,3	20,3	11,1	20,9	11,6	20,5	12,1	20,6
- у зв'язку з інвалідністю	6,4	12,5	6,9	12,9	7,6	13,5	8,2	13,9
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	19,3	38,0	20,1	37,6	21,0	37,2	21,9	37,2
- у зв'язку з втратою годувальника	0,02	0,0	0,02	0,0	0,02	0,0	0,02	0,0
- допомога сім'ям і на дітей	6,7	13,3	7,1	13,4	7,5	13,2	7,7	13,0
- у зв'язку з безробіттям	5,1	10,0	4,9	9,2	5,6	9,8	5,6	9,5

Продовження таблиці Х.4

- допомога на утримання житла	1,2	2,3	1,2	2,3	1,3	2,3	1,4	2,4
- інші виплати	1,9	3,7	1,9	3,6	1,9	3,4	2,0	3,5
Нідерланди								
Соціальні виплати, всього	110,9	100,0	120,2	100,0	126,4	100,0	130,4	100,0
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	33,7	30,4	36,9	30,7	39,3	31,1	39,6	30,4
- у зв'язку з інвалідністю	12,8	11,5	13,5	11,2	13,9	11,0	14,2	10,9
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	40,3	36,4	43,2	36,0	44,8	35,4	47,2	36,2
- у зв'язку з втратою годувальника	6,2	5,6	6,7	5,6	6,6	5,3	7,0	5,4
- допомога сім'ям і на дітей	4,9	4,4	5,7	4,7	6,2	4,9	6,3	4,8
- у зв'язку з безробіттям	5,5	5,0	6,3	5,2	7,8	6,2	8,2	6,3
- допомога на утримання житла	1,6	1,4	1,8	1,5	1,6	1,3	1,7	1,3
- інші виплати	6,0	5,4	6,1	5,1	6,2	4,9	6,2	4,7
Великобританія								
Соціальні виплати, всього	424,7	100,0	426,3	100,0	416,3	100,0	447,1	100,0
в тому числі:								
- у зв'язку з хворобою і доглядом за здоров'ям	117,3	27,6	121,6	28,5	124,5	29,9	136,1	30,4
- у зв'язку з інвалідністю	39,6	9,3	40,9	9,6	39,0	9,4	41,2	9,2
- у зв'язку зі старістю (пенсії)	180,2	42,4	177,7	41,7	171,7	41,3	184,7	41,3
- у зв'язку з втратою годувальника	16,6	3,9	15,2	3,6	14,5	3,5	14,8	3,3
- допомога сім'ям і на дітей	28,7	6,8	29,6	6,9	28,9	6,9	29,9	6,7
- у зв'язку з безробіттям	15,0	3,5	12,1	2,8	11,5	2,8	11,7	2,6
- допомога на утримання житла	23,5	5,5	25,2	5,9	23,0	5,5	25,2	5,6
- інші виплати	3,7	0,9	3,9	0,9	3,1	0,8	3,4	0,8

Джерело: розраховано автором самостійно за [268; 269]

Додаток Ц

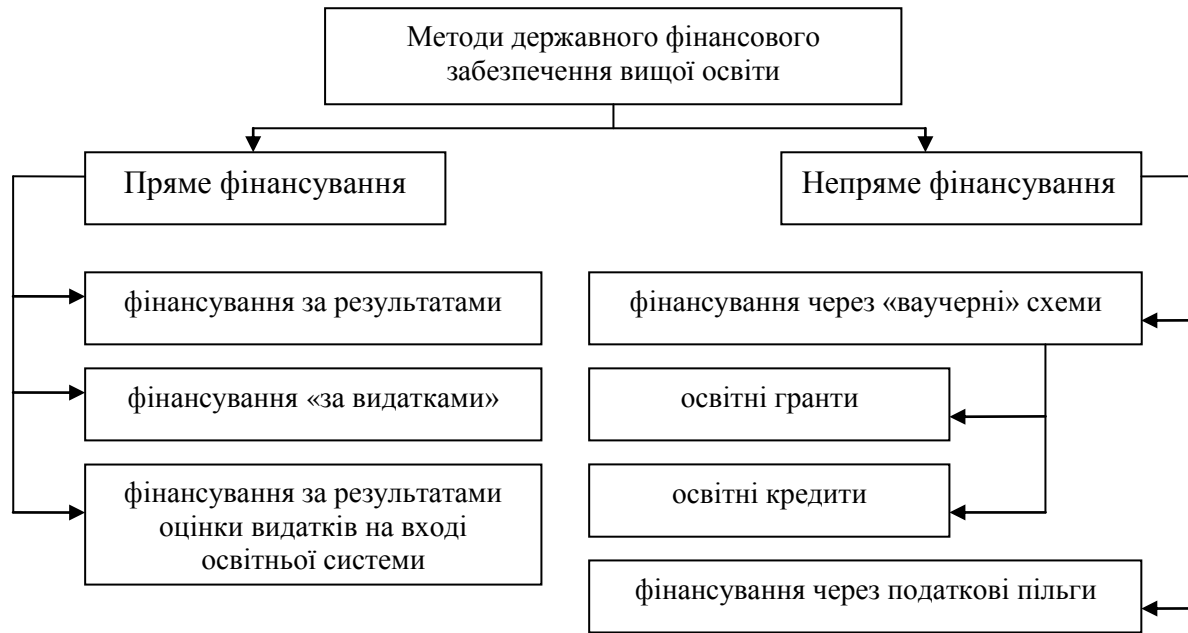

Рис. Ц.1. Методи державного фінансового забезпечення вищої освіти у країнах з ринковою економікою

Джерело: складено автором самостійно за [264; 269; 59; 153; 188; 259].

Таблиця. Ц.1.

Суспільні видатки на освіту в окремих країнах Європи у 2003 р., євро

Країни	Загальні суспільні видатки на освіту, у % до ВВП	Суспільні видатки в розрахунку на одного учня/студента у державних закладах освіти, євро пкс*			Матеріальна допомога студентам, у % до суспільних видатків на освіту
		початкова освіта	середня освіта	вища освіта	
ЄС-25	5,2	4582	5659	8403	5,6
Країни зони євро	5,0	4628	6010	8390	5,3
Німеччина	4,7	3928	4529	9993	7,5
Іспанія	4,3	4727	6432	7932	2,8
Франція	5,9	4377	7907	9046	3,8
Італія	4,7	6286	6774	7479	4,6
Швеція	7,5	6189	6393	13655	12,3
Данія	8,3	7016	7079	11960	19,6
Великобританія	5,4	4745	6104	-	5,0
Швейцарія	6,0	6928	7907	23495	1,4

Джерело: складено автором самостійно за [268; 269].

Додаток III

Методи державного фінансового забезпечення культури в країнах Європи

Джерело: складено автором самостійно за [2].

Додаток Щ

Таблиця Щ.1

Результати розрахунків регресійних залежностей при прогнозуванні сукупних видатків держави на фінансування соціальних гарантій

ВидЗвБ	ВидСФ	ВидЗаг	ВВП
35,28	24,19	59,47	225,81
41,51	27,85	69,36	267,34
55,37	39,98	95,35	345,11
89,78	53,12	142,90	441,45
107,30	68,33	175,63	544,15
131,16	87,69	218,85	720,73
185,43	132,79	318,22	949,86
199,29	149,56	348,85	1046,50
x2	x3	x4	x5

Динаміка показників

ПРОСТАЯ РЕГРЕССИЯ Файл: Видатки Зведеного бюджету України

Переменные: x1, x2

Модель: линейная $Y=a_0+a_1*x$		
Коэфф.	a0	a1
Значение	-7,533	25,15
Ст.ошиб.	10,39	2,058
Значим.	0,5006	0,0001

Источник	Сум.квадр.	Степ.св	Средн.квадр.
Регресс.	2,656E4	1	2,656E4
Остаточн	1068	6	177,9
Вся	2,763E4	7	

Множеств R	R^2	R^2прив	Ст.ошиб.	F	Значим
0,98049	0,96136	0,95492	13,339	149,3	0

Гипотеза 1: <Регрессионная модель адекватна экспериментальным данным>

Хпрогн	Упрогн	Ст.ошиб	Доверит.инт
9	218,8	16,91	41,07
10	244	18,12	44,01
11	269,1	19,47	47,3
12	294,3	20,94	50,86
13	319,4	22,5	54,65

Модель: парабола $Y=a_0+a_1*x+a_2*x^2$			
Коэфф.	a0	a1	a2
Значение	0,3854	17,62	0,9647
Ст.ошиб.	3,529	2,172	0,3833
Значим.	0,9136	0,0009	0,0526

Источник	Сум.квадр.	Степ.св	Средн.квадр.
Регресс.	2,81E4	2	1,405E4
Остаточн	466,2	5	93,23
Вся	2,763E4	7	

Множеств R	R^2	R^2прив	Ст.ошиб.	F	Значим
0,99153	0,98313	0,97638	9,6556	150,7	0,0002

Гипотеза 1: <Регрессионная модель адекватна экспериментальным данным>

Хпрогн	Упрогн	Ст.ошиб	Доверит.инт
9	237,1	13,25	33,88
10	273,1	14,19	36,31
11	311	15,25	39,02
12	350,8	16,4	41,96
13	392,5	17,63	45,08

ПРОСТАЯ РЕГРЕССИЯ. Файл: Видатки позабюджетних фондів соціального страхування

Переменные: x1, x3

Модель: линейная $Y=a_0+a_1*x$		
Коэфф.	a0	a1
Значение	-10,67	18,58
Ст.ошиб.	10,47	2,073
Значим.	0,3492	0,0003

Источник	Сум.квадр.	Степ.св	Средн.квадр.
Регресс.	1,45E4	1	1,45E4
Остаточн	1083	6	180,5
Вся	1,558E4	7	

Множеств R	R^2	R^2прив	Ст.ошиб.	F	Значим
0,96462	0,9305	0,91891	13,434	80,33	0

Гипотеза 1: <Регрессионная модель адекватна экспериментальным данным>

Хпрогн	Упрогн	Ст.ошиб	Доверит.инт
9	156,5	17,03	41,37
10	175,1	18,25	44,32
11	193,7	19,61	47,63
12	212,3	21,09	51,22
13	230,9	22,66	55,04

Модель: парабола $Y=a_0+a_1*x+a_2*x^2$			
Коэфф.	a0	a1	a2
Значение	0,4298	8,827	1,227
Ст.ошиб.	3,259	2,006	0,354
Значим.	0,8953	0,0076	0,0181

Источник	Сум.квадр.	Степ.св	Средн.квадр.
Регресс.	1,598E4	2	7989
Остаточн	397,6	5	79,51
Вся	1,558E4	7	

Множеств R	R^2	R^2прив	Ст.ошиб.	F	Значим
0,98716	0,97448	0,96428	8,9171	100,5	0,0004

Гипотеза 1: <Регрессионная модель адекватна экспериментальным данным>

Хпрогн	Упрогн	Ст.ошиб	Доверит.инт
9	179,2	11,06	28,3
10	211,4	11,85	30,32
11	246	12,74	32,58
12	283	13,7	35,04
13	322,5	14,72	37,65

Модель: экспонента $Y=EXP(a_0+a_1*x)$		
Коэфф.	a0	a1
Значение	2,855	0,2758
Ст.ошиб.	0,04985	0,009873
Значим.	0	0

Источник	Сум.квадр.	Степ.св	Средн.квадр.
Регресс.	3,196	1	3,196
Остаточн	0,02456	6	0,004094
Вся	3,22	7	

Множество R	R ²	R ² прив	Ст.ошиб.	F	Значим
0,999618	0,99237	0,9911	0,063982	780,6	0

Гипотеза 1: <Регрессионная модель адекватна экспериментальным данным>

Хпрогн	Упрогн	Ст.ошиб	Доверит.инт
9	207,9	8,279	20,11
10	274	8,872	21,55
11	361	9,534	23,16
12	475,7	10,25	24,9
13	626,8	11,02	26,76

ПРОСТАЯ РЕГРЕССИЯ. Файл: Сукупні видатки держави на соціальні гарантії

Переменные: x1, x4

Модель: парабола $Y=a_0+a_1*x+a_2*x^2$

Коэфф.	a0	a1	a2
Значение	0,8152	26,45	2,192
Ст.ошиб.	7,166	4,41	0,7783
Значим.	0,9099	0,0025	0,0368

Источник	Сум.квадр.	Степ.св	Средн.квадр.
Регресс.	8,636E4	2	4,318E4
Остаточн	1922	5	384,5
Вся	8,444E4	7	

Множество R	R ²	R ² прив	Ст.ошиб.	F	Значим
0,98855	0,97723	0,96813	19,608	112,3	0,0004

Гипотеза 1: <Регрессионная модель адекватна экспериментальным данным>

Хпрогн	Упрогн	Ст.ошиб	Доверит.инт
9	416,4	23,55	60,23
10	484,5	25,23	64,54
11	556,9	27,12	69,35
12	633,8	29,16	74,58
13	715	31,33	80,14

Модель: экспонента $Y=EXP(a_0+a_1*x)$

Коэфф.	a0	a1
Значение	3,786	0,2702
Ст.ошиб.	0,06062	0,01201
Значим.	0	0

Источник	Сум.квадр.	Степ.св	Средн.квадр.
Регресс.	3,067	1	3,067
Остаточн	0,03632	6	0,006053
Вся	3,104	7	

Множество R	R ²	R ² прив	Ст.ошиб.	F	Значим
0,99413	0,9883	0,98635	0,077801	506,7	0

Гипотеза 1: <Регрессионная модель адекватна экспериментальным данным>

Хпрогн	Упрогн	Ст.ошиб	Доверит.инт
9	501,9	23,78	57,75
10	657,6	25,48	61,88
11	861,7	27,38	66,5
12	1129	29,44	71,51
13	1479	31,63	76,84

ПРОСТАЯ РЕГРЕССИЯ. Файл: ВВП**Переменные: x1, x5**

Модель: линейная	$Y=a_0+a_1*x$		
Коэфф.	a0	a1	
Значение	11,17	123,7	
Ст.ошиб.	54,78	10,85	
Значим.	0,8385	0,0001	
Источник	Сум.квадр.	Степ.св	Средн.квадр.
Регресс.	6,422E5	1	6,422E5
Остаточн	2,966E4	6	4943
Вся	6,719E5	7	

Множество R	R^2	R^2прив	Ст.ошиб.	F	Значим
0,99768	0,95586	0,9485	70,308	129,9	0

Гипотеза 1:<Регрессионная модель адекватна экспериментальным данным>

Хпрогн	Упрогн	Ст.ошиб	Доверит.инт
9	1124	89,13	216,5
10	1248	95,51	232
11	1371	102,6	249,3
12	1495	110,4	268,1
13	1619	118,6	288

Модель: экспонента	$Y=EXP(a_0+a_1*x)$	
Коэфф.	a0	a1
Значение	5,16	0,232
Ст.ошиб.	0,03568	0,007065
Значим.	0	0

Источник	Сум.квадр.	Степ.св	Средн.квадр.
Регресс.	2,262	1	2,262
Остаточн	0,01258	6	0,002097
Вся	2,274	7	

Множество R	R^2	R^2прив	Ст.ошиб.	F	Значим
0,99723	0,99447	0,99355	0,045789	1079	0

Гипотеза 1:<Регрессионная модель адекватна экспериментальным данным>

Хпрогн	Упрогн	Ст.ошиб	Доверит.инт
9	1405	50,92	123,7
10	1773	54,56	132,5
11	2235	58,64	142,4
12	2819	63,06	153,2
13	3556	67,75	164,6

ПРОСТАЯ РЕГРЕССИЯ. Файл: Залежність сукупних видатків на соціальні гарантії від динаміки ВВП**Переменные: x5, x4**

Модель: линейная	$Y=a_0+a_1*x$		
Коэфф.	a0	a1	
Значение	-22,225	0,35377	
Ст.ошиб.	5,9787	0,009381	
Значим.	0,0101	0	
Источник	Сум.квадр.	Степ.св	Средн.квадр.
Регресс.	84083	1	84083
Остаточн	354,75	6	59,126

Вся 84438 7

Множеств	R	R^2	R^2прив	Ст.ошиб.	F	Значим
	0,9979	0,9958	0,9951	7,6893	1422,1	0

Гипотеза 1: <Регрессионная модель адекватна экспериментальным данным>

Модель: степенная $Y=EXP(a0)*x^{a1}$

Коэфф.	a0	a1
Значение	-2,2247	1,1649
Ст.ошиб.	0,22312	0,035832
Значим.	0,0002	0

Источник	Сум.квадр.	Степ.св	Средн.квадр.
Регресс.	3,086	1	3,086
Остаточн	0,017519	6	0,0029198
Вся	3,1035	7	

Множеств	R	R^2	R^2прив	Ст.ошиб.	F	Значим
	0,99717	0,99436	0,99341	0,054035	1056,9	0

Гипотеза 1: <Регрессионная модель адекватна экспериментальным данным>

Модель: экспонента $Y=EXP(a0+a1*x)$

Коэфф.	a0	a1
Значение	3,8191	0,0020846
Ст.ошиб.	0,13611	0,00021357
Значим.	0	0,0002

Источник	Сум.квадр.	Степ.св	Средн.квадр.
Регресс.	2,9197	1	2,9197
Остаточн	0,18387	6	0,030644
Вся	3,1035	7	

Множеств	R	R^2	R^2прив	Ст.ошиб.	F	Значим
	0,96993	0,94076	0,93088	0,17505	95,277	0

Гипотеза 1: <Регрессионная модель адекватна экспериментальным данным>

Продовження додатку Щ

Таблиця Щ.2

Економетричні моделі динаміки видатків держави на фінансування соціальних гарантій загалом і в розрізі складових у 2010-2014 рр.

Показники	Економіко-математична модель, R^2 – коефіцієнт детермінації; y – обсяг, млрд. грн.; t – період, рік	Прогнозне значення	
		рік	обсяг \pm довірчий інтервал
Видатки держави на фінансування соціальних гарантій, млрд. грн.	$y = e^{3,786+0,2702t}$, $R^2 = 0,9883$	2010	501,9 \pm 57,75
		2011	657,6 \pm 61,88
		2012	861,7 \pm 66,50
		2013	1129,0 \pm 71,51
		2014	1479,0 \pm 76,84
Видатки Зведеного бюджету України на фінансування соціальних гарантій, млрд. грн.	$y = 0,3854 + 17,62t + 0,9647t^2$, $R^2 = 0,9915$	2010	237,1 \pm 33,88
		2011	273,1 \pm 36,31
		2012	311,0 \pm 39,02
		2013	350,8 \pm 41,96
		2014	392,5 \pm 45,08
Видатки (чисті) соціальних позабюджетних фондів, млрд. грн.	$y = e^{2,855+0,2758t}$, $R^2 = 0,9924$	2010	207,9 \pm 20,11
		2011	274,0 \pm 21,55
		2012	361,0 \pm 23,16
		2013	475,7 \pm 24,90
		2014	626,8 \pm 26,76

Додаток Ю

Таблиця Ю.1

Умовний приклад розрахунку коефіцієнта ефективності видатків типових закладів культури

№ п/п	Показники	Заклад А		Заклад Б	
		рік n	рік n+1	рік n	рік n+1
1.	Обсяг бюджетних асигнувань, тис. грн. (Q_{GE})	2560,45	2821,20	2560,45	2821,20
2.	Кількість проведених культурно-мистецьких заходів, од. за рік (Q_{PG})	186	208	175	178
3.	Кількість культурно-мистецьких заходів, результуючий показник по яких перебував на рівні або вище нормативу, од. за рік (Q_{PGq})*	75	81	87	98
4.	Коефіцієнт результативності видатків (2 : 1)	0,073	0,074	0,068	0,035
5.	Коефіцієнт якісного результату видатків (3 : 2)	0,403	0,389	0,497	0,551
5.	Загальний коефіцієнт ефективності видатків (3 : 1)	0,029	0,029	0,034	0,035

* Примітка. Нормативом може виступати рівень заповнюваності залу, кількість проданих квитків, кількість відвідувачів у розрахунку на 1 тис. населення тощо.

За результатами розрахунків можна зробити наступні висновки:

1) враховуючи порівняний обсяг бюджетних асигнувань, у закладу А спостерігався вищий рівень економічної ефективності видатків, ніж у закладу Б;

2) не зважаючи на меншу кількість проведених культурно-мистецьких заходів закладом Б, їх результативність (якість) була значно вищою, ніж у закладу А, що засвідчує коефіцієнт результативності видатків;

3) загалом з врахуванням впливу усіх факторів загальна ефективність видатків у закладі Б є вищою, ніж у закладі А. При цьому заклад А орієнтується на підвищення ефективності видатків через використання екстенсивних факторів (збільшення кількісних результатів діяльності), діяльність закладу Б спрямована на підвищення якісних характеристик послуг, які ним надаються.

Додаток Я

Таблиця Я.1

Розрахунок впливу державних витрат на динаміку співвідношення середньої заробітної плати і прожиткового мінімуму.

№ п/п	Показники	2005	2006	2007
1.	Середня заробітна плата, грн./міс.	806,0	1041,0	1350,0
2.	Прожитковий мінімум, грн./міс.	423,0	453,0	492,0
3.	Співвідношення між середньою заробітною платою і прожитковим мінімумом (1 : 2) (I_i)	1,91	2,30	2,74
4.	Обсяг заробітної плати, виплаченої за рахунок усіх джерел, млрд. грн. (Q_{Ei})	160,62	205,12	270,61
5.	Обсяг заробітної плати, виплаченої за рахунок бюджетних коштів, млрд. грн. (Q_{GEi})	33,29	42,97	54,41
5.	Частка заробітної плати, виплаченої за рахунок бюджетних коштів у її загальних обсягах, % (5 : 4) ($Q_{GEi} : Q_{Ei}$)	20,73	20,95	20,11

Розрахуємо зміну індикатора соціальної безпеки у 2006 та 2007 роках відповідно:

$$2006 \text{ рік} \quad \Delta I_i = 2,30 : 1,91 = 1,204$$

$$2007 \text{ рік} \quad \Delta I_i = 2,74 : 2,30 = 1,191$$

Визначимо зміну обсягів видатків за рахунок коштів держави:

$$2006 \text{ рік} \quad \Delta Q_{GEi} = 42,97 : 33,29 = 1,291$$

$$2007 \text{ рік} \quad \Delta Q_{GEi} = 54,41 : 42,97 = 1,266$$

Застосувавши формулу оцінки ефективності державних витрат визначаємо:

$$2006 \text{ рік} \quad E_{GE} = (1,204 : 1,291) * 0,2095 = 0,195$$

$$2007 \text{ рік} \quad E_{GE} = (1,191 : 1,266) * 0,2011 = 0,189$$

За результатами проведених розрахунків можна стверджувати, що зміна (зростання) обсягів заробітної плати, виплаченої за рахунок бюджетних коштів на 1% призводить до зміни (зростання) значення індикатора соціальної безпеки в середньому на 0,19%.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л.И. Социальные приоритеты и механизмы экономических преобразований в России / Под. ред. Л.И. Абалкина. – М.: Институт экономики РАН, 1998.
2. Абанкина И. Финансирование культуры в европейских странах: обзор подходов и методов / И. Абанкина, Т. Абанкина, Н. Осовецкая // Отечественные записки. – 2005. - №4(24). [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://strana-oz.ru/?article=1102&numid=25>
3. Ананенко С.А. Повышение эффективности бюджетных расходов с помощью аналитических возможностей БОР / С.А. Ананенко // Финансы. – 2006. - №11. – С. 14-17.
4. Ананенко С.А. Повышение эффективности бюджетных расходов с помощью системы сбалансированных целевых показателей / С.А. Ананенко // Финансы. – 2004. - №9. – С. 9-13.
5. Андрущенко В.Л. Теорія і практика фінансів соціального сектора / В.Л. Андрущенко, М.В. Мальчик // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Економіка. Випуск 8. – Ужгород: Ліра, 2001. – С. 161-169.
6. Антология экономической классики. Предисловие И.А. Столярова. – М.: МП «ЭКОНОВ», «КЛЮЧ», 1993. – 475с.
7. Антропов В. Модели социальной защиты в странах ЕС / В. Антропов // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. - №11. – С. 70-77.
8. Аристотель. Політика /Пер. з давньогрек. і передм. О. Кислюка / Аристотель. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
9. Артхашатра, или наука политики. – М.: АН СССР. – 1959.
10. Архангельський Ю. Бідність, податки та економічне зростання / Ю. Архангельський, О. Радзієвський, А. Алексєєв // Економіка України. – 2006. - №5. – С. 63-71.
11. Базилевич В.Д. Державні фінанси: Навчальний посібник / В.Д. Базилевич, Л.О. Баластрик. - Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К.: Атіка, 2004. – 368с.

12. Баланда А. Безпека як соціальний феномен: дискурс людського розвитку / А. Баланда // Україна: аспекти праці. – 2007. - №1. – С. 25-28.
13. Баланда А. Доходи населення в контексті безпечного розвитку особи та суспільства / А. Баланда // Україна: аспекти праці. – 2006. - №5. – С. 3-7.
14. Баланда А. Інститут мінімальної заробітної плати: світовий досвід встановлення та проблеми України / А. Баланда, О. Варецька // Україна: аспекти праці. – 2005. - №4. – С. 38-44.
15. Баланда А.Л. Соціальна складова національної безпеки України / А. Баланда // Демографія та соціальна економіка. – 2006. - №1. – С. 166-172.
16. Балыхин Г. Государственное возвратное субсидирование граждан на образовательные цели: концепция Минобразования России / Г. Балыхин // Российский экономический журнал. – 2002. - №2. – С. 86-94.
17. Батажок С.Г. Соціально-економічні гарантії в умовах транзитивної економіки України: Монографія / С.Г. Батажок. – Біла Церква, 2005. – 108с.
18. Біла О. Приватна освіта – «приватні» проблеми / О. Біла // День. – 2007. - №86.
19. Бедратий В.М. Роль та місце держави у сучасних умовах трансформації економічної системи в Україні / В.М. Бедратий // Економіка та держава. – 2006. - №3. – С. 66-68.
20. Белланже М.М. Французская система здравоохранения: общий обзор / М.М. Белланже. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://ar.economy.gov.ru/common/img/uploaded/files/seminar3_French_Health_system_RU.pdf
21. Белов П.Г. О стратегических рисках и их роли в обеспечении национальной безопасности // Управление риском. – 2003. - №3. - № 18-24.
22. Бентам И. Избранные сочинения / И. Бентам. – Том 1-й. Пер. с англ. – СПб, 1867.
23. Бобков В. Управление качеством жизни населения / В. Бобков // Проблемы теории и практики управления. – 2005. - №3. – С. 117-122.

24. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: Монографія / Н.П. Борецька. – Донецьк: Янтра, 2001. – 352с.
25. Борьба миров: государственные и частные системы здравоохранения // Информационный бюллетень Международного информационно-аналитического агентства Washington ProFile. – 2006. - №80 (711). [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://washprofile.org/ru/node/5459>
26. Буян І.В. Загальна економічна теорія Ч-2 / І.В. Буян, П.Д. Гуменюк, Р.М. Березюк. – Тернопіль: «Лідер», 2005.
27. Василик О.Д. Бюджетна система України: підручник / О.Д. Василик. – К.: Вища школа, 1997. – 282с.
28. Василик О.Д. Бюджетна система України: Підручник / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 544с.
29. Василик О.Д. Державні фінанси: Підручник / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 608с.
30. Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник / О.Д. Василик. – К.: НІОС. – 2000. – 416с.
31. Виноградов О.В. Система здравоохранения США. Полезные предложения для государственного управления в Украине / О.В. Виноградов // Економіка та держава. – 2007. - №9. – С. 43-47.
32. Виноградов О.В. Стан та проблеми фінансових ресурсів охорони здоров'я України / О.В. Виноградов // Економіка та держава. – 2007. - №12. – С. 25-29.
33. Власов В.В. Медицинское страхование в США / В.В. Власов, Л.М. Печатников // Доктор.Ру. – 2003. - №1(11). [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://medafarm.ru/doctor/medicine/medstrahusa01.shtml>
34. Внукова Н.М. Соціальне страхування: Навчальний посібник / Н.М. Внукова, Н.В. Кузьминчук. – К.: Кондор, 2006. – 352с.
35. Возженников А.В. Национальная безопасность: теория, политика, стратегия / А.В. Возженников. – М.: НПО «Модуль», 2000. – 240с.

36. Волгин Н.А. Социальное государство: Учебник / Н.А. Волгин, Н.Н. Гриценко, И.Ф. Шарков. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко.», 2003. – 416с.
37. Волинський Г. Про соціальну диференціацію населення / Г. Волинський // Економіка України. – 2008. - №2. – С. 79-85.
38. Геєць В.М. Перехідна економіка: Підручник / [В.М. Геєць, Є.Г. Панченко, Е.М. Лібанова та ін.]; за ред. В.М. Геєця. – К.: Вища школа, 2003. – 591с.
39. Германия. Финансирование образования. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://newseducation.ru/news/2/20041202/8526.shtm>
40. Гнибіденко І.Ф. Вплив соціально-економічної політики на соціальну безпеку та рівень життя населення України / І.Ф. Гнибіденко // Демографія та соціальна економіка. – 2006. - №2. – С. 124-135.
41. Гнибіденко І.Ф. Маргіналізація сільського населення як фактор соціальної безпеки держави / І.Ф. Гнибіденко // Україна: аспекти праці. – 2004. - №2. – С. 17-22.
42. Гнибіденко І. Пенсійна реформа в Україні: стан, проблеми, перспективи / І. Гнибіденко // Економіка України. – 2007. - №4. - С.4-11.
43. Головніна О.Г. Основи соціальної економіки: Підручник / О.Г. Головніна. – К.: Арістей, 2006. – 612с.
44. Гордей О.Д. Фінансування соціальних гарантій як чинник зростання суспільного добробуту / О.Д. Гордей // Фінанси України. – 2002. - №5. – С.44-50.
45. Горин В. Вдосконалення методики і практики планування соціальних гарантій як передумова забезпечення соціальної безпеки / В. Горин // Інноваційна економіка. – 2009. - № 3(20). – С. 159-170.
46. Горин В. Зарубіжний досвід державного фінансового забезпечення виробництва культурних благ: висновки для України / В. Горин // Світ фінансів. – 2009. - № 2 (19). – С. 155-160.
47. Горин В. Концептуальні засади фінансового забезпечення соціальних гарантій / В. Горин // Світ фінансів. – 2009. - № 3 (20). – С. 97-106

48. Горин В.П. Соціальна допомога в Україні: проблеми та напрями реформування / В.П. Горин // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми розвитку економіки і підприємництва в Україні в контексті міжнародних інтеграційних процесів, Інститут економіки і підприємництва, Тернопіль, 2005, 26-27 травня, С.20-21.
49. Горин В. Практика застосування соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям в контексті подолання бідності в Україні: реалії та проблеми / В. Горин // Фінансова система України. Збірник наукових праць. – Острог: Видавництво «Національний університет «Острозька академія», 2005, Ч.2. – С.29-36.
50. Горин В. Соціальні гарантії в системі індикаторів фінансової безпеки держави / В. Горин // Збірник тез доповідей Третьої міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених «Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті». Частина 2. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – С. 93-95.
51. Горин В. Теоретико-методологічні засади соціальних гарантій / В. Горин // Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції «Наука та освіта – 2006». Том 8. Економічні науки. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. 23-31 січня. – С. 29-32.
52. Горин В. Реалії забезпечення соціальних гарантій в Україні / В. Горин // Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу «Проблеми фінансової теорії та практики в постстабілізаційний період». – Тернопіль: Тернопільський державний економічний університет, 2006. – С.45-50.
53. Горин В. Проблеми вибору вітчизняної моделі соціальної безпеки держави / В. Горин // Збірник тез доповідей Четвертої Міжнародної Науково-практичної конференції молодих вчених (м. Тернопіль, 22-23 лютого 2007р.). – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – С.93-96.
54. Горин В. Проблеми фінансового забезпечення соціальних гарантій / В. Горин // Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу

- «Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період» (18 квітня 2007р.), м. Тернопіль. – Тернопіль: Тернопільський національний економічний університет, 2007. – С. 44-48.
55. Горин В. Доходи населення в системі індикаторів соціальної безпеки держави / В. Горин // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Формування єдиного наукового простору Європи та завдання економічної науки», м. Тернопіль, 2007. – С. 49-51.
56. Горин В. Сутність соціальної безпеки: фінансові та організаційно-правові аспекти / В. Горин // Світ фінансів. – 2007. – Випуск 4(13). – С. 52-57.
57. Горин В. Соціальна допомога як інструмент подолання бідності / В. Горин // Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу «Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період» (м. Тернопіль, 16 квітня 2008р.). – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – С. 29-32.
58. Горин В. Фінансове забезпечення духовно-культурних благ в контексті безпечного розвитку суспільства / В. Горин // Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах світової економічної кризи / Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу (Тернопіль, 15 квітня 2009 року). – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – С. 16-22
59. Гретлер А. Исследования в области образования в Европе / А. Гретлер // Перспективы. – 2000. - №3. – С. 81-96.
60. Гриненко А.М. Соціальна політика: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. Дисципліни / А.М. Гриненко. – К.: КНЕУ, 2004. – 309с.
61. Давидюк О.О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників / О.О. Давидюк // Центр перспективних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://cpsr.org.ua/?pr=6&id=175>
62. Дембский Л. Картина здравоохранения разных стран. Здравоохранение Франции / Л. Дембский // Крымский республиканский центр реабилитации

- зрения Міністерства здравоохранення АР Крим. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://eyecenter.com.ua/doctor/discus_club/world/05.htm
63. Дем'янишин В.Г. Бюджетне фінансування та його особливості в сучасних умовах / В.Г. Дем'янишин // Світ фінансів. – 2007. – Випуск 2(11). – С. 34-48.
64. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України: Монографія / В.Г. Дем'янишин. – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 496с.
65. Дем'янишин В.Г. Теоретичні засади бюджетного механізму держави / В.Г. Дем'янишин // Вісник КНТЕУ. – 2008. – №1. – С. 56-67.
66. Держава спрямовуватиме зусилля на підвищення добробуту працюючого населення // Міністерство праці та соціальної політики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://mlsp.gov.ua>
67. Державна програма економічного і соціального розвитку України на 2009 рік.
68. Державна програма забезпечення молоді житлом на 2002-2012 роки. Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України №1089 від 29.07.2002р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://molod-kredit.gov.ua>
69. Державні фінанси в транзитивній економіці: Навч. посіб. / [М.І. Карлін, Л.М. Горбач, Л.Я. Новосад та ін.]; за заг. ред. д.е.н., проф. М.І. Карліна. – К.: Кондор, 2003. – 220с.
70. Державні цільові програми та упорядкування програмного процесу в бюджетній сфері / [В.М. Геєць, О.І. Амоша, Т.І. Приходько та ін.]; За ред. Гейця В.М. – К.: В-во «Наукова думка» НАН України, 2008. – 384с.
71. Дзьобань О.П. Національна безпека України: концептуальні засади та світоглядний сенс: Монографія / О.П. Дзьобань. – Х.: Майдан, 2007. – 284с.
72. Динаміка зростання та ризику нестабільності економіки України в 2008 році / [Я.А. Жаліло та ін.]; за заг. ред. В.Є. Воротіна. – К.: НІСД, 2008. – 108с.
73. Диференціація життєвого рівня населення у 1999-2008 роках. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2007/gdvdg_rik/dvdg_u/duferen2006_u.htm

74. Дмитренко Ю. Соціальний захист без гарантії його реалізації – фікція / Ю. Дмитренко // Віче. – 2004. - №4(145). – С.62-63.
75. Добровольська Л.М. Соціальні видатки бюджету України / Л.М. Добровольська // Фінанси України. – 2002. - №2. – С. 13-18.
76. Дубова М.Д. Роль єдиного соціального податку в реалізації соціальної політики держави / М.Д. Дубова // Фінанси. – 2002. - №12. – С. 44-45.
77. Экономическая безопасность: Производство – Финансы – Банки / [А.И. Архипов, А.Р. Белоусов, Р.А. Белоусов и др.]; под. ред. В.К. Сенчагова – М.: ЗАО «Финстатинформ», 1998. – 622 с.
78. Економічна енциклопедія: у 3-х тт. / [відп. ред. С.В. Мочерний та інші]. – К.: Видавничий центр «Академія». – Т.1. – 2000. – 864с.
79. Экстер А. Системы здравоохранения: время перемен. Нидерланды / А. Экстер, Х. Херманс, М. Досляк, Р. Буссе. // Европейское региональное бюро ВОЗ, Европейская обсерватория по системам здравоохранения, 2004. - 91с.
80. Эрхард Л. Благосостояние для всех / Л. Эрхард // Библиотека экономической и деловой литературы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://ek-lit.narod.ru/erhsod.htm>
81. Єпіфанов А.О. Бюджет і фінансова політика України / А.О. Єпіфанов, І.В. Сало, І.І. Д'яконова. – 2-ге вид. – К.: Наукова думка, 1999. – 301с.
82. Загальна декларація прав людини Організації об'єднаних націй №995-015 від 10.12.1948р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
83. Задоя А.А. Основы экономической теории: Учеб. пособие / А.А. Задоя, Ю.Э. Петруня. – М.: Рибари, 2000.
84. Зайцев Ю.К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства: методологія і практика: Монографія / Ю.К. Зайцев. – К.: КНЕУ, 2002. – 188с.
85. Закон України «Про Державний бюджет України на 2009 рік» №835-VI від 26.12.2008р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>

86. Захаров О.А. Социальная политика Польши // Материалы научной студенческой конференции «Социальные и экологические аспекты экономического развития мира». – Москва: МГИМО, 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://mgimo.ru/fileserver/2004/kafedry/mirec/konf_2006dec/zaharov.doc
87. Захарченко Є. Вплив соціально-економічних умов життя на сім'ю як соціальний інститут / Є. Захарченко, К. Захарченко, Е. Підлубна // Економіка України. – 2006. - №9. – С. 26-13.
88. Звіт про результати роботи Державної спеціалізованої установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» за 2006 рік та виконання показників Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002-2012 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://molodkredit.gov.ua>
89. Звіт про результати роботи Державної спеціалізованої установи «Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву» за 2007 рік та виконання показників Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002-2012 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://molodkredit.gov.ua>
90. Злупко С.М. Людський потенціал, зайнятість: соціальний захист населення в Україні: Навчальний посібник / С.М. Злупко, Й.І. Радецький. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 192с.
91. Іванкевич В. Подолання бідності – один з пріоритетних напрямів соціальної політики / В. Іванкевич // Міністерство праці та соціальної політики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://mlsp.gov.ua>
92. Иванов В.Н. Социальные технологии в современном мире. – М.: Славянский диалог, 1996. – 335 с.
93. Іващук О.Т., Кулаїчев О.П. Методи економетричного аналізу даних у системі STADIA: Навчальний посібник. – Тернопіль: ТАНГ, 2001. – 151 с.
94. Історія економічних учень: Підручник / [В.Д. Базилевич, Т.В. Гайдай, Н.І. Гражевська та ін.]; за ред. В.Б. Базилевича. – К.: Знання, 2004. – 1300с.

95. Кадомцева С.В. Экономические основы системы социальной защиты / С.В. Кадомцева. – М.: МЦНТИ. – 1997. – 248с.
96. Калачова І.В. Інформаційне забезпечення соціального управління / І.В. Калачова // Демографія та соціальна економіка ІДСД. – 2004. - №1-2. – С. 81-92.
97. Капильцова В.В. Соціальні гарантії в умовах становлення ринкових відносин в Україні. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.01.01 – економічна теорія / В.В. Капильцова. – Донецьк, 2002. – 21с.
98. Караваева И.В. Социальная стабильность как фактор экономического роста и финансовые механизмы ее реализации / И.В. Караваева // Финансы. – 2002. - №8. – С. 61-64.
99. Карамішев Д.В. Державні механізми формування бюджетних відносин у галузі охорони здоров'я в Україні / Д.В. Карамішев // Статистика України. – 2006. - №2. – С. 68-72.
100. Карпишин Н.І. Сутність, джерела та форми фінансового забезпечення охорони здоров'я / Н.І. Карпишин // Світ фінансів. – 2007. - №2(11). – С. 63-72.
101. Кейнс Дж. М. Избранные произведения / Дж. М. Кейнс. – М.: Экономика, 1993.
102. Кириленко О.П. Державні фінанси в умовах формування демократичного суспільства / О. П. Кириленко // Світ фінансів. – 2004. – Випуск 1. – С. 22-33.
103. Кичко І.І. Страхування як елемент фінансового механізму соціального захисту / І.І. Кичко // Фінанси України. – 2005. - №4. – С.148-153.
104. Ковалюк О.М. Фінансовий механізм організації економіки України (проблеми теорії і практики). Монографія / О.М. Ковалюк. - Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка, 2002. – 396 с.

105. Кожем'якіна С.М. Стан бюджетного фінансування охорони здоров'я в Україні / С.М. Кожем'якіна // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. - №4(71). – С. 144-149.
106. Кондратьєв Р. Соціальна держава в теоретико-правових і філософських дослідженнях / Р. Кондратьєв // Право України. – 2005. - №2. – С. 81-84.
107. Крупка М.І. Фінансові методи активної соціальної політики / М.І. Крупка // Фінанси України. – 2002. - №7. – С. 3-13.
108. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України / М.І. Крупка. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка, 2001. – 608 с.
109. Куценко В. Соціально-економічна модифікація в контексті побудови соціальної держави в Україні / В. Куценко // Економіка України. – 2004. - №11. – С. 77-85.
110. Левашов В.И. Социальная политика доходов и заработной платы / В.И. Левашов. – М.: Центр экономики и маркетинга, 2000. – 360с.
111. Литвиненко Н. Концепция справедливости Джона Ролза / Н. Литвиненко // Логос. – 2006. - №1(52). – С. 26-34.
112. Левчук Н.М. Нерівність доступу до освіти в Україні: соціальні детермінанти та наслідки / Н.М. Левчук // Демографія та соціальна економіка. – 2005. - №2. – С. 148-158.
113. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист: Навч. посіб. із соц. політики / Е. Лібанова, О. Палій. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 491с.
114. Лободіна З. Актуальні проблеми планування фінансових ресурсів закладів охорони здоров'я дітей / З. Лободіна // Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в постстабілізаційний період. Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу (м. Тернопіль, 18 квітня 2007 року). – Тернопіль: ТНЕУ, 2007. – 207с.
115. Лободіна З. Фінансові ресурси закладів охорони здоров'я дітей: реалії формування та перспективи зростання / З. Лободіна // Світ фінансів. – 2007. – Випуск 2(11). – С. 73-84.

116. Лукінов І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя) / І. Лукінов. – К.: НАН України. Інститут економіки, 1997. – 455с.
117. Луніна І.О. Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І.О. Луніна. – Київ: В-во «Наукова думка» НАН України, 2006. – 432с.
118. Луніна І. Політичні та економічні фактори зміни рівня державних видатків / І. Луніна // Економіка України. – 2004. - №6. С. 12-19.
119. Лушин С.И. Об эффективности государственного бюджета / И.С. Лушин // Финансы. – 2004. - №10. – С. 12-16.
120. Макарова О.В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки: Монографія / О.В. Макарова. – К.: Ліра-К, 2004. – 328с.
121. Малиняк Б. Пріоритетні напрямки удосконалення планування і виконання видаткової частини місцевих бюджетів / Б. Малиняк // Економічні, правові, інформаційні та гуманітарні проблеми розвитку України в постстабілізаційний період. Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу (м. Тернопіль, 16 квітня 2008 року). – Тернопіль: ТНЕУ, 2008. – 168с.
122. Мальтус Т. Опыт о законе народонаселения и о том, как он воздеиствует на будущее улучшение общества, с замечаниями по поводу идей г-на Годвина, маркиза де Кондорсе и других авторов / Т. Мальтус // Библиотека экономической и деловой литературы. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://ek-lit.agava.ru>
123. Мамедова С. Основные системы финансирования здравоохранения / С. Мамедова // Финансы. – 2005. - №4. – С.68-70.
124. Мандибура В.О. Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В.О. Мандибура. – К.: Парламентське видавництво, 1998. – 256с.
125. Марченко О. Ринок праці 2008: аналіз, дослідження, перспективи / О. Марченко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://profosvita.org.ua/uk/required/articles/39.html>

126. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл // Библиотека экономической и деловой литературы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://ek-lit.narod.ru/marsod.htm>
127. Матеріали круглого столу «Особливості та шляхи детінізації економіки України» / [В.І. Мунтіян та ін.]; за ред. Варналія З.С. – К.: НІСД, 2007. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://niss.gov.ua/Table/Var260307/index.htm>
128. МВФ обеспокоен расходами Пенсионного фонда Украины // «Укррудпром». [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://ukrrudprom.ua/news/MVF_obespokoен_rashodami_Pensionnogo_fonda_Ukraini.html
129. Мельник С.В. Концепція реформування системи соціальних пільг в Україні. Проект / С.В. Мельник, В.І. Крютченко, Г.Б. Кошелева. Науково-дослідний інститут соціально-трудоких відносин Міністерства праці та соціальної політики України. [Электронный ресурс]. – Режим доступа http://lir.lg.ua/Konc_reform_sys_pilg.htm
130. Методика оцінки рівня економічної безпеки України / Міністерство економіки України. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://me.gov.ua>
131. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / [А.І. Сухоруков, С.Л. Воробйов, Т.П. Крушельницька]; за ред. Сухорукова А.І. – К.: НІПМБ, 2003. – 63 с.
132. Милецкий В.П. Российская модернизация. Предпосылки и перспективы эволюции социального государства / В.П. Милецкий. – Санкт-Петербург, 1997. - 128с.
133. Милль Дж. Ст. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж. С. Милль; пер. с англ.; библиограф. – М.: ЭКСМО, 2007. – 1040с.
134. Мірошніченко С.Ю. Соціальні нормативи як критерії оцінки життєвого рівня населення / С.Ю. Мірошніченко // Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ. – 2006. - № 1. – С. 137-142.

135. Місцеві фінанси: Підручник / [О.П. Кириленко, О.Р. Квасовський, А.В. Лучка, Б.С. Малиняк та ін.]; За ред. Кириленко О.П. – К.: Знання, 2006. – 677с.
136. Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій. Монографія / За ред. О.П. Кириленко. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 376 с.
137. Момотюк Л.Є. Бюджетний механізм забезпечення соціальних гарантій населення України / Л.Є. Момотюк // Актуальні проблеми економіки. – 2004. - №10(40). – 172-181.
138. Момотюк Л.Є. Державне фінансування соціальних гарантій населення України. Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит / Л.Є. Момотюк. – К.: НДФІ, 2005. – 18с.
139. Морган Э. В. Диверсификация источников финансирования в системе высшего образования: сравнительный обзор / Э. В. Морган // Университетское управление: практика и анализ. – 2004. - №2(31). – С. 81-90. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.ecsoman.edu.ru/univman/msg/157974.html>
140. Моссиалос Э. Системы здравоохранения: время перемен. Франция / Э. Моссиалос, С. Сандье, В. Пари, Д. Полтон // Европейская обсерватория по системам здравоохранения ВОЗ, 2004. – 11с.
141. Мунтіян В.І. Економічна безпека України: Монографія / В.І. Мунтіян. – Київ: КВІЦ, 1999. – 462с.
142. Нагребецкий А. Здравоохранение Франции: быть лучшим в мире – еще не предел / А. Негребецкий // Здоровье Украины. – 2007. - №15-16. – С.12.
143. Нагребецкий А. Система здравоохранения Великобритании – «полвека на страже» / А. Нагребецкий // Здоровье Украины. – 2008. - №3. – С. 10-11.
144. Надточій Б.О. Платоспроможність Пенсійного фонду / Б.О. Надточій // Фінанси України. – 2005. - №12. – С. 60-70.

145. Надюк З.О. Ринок медичних послуг: роль держави у фінансуванні системи охорони здоров'я України / З.О. Надюк // Економіка та держава. – 2008. - №4. – С. 100-102.
146. Никитин С.М. Рынок и социальная политика государства / С.М. Никитин, М.П. Степанова // Деньги и кредит. – 2005. - №1. – С. 12-20.
147. Новак І.М. Деякі концептуальні підходи до розбудови соціальної держави в Україні / І.М. Новак // Демографія та соціальна економіка. – 2004. - №1-2. – С. 67-73.
148. Новіков В. Актуальні питання реформування системи соціального захисту населення // Україна: аспекти праці. – 2005. - №4. – С. 6-11.
149. Новікова О.Ф. Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення / О.Ф. Новікова. – Донецьк: ІЕП НАН України, 1997. – 460с.
150. Новікова О.Ф. Соціальна захищеність населення України / О.Ф. Новікова, О.Г. Осауленко, І.В. Калачева та ін. – Донецьк; К.: ІЕП НАН України, Держкомстат України, 2001. – 360с.
151. Новікова Т.В. Соціально-економічна захищеність населення як об'єктивна необхідність становлення соціальної держави / Т.В. Новікова // Актуальні проблеми економіки. – 2006. - №3(57). – С. 165-168.
152. Нозик Р. Анархия, государство и утопия / Р. Нозик. – М.: ИРИСЭН, 2008. – 424 с.
153. Обзор систем высшего образования стран ОЭСР. Система высшего образования Германии // Бюлетень Інформаційно-координаційного центру по взаємодії з ОЭСР ГУ Высшая школа экономики «Новости ОЭСР: образование, наука, новая экономика». – 2004. – 12с.
154. Огонь Ц.Г. Програмно-цільовий метод та ефективність бюджетних програм / Ц.Г. Огонь // Фінанси України. – 2009. - №7. – С. 20-29.
155. Оксамитна С. Соціальна ексклюзія в Україні на початковій стадії реставрації капіталізму / С. Оксамитна, В. Хмелько // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №3. – С.66-77.

156. Онишко С.В. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку: Монографія / С.В. Онишко. – Ірпінь: Національна академія ДПС України, 2004. – 434 с.
157. Опарін В.М. Фінанси (загальна теорія): Навч. посібник / В.М. Опарін. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 240с.
158. Основи законодавства України про культуру №2117-ХІІ від 14.02.1992р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
159. Основні засади грошово-кредитної політики на 2009 рік. Схвалено рішенням Ради Національного банку України №14 від 15 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>
160. Основні шляхи подальшого розвитку системи охорони здоров'я України / Під заг. ред. В.М. Лехан, В.М. Рудого. – К.: Вид-во Раєвського, 2005. – 168с.
161. Павлюк К.В. Видатки бюджетів на розвиток людського капіталу як чинник економічного зростання / К.В. Павлюк // Фінанси України. – 2006. - №9. – С. 30-44.
162. Паламарчук В.М. Економічні перетворення і соціальна безпека: Монографія / В.М. Паламарчук. – Київ: НІСД, 1996. – 64с.
163. Панкевич О. Проблеми соціальної держави: дискусія триває / О. Панкевич // Право України. – 2005. - №12. – С. 117-120.
164. Папієв М. Соціальна політика та її вплив на доходи і рівень життя населення / М. Папієв // Україна: аспекти праці. – 2004. - №7. – С. 3-9.
165. Пашков В.М. Господарсько-правові аспекти забезпечення охорони здоров'я як соціальної домінанти національної безпеки / В.М. Пашков [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://apteka.ua/archives/591/25280.html>
166. Пенсійна система України: Навч. посіб. / [В.І. Грушко, Н.В. Грушко, Бевзенко О.В. та ін.]; за заг. ред. В.І. Грушка. – К.: Кондор, 2006. – 336с.
167. Петренко И.Н. Принципы построения классификации негативных факторов безопасности / И.Н. Петренко // Управление риском. – 2005. - №3. – С. 6-9.
168. Петти В. Экономические и статистические работы / В. Петти. – М.: Соцэкгиз, 1940.

169. Петти В. Трактат о налогах и сборах / В. Петти // Библиотека экономической и деловой литературы. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://ek-lit.narod.ru/pettsod.htm>
170. Пирожков С.І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України. Проблеми національної безпеки / С.І. Пирожков // Стратегічна панорама. – 2003. - №1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2003_1.php
171. Пищуліна О. Можливі напрями посилення принципу адресності при наданні соціальної допомоги населенню України / О. Пищуліна // Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.niss.gov.ua/Monitor/juni08/10.htm>
172. Пищуліна О. Нова ідеологія реформування заробітної плати: потреба і перспективи / О. Пищуліна // Стратегічні пріоритети. – 2007. - №1(2). – С. 133-140.
173. Пищуліна О. Проблеми підвищення ціни праці в Україні та соціально-економічні наслідки вступу України у СОТ / О. Пищуліна // Матеріали Конференції українських випускників програм наукового стажування у США. – Львів: Інститут Кеннана – Київський проект, 2003. – С. 226-230.
174. Пищуліна О. Щодо зміни методології розрахунку мінімальної заробітної плати та забезпечення прожиткового мінімуму населення / О. Пищуліна // Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://niss.gov.ua/Monitor/Oktober/6.htm>
175. Пищуліна О. Щодо зміни підходів до формування соціальних стандартів в Україні / О. Пищуліна // Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://niss.gov.ua/Monitor/Desember/13.htm>
176. Пищуліна О. Щодо удосконалення методик визначення величини прожиткового мінімуму, індексу споживчих цін та інших соціальних показників в Україні / О. Пищуліна // Національний інститут стратегічних

- досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.niss.gov.ua/Monitor/mart2009/30.htm>
177. Плеханов Д.О. Соціально-економічні функції держави на сучасному етапі її розвитку / Д.О. Плеханов // Економіка та держава. – 2007. - №10. – С. 89-91.
178. Поорхнявий Ю.Б. Соціальна безпека / Ю.Б. Поорхнявий, О.О. Волощук, Л.І. Ільчук // Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://cpsr.org.ua/?pr=6&id=39>
179. Поплавська О. Бідність населення: шляхи запобігання та подолання наслідків / О. Поплавська // Україна: аспекти праці. – 2007. - №2. – С. 40-45.
180. Порядок надання допомоги по безробіттю, у тому числі одноразової її виплати для організації безробітними підприємницької діяльності. Затверджений Наказом Міністерства праці та соціальної політики України № 307 від 20.11.2000р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=z0915-00>
181. Послання Президента України Віктора Ющенка до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, редакція від 16.05.2008р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>
182. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2008 р. №799 «Про схвалення основних прогностичних макропоказників економічного і соціального розвитку України на 2009 рік». [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>
183. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2008 р. №1117 «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України №1298 від 30 серпня 2002р. і №939 від 25 жовтня 2008р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>
184. Потеряйло І. Аналіз виконання бюджетних програм в Україні / І. Потеряйло // Вісник КНТЕУ. – 2008. - №3. – С. 48-56.

185. Приватна медицина не може вижити в Україні // Український діловий канал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://ubcuatv.com/index.php?option=com_content&task=view&id=425&Itemid=54
186. Природа фірми: Походження, еволюція і розвиток / За ред. О.Е. Вільямсона, С.Дж. Вінтера: Пер. з англ. А.В. Куликова; Наук. ред. пер. В.П. Кузьменко. – К.: А.С.К., 2002. – 335с.
187. Проблемы экономической безопасности Беларуси / [П.Г. Никитенко, В.Н. Ермашевич, Г.Т. Куликов и др.]; под ред. Никитенко П.Г. – Минск: ИООО «Право и экономика», 2001. – 220 с.
188. Рейтер Вольфганг. Финансирование образования: международные модели, пути, опыт и мышление / Вольфганг Рейтер // Университетское управление. – 2000. - № 4 (15). - С. 4-9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.ecsocman.edu.ru/univman/msg/145200.html>
189. Ривак О. Соціальні видатки бюджету як джерело розвитку людського капіталу / О. Ривак // Україна: аспекти праці. – 2007. - №7. – С. 35-42.
190. Римашевская Н.М. Бедность и маргинализация населения / Н.М. Римашевская // Социологические исследования. – 2004. - №4. – С. 33-44.
191. Розподіл загальних доходів за децильними (10%-ми) групами населення за 9 місяців 2007 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://ukrstat.gov.ua>
192. Романенко О.Р. Фінанси: Підручник / О.Р. Романенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 312с.
193. Ромащенко Т.Д. Типы и матрицы экономической безопасности / Т.Д. Ромащенко // Управление риском. – 2003. - №2. – С. 3-8.
194. Рощина И.В. Социальная безопасность и социально защищенный человек / И.В. Рощина // Управление риском. – 2005. - №3. – С. 10-16.
195. Рудень В.В. Фінансування медичного забезпечення в Україні: проблеми та шляхи розв'язання / В.В. Рудень, О.М. Сидорчук // Фінанси України. – 2007. - №8. – С. 25-34.

196. Савченко Н. Фінансове забезпечення системи соціального захисту населення України / Н. Савченко // Вісник КНТЕУ. – 2004. - №2. – С. 83-91.
197. Сакс Дж. Економіка перехідного періоду: Уроки для України / Пер. з англ. О. Пивоварський / Дж. Сакс, О. Пивоварський. – К.: Основи, 1996. – 345с.
198. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2008 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу [http:// ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2009/gdn/sdrsd/sdrsd_2008.htm](http://ukrstat.gov.ua/control/uk/localfiles/display/operativ/operativ2009/gdn/sdrsd/sdrsd_2008.htm)
199. Самуельсон П. Економіка / П. Самуельсон. – Кн. 2. – М.: НПО «Алон», ВНИСИ, 1992.
200. Серебрянников В.В. Социальная безопасность России / В.В. Серебрянников, А.Т. Хлопьев. – М.: ИСПИ РАН, 1996. – 352с.
201. Сіденко С.В. Соціальний вимір ринкової економіки: Монографія / С.В. Сіденко. – К.: Видавничий центр «Київський університет», 1998. – 248с.
202. Сидорчук А.А. Аналіз формування фінансових ресурсів соціального страхування в Україні / А.А. Сидорчук // Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах світової економічної кризи. Матеріали наукової конференції професорсько-викладацького складу (м. Тернопіль, 15 квітня 2009 року). – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – 168с.
203. Силласте Г. Социальная безопасность личности, общества и государства / Г. Силласте // Безопасность Евразии. – 2000. - №1. – С. 7-20.
204. Системы здравоохранения: время перемен. Германия. – Европейское региональное бюро ВОЗ. Европейская обсерватория по системам здравоохранения, 2005. – 243с.
205. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / О.Ф. Скакун. – Х.: Консум, 2001. – 656с.
206. Скрипник А.В. Фінансові ризики в контексті пенсійної реформи / А.В. Скрипник, Л.А. Ліхтенштейн // Фінанси України. – 2007. - №2. – С. 138-153.
207. Скулиш Ю.І. Механізм забезпечення соціального захисту населення / Ю.І. Скулиш // Економіка та держава. – 2008. - №7. – С. 57-59.

208. Смирнов С.О. Фінансовий механізм системи пенсійного забезпечення: Монографія / С.О. Смирнов, О.І. Бобирь. – Д.: Вид-во ДНУ, 2008. – 240 с.
209. Соколик М. Сценарії та наслідки підвищення мінімальних соціальних стандартів у 2007-2009 рр. в Україні / М. Соколик, М. Півень // Україна: аспекти праці. – 2008. - №1. – С. 21-28.
210. Сокурєнко В.В. Гуманістичний зміст концепції соціальної держави / В.В. Сокурєнко // Науковий вісник НАВСУ. – 2001. - №1. – С. 108-116.
211. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні / Відп. ред. Ю. Саєнко. – К.: «Батискаф», 2002. – 72с.
212. Соціальна безпека: теорія та українська практика: Монографія / [І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колот, О.Ф. Новікова та ін.]; за ред. І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колота, В.В. Рогового. – К.: КНЕУ, 2006. – 292с.
213. Соціальна політика та економічна безпека / [О.М. Головінов, М.Є. Горожанкіна, Л.І. Дмитриченко та ін.]; під ред. д-ра екон. наук, проф. Є.І. Крихтіна. – Донецьк: Каштан, 2004. – 336с.
214. Социологический энциклопедический словарь на русском, англ., нем., фр., и чешском языках. Редактор-координатор – академик РАН Г.В. Осипов. – М.: Издательская группа ИНФРА-М-НОРМА, 1998. – 488с.
215. Статистичний щорічник України за 2006 рік. – К.: Консультант, 2007. – 552с.
216. Сташків Б. Поняття права соціального забезпечення / Б.Сташків // Право України. – 2000. - №5. – С. 24-26.
217. Стивен Р. Тейбор. Прямые денежные трансферты. Сборник материалов по вопросам социального обеспечения / Стивен Р. Тейбор. – Вашингтон, Всемирный банк: Отдел социального обеспечения населения, Отдел человеческого развития, 2002. – 92с.
218. Стігліц Дж. Е. Економіка державного сектора / Пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільський / Дж. Е. Стігліц. – К.: Основи, 1998. – 854с.
219. Стребков А.И. Социальная политика государства: понятийный фрагмент / А.И. Стребков // Homo philosophians. Сборник до 60-летия профессора

- К.А. Сергеева. Серия «Мыслители», вып. 12. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2002.
220. Строган А.Ю. Сутність, природа, цінність та призначення соціальної правової держави // Економіка та держава. – 2007. - №12. – С. 72-74.
221. Таршина О.С. Формування державної соціально-економічної політики в Україні / О.С. Таршина // Економіка та держава. – 2006. - №3. – С. 63-65.
222. Тенденції тіньової економіки в Україні (за 2008 рік). Аналітична записка Відділу економічної безпеки та детінізації економіки Департаменту макроекономіки Міністерства економіки України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://me.gov.ua/file/link/133002/file/Zapiska_2008.doc
223. Тіньовий ВВП України у 2007 р. складе 443,1 млрд. грн. // Всеукраїнська експертна мережа. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://experts.in.ua/inform/news/detail.php?ID=18820>
224. Токарський Т.Б. Передумови та перспективи формування соціальної держави в Україні / Т.Б. Токарський // Стратегічна панорама. – 2007. - №1. – С. 37-42.
225. Тропіна В. Соціальна функція держави та фіскальний механізм її реалізації: теоретико-практичні аспекти дослідження / В. Тропіна // Економіка України. – 2006. - №11. – С.54-61.
226. Туган-Барановський М.І. Основи політичної економії. Науковий редактор, автор передмови і вступної статті С.М. Злупко. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2003. – 628с.
227. Указ Президента України «Про Концепцію розвитку охорони здоров'я населення України» від 07.12.2000р. №1313/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. - №49. – Т.1. – С. 216.
228. Указ Президента України «Про Основні напрями вдосконалення системи соціальних виплат населенню» №359/2006 від 10.05.2006р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>
229. Указ Президента «Про основні напрями соціальної політики на 1997-2000 роки» №1166/97 від 18.10.1997р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>

230. Україна в 2008 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / [Ю.Г. Рубан, О.Л. Авксентьєв, П.А. Бурковський та ін.]; за заг. ред. Ю.Г. Рубана. – К.: НІСД, 2008. – 744с.
231. Українська економічна думка: Хрестоматія / Упоряд., наук. ред. пер., авт. вступ. розд. і біогр. довід. С. М. Злупко. – К.: Знання, 1998. – 448с.
232. Українська медицина – кому служимо? // Персонал-плюс. – 2007. - №21 (224). [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://personal-plus.net /224/2134.html>
233. Фененко Ю.В. Европейское пространство: управленческо-правовое обеспечение социальной безопасности: Монография / Ю.В. Фененко; Московский государственный институт международных отношений (университет) МИД России, Международный институт управления. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2005. – 328с.
234. Філософський словник соціальних термінів. Видання третє, доповнене. – Х.: «Р.И.Ф.», 2005. – 672с.
235. Фінанси: Навчально-методичний посібник / [Н.Я. Кравчук, В.П. Горин, Т.Б. Ясеновська]. – Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 432с.
236. Фінанси: Навч. посіб. / [О.П. Базиліук, Л.П. Лачкова, В.І. Оспіщев]; за ред. В.І. Оспіщева. – К.: Знання, 2006. – 415с.
237. Фінанси: Підручник / [С.І. Юрій, Л.М. Алексеєнко, І.В. Зятковський та ін.]; за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611с.
238. Филюк Г. Рівень добробуту населення України в контексті світових стандартів / Г. Филюк // Україна: аспекти праці. – 2006. - №7. – С.42-45.
239. Финансирование здравоохранения: альтернативы для Европы. / Ред. Э. Моссиалос, А. Диксон, Ж. Фигерас, Д. Кутцин /Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2002. – 352с.
240. Финансирование образования: Россия на мировом фоне. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.profedu.ru/news/element.php?ID=776>
241. Фінансовий менеджмент: Навчальний посібник / [М.М. Александрова, С.В. Бардаш, О.С. Бородкін]; за ред. проф. Г.Г. Кірейцева. – Київ: ЦУЛ, 2002. – 496с.

242. Флорескул Н. Роль фінансової системи в підвищенні соціального захисту населення України / Н. Флорескул // Вісник КНТЕУ. – 2008. - №1. – С. 80-86.
243. Формування і функціонування бюджетної системи України: Монографія / [С.О. Булгакова, О.Т. Колодій, Л.В. Єрмошенко та ін.]; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – К.: Книга, 2003. – 344с.
244. Хайек Ф.А. Фон. Дорога к рабству: Пер. с англ. / Предисл. Н.Я. Петракова / Ф.А. Фон Хайек. – М.: Экономика, 1992. – 176с.
245. Хандріх Л. Перші кроки реформи сектору охорони здоров'я: підвищити ефективність та залучити приватний сектор / Л. Хандріх, О. Бетлій // Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. – Київ, 2005. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://ierpc.org/ierpc/papers/u8_ur.pdf
246. Хандріх Л. Як сплачуєте, так і отримуєте! Реформування принципів фінансування лікарень в Україні / Л. Хандріх, О. Бетлій // Інститут економічних досліджень і політичних консультацій. – Київ, 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://ierpc.org/ierpc/papers/w14_ur.pdf
247. Херчинські Ян. Финансирование образования в странах Европы и Центральной Азии / Ян Херчинські // Курс «Стратегия Реформирования Образования». - Киев, 26 марта 2008 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://info.worldbank.org/etools/library/latestversion_p.asp?object_ID=243264&lprogram=.
248. Хомра О.У. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії Проблеми національної безпеки / О.У. Хомра, Т.Є. Русанова // Стратегічна панорама. – 2004. - №1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=prnb1&issue>
249. Хрестоматія по истории Древнего Востока: В 2 Ч. – М.: Высш. шк., 1980. – Ч.1.
250. Хурсевич С.Н. Социальные гарантии: проблемы их обеспечения / С.Н. Хурсевич // Финансы. – 2000. - №9. – С. 7-9.

251. Церкасевич Л.В. Трансформация концепции социальной политики в странах Западной Европы / Л.В. Церкасевич // Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов. – 2004. - №2(38). – С.5-17.
252. Чичелев М.Е. Эффективность в бюджетном процессе / М.Е. Чичелев // Финансы. – 2007. - №1. – С. 6-9.
253. Шаповал В. Конституційна категорія соціальної держави / В. Шаповал // Право України. – 2004. - №5. – С. 14-19.
254. Шаульська Л. Проблеми та напрями формування концептуальних засад соціальної держави / Л. Шаульська // Україна: аспекти праці. – 2005. - №1. – С. 41-45.
255. Шахова Г.Я. Государственные расходы и социально-экономическое развитие / Г.Я. Шахова, И.П. Боженко // Финансы. – 2005. - №8. – С. 61-66.
256. Шведова Н. Здравоохранение США (взгляд экономиста) / Н. Шведова // Русский народный сервер против наркотиков «NarCom.ru». [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://narcom.ru/publ/info/574>.
257. Шевчук П.І. Соціальна політика / П.І. Шевчук. – Львів: Світ, 2003. – 400с.
258. Шитко О.П. Забезпечення соціальної справедливості як основи економічного зростання у майбутньому / О.П. Шитко // Актуальні проблеми економіки. – 2003. - №2(20). – С. 93-100.
259. Шумар Н.Л. Фінансове регулювання розвитку освіти у зарубіжних країнах / Н.Л. Шумар // Економіка та держава. – 2007. - №9. – С. 85-87.
260. Щербина І.Ф. Бюджетні аспекти реформування системи охорони здоров'я в Україні / І.Ф. Щербина // Демографія та соціальна економіка. – 2007. - №1. – С. 194-199.
261. Юрій С.І. Соціальне страхування: Підручник / С.І. Юрій, М.П. Шаварина, Н.В. Шаманська. – К.: Кондор, 2004. – 464с.
262. Яновский Р.Г. Социальная динамика гуманитарных перемен: Социология шанса для России на достойную и безопасную жизнь ее народов (Серия «За Нашу и Вашу безопасность». – Приложение к журналу «Безопасность Евразии») / Р.Г. Яновский. – М.: Книга и бизнес, 2001. – 424с.

263. Amartya Sen. Development as freedom / Sen Amartya. – Oxford: Oxford University Press, 2001. – 353p.
264. Barr N. Higher education financing. The reforms in Great Britain can provide a useful basis for other countries (Финансирование высшего образования) / N. Barr // Финансы & развитие. – 2005. – июнь. – С. 84-89.
265. Ben Jongbloed, Jos Koelman. Vouchers for higher education? A survey of the literature. Center for Higher Education Policy Studies (June 2000), pp. 1-39.
266. Esping-Andersen G. The three worlds of welfare capitalism. Cambridge, 1990
267. Exter A, Hermans H, Dosljak M, Busse R. Health care systems in transition: Netherlands. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe on behalf of the European Observatory on Health Systems and Policies, 2004. – 141p.
268. Government finance statistics. Summary tables 2. Data 1996-2006 // Eurostat statistical book, European Communities, 2007. – 38p.
269. Government Finance Statistics Yearbook, 2001 International Monetary Fund, Washington D.C., 2001. – 208p.
270. Taxation trends in the European Union. Data for the EU Member States and Norway. Eurostat statistical book. - Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008. – 440p.
271. Financing British health care // The Economist. – 2005. – august, 18. [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.economist.com>

Україна
ТЕРНОПІЛЬСЬКА МІСЬКА РАДА
ВИКОНАВЧИЙ КОМІТЕТ
УПРАВЛІННЯ ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

46002, м. Тернопіль, вул. Лисенка, 8, тел.: (0352) 23-56-70, факс: 25-76-29

від "10" 10 2009 р.
№ 2456

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
здобувача кафедри фінансів
Тернопільського національного економічного університету
Горина Володимира Петровича
на тему:
«Державне фінансове забезпечення соціальних гарантій»

Результати дисертаційного дослідження Горина В. П. стосовно системи соціальних гарантій, які надаються населенню управліннями праці та соціального захисту населення є актуальними, підтверджують необхідність її вдосконалення та підвищення адресності. Зокрема, заслуговують на увагу і є раціональними пропозиції щодо вдосконалення методики розрахунку прожиткового мінімуму, а також зміни переліку соціальних допомог, які надаються населенню.

Рекомендації автора щодо запровадження фінансових санкцій за подання одержувачами соціальних виплат недостовірної інформації про їх доходи та майновий стан, які призвели до необґрунтованого призначення соціальної допомоги враховані при розробці пропозицій стосовно напрямів вдосконалення системи соціальних гарантій.

Начальник Управління праці та
соціальної політики
Тернопільської міської ради

І. Г. МЕДИНСЬКИЙ

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ

01008, м. Київ, вул. М. Грушевського, 12/2, тел. 206-58-88
факс 425-90-26, e-mail: infomf@minfin.gov.ua

06.10.2009 № ЗІ-19010-02

На № _____

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
здобувача кафедри фінансів
Тернопільського національного економічного університету
Горина Володимира Петровича
на тему:
«Державне фінансове забезпечення соціальних гарантій»

Результати дисертаційного дослідження Горина В. П. опрацьовуються відповідними структурними підрозділами Департаменту фінансів охорони здоров'я та соціальних програм Міністерства фінансів України і будуть використані в процесі аналізу практики фінансового забезпечення соціальних гарантій та розробки стратегічних заходів щодо його вдосконалення.

Заслуговують на увагу наукові розробки автора щодо:

- вдосконалення методики розрахунку фінансових нормативів бюджетної забезпеченості, забезпечення адресності соціальних трансфертів та розширення практики використання державних цільових програм у соціальній сфері;
- методики оцінки ефективності державних видатків на забезпечення соціальних гарантій шляхом розрахунку показників (коефіцієнтів) результативності видатків та якісного результату.

Директор Департаменту
Фінансів охорони здоров'я
Та соціальних програм
Міністерства фінансів України

С. О. ДІДЕНКО

05-23/188
14.12.2009

Спеціалізованій вченій раді Д 58.082.03
Тернопільського національного
економічного університету

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи
здобувача кафедри фінансів
Тернопільського національного економічного університету
Горина Володимира Петровича
на тему:
«Державне фінансове забезпечення соціальних гарантій»

У дисертаційному дослідженні Горина Володимира Петровича розкрито концептуальні засади державного фінансового забезпечення соціальних гарантій, на основі аналізу виявлено його основні проблеми та окреслено стратегічні вектори вдосконалення. Висновки і пропозиції автора мають теоретичне обґрунтування і прикладне значення. Окремі результати дисертаційного дослідження використані у практичній діяльності Департаменту з питань науки та гуманітарних питань Рахункової палати України при підготовці висновків щодо виконання Державного бюджету України в частині оцінки ефективності використання бюджетних коштів на фінансування соціальних гарантій.

Головний контролер
директор Департаменту з питань
науки та гуманітарних питань

Я. А. ФЛІССАК

Тернопільський національний економічний університет
Ternopil National Economic University

Lvivska Str. 11, Ternopil, 46020, Ukraine
 Tel./Fax +380 (352) 47 50 51
 E-mail: academ@tneu.edu.ua
 http://www.tneu.edu.ua

вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна
 Тел./факс +380 (352) 47 50 51
 E-mail: academ@tneu.edu.ua
 http://www.tneu.edu.ua

№ 126-24/2872
 На № _____ від _____

"28" 12 2009р.

ЗАТВЕРДЖЕНО

Ректор Тернопільського національного економічного університету, д.е.н, проф.

С. І. Юрій

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційної роботи
 здобувача кафедри фінансів
 Тернопільського національного економічного університету
 Горина Володимира Петровича
 у навчальний процес**

Результати науково-дослідної роботи здобувача кафедри фінансів Горина В. П. за темою дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук «Державне фінансове забезпечення соціальних гарантій» впроваджені кафедрою фінансів у навчальний процес при викладанні навчальних курсів «Фінанси», «Бюджетна система», «Бюджетний менеджмент», «Державні фінанси в умовах демократії», «Управління державними та місцевими фінансами».

Довідка видана для представлення у спеціалізовану вчену раду Д 58.082.03 Тернопільського національного економічного університету.

Завідувач кафедри фінансів,
 д.е.н., професор

О. П. Кириленко